

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	49
तृतीयः प्रश्नः	70
चतुर्थः प्रश्नः	90
पञ्चमः प्रश्नः	126
षष्ठः प्रश्नः	168
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	187
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	195
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	203
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	209
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	259
प्रथमः प्रश्नः	259
द्वितीयः प्रश्नः	277
तृतीयः प्रश्नः	298

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभिर्य॑जत्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभिर्य॑जत्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु।
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह स॑ञ्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।

पुत्रवत्वाय मे सुत। महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसः
स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत॥२॥

अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्नमप
चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताः। भुवनं
देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत।
शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।
सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं
कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्यात्स्यन्दते
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते। एवं
नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च

मह॑श्च। सर्वे॑ सम॒व॒य॒त्रि॒तम्। स॒तैः॑ स॒र्वैः॑ स॒मा॒वि॒ष्टः। ऊ॒रुः
स॒न्न नि॒व॒र्त॑ते। अधि॒स॒ंव॒त्स॒रं वि॒द्यात्। तदे॒वं ल॒क्षणे॥५॥

अणु॑भिश्च मह॑द्भिश्च। सु॒मा॒रूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। सं॒व॒त्स॒रः
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धि॒स॒त्त्वः॑ प्र॒दृश्य॑ते। प॒ट॒रौ वि॒क्लि॑धः पि॒ङ्गः।
ए॒तद्व॑रुण॒लक्ष॑णम्। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते। स॒हस्रं॑ तत्र॒ नीय॑ते।
एक॑५ हि शिरो नाना मुखे। कृ॒त्स्नं त॑द॒तुल॑क्षणम्॥६॥

उभ॑यतः स॒प्तैन्द्रि॑याणि। ज॒ल्पि॒तं त्वे॒व दि॒ह्यते॑। शु॒क्ल॒कृष्णे॑
सं॒व॒त्स॒र॒स्य। दक्षि॑णवा॒मयोः॑ पा॒र्श्वयोः॑। तस्यै॒षा भव॑ति। शु॒क्रं
ते॒ अ॒न्यद्य॑ज॒तं ते॒ अ॒न्यत्। वि॒षु॒रूपे॑ अ॒ह॒नी द्यौरि॑वासि।
वि॒श्वा हि मा॒या अ॒व॒सि स्व॑धावः। भ॒द्रा ते॒ पूष॑न्नि॒ह
रा॒तिर॒स्त्विति॑। नात्र॒ भुव॑नम्। न पू॒षा। न प॒शवः॑।
नऽऽदि॒त्यः सं॒व॒त्स॒र ए॒व प्र॒त्यक्षे॑ण प्रि॒यत॑मं वि॒द्यात्।
ए॒तद्वै सं॒व॒त्स॒र॒स्य प्रि॒यत॑मं५ रू॒पम्। योऽस्य॑ म॒हान॑र्थ
उ॒त्प॒त्स्य॑मा॒नो भ॒वति॑। इ॒दं पु॒ण्यं कु॑रुष्वेति। तमा॒हर॑णं
द॒द्यात्॥७॥

[२]

साक॒ञ्जाना॑ः स॒प्तथ॑माहुरेक॒जम् । षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो दे॒वजा॑
इति॑ । तेषा॑मि॒ष्टानि॑ विहि॒तानि॑ धाम॒शः । स्था॒त्रे रै॒जन्ते॑
विकृ॑तानि रू॒पशः॑ । को नु॑ मर्या॒ अमि॑थितः । सखा॑
सखा॑यमब्रवीत् । जहा॑को अ॒स्मदी॑षते । यस्ति॒त्याज॑
सखि॒विदः॑ सखा॑यम् । न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति ।
यदी॑ः शृ॒णोत्य॒लकः॑ शृ॒णोति॑ ॥ ८ ॥

न हि प्र॒वेद॑ सु॒कृत॑स्य पन्था॒मिति॑ । ऋ॒तुर्ऋ॒तुना॑
नु॒द्यमा॑नः । वि॒न॒नादा॑भिधा॒वः । षष्टि॑श्च त्रि॒ंश॑का व॒ल्गाः ।
शु॒क्लकृ॑ष्णौ च षाष्टि॑कौ । सा॒रा॒ग॒व॒स्त्रैर्ज॑रदक्षः । व॒स॒न्तो
वसु॑भिः स॒ह । सं॒व॒त्स॒रस्य॑ सवि॒तुः । प्रैष॑कृ॒त्प्रथ॑मः स्मृ॒तः ।
अ॒मूना॒दय॑तेत्य॒न्यान् ॥ ९ ॥

अ॒मूःश्च॑ परि॒रक्ष॑तः । ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते । यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते ।
ए॒तदे॒व वि॑जानी॒यात् । प्र॒माणं॑ का॒लप॑र्यये । वि॒शेष॑णं तु
वक्ष्या॑मः । ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त । शु॒क्लवा॑सां रु॒द्रग॑णः ।
ग्री॒ष्मेण॑ऽऽव॒र्तते॑ स॒ह । नि॒जह॑न् पृथि॒वीः स॒र्वाम् ॥ १० ॥

ज्योतिषाँऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासाँसि।
 आदित्यानाँ निबोधत। संवत्सरीणाँ कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददताँ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्भाँऽऽपीत
 इव दृश्यते। शीतेनाँव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते।
 ह्लादयतेँ ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रँश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रँश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्यँ इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गणं
 नास्ति। ऋभूणाँ तन्निबोधत। कनकाभानिँ वासाँसि।
 अहताँनि निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत। अहं वो
 जीवन्प्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥
 अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः।
 अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
 अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य
 योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।

अक्ष्णयोः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मूनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह
जीविकामपरिपश्यन्। तस्येषा भवति। इहेहवः स्वतपसः।
मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्यज्यम्। अभ्रवर्गेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं

वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासाँसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिँस्रातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै
सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा
भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अँशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः
सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम्। उप्सुहि तं
नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह। असुरान्
परिवृश्चति। पृथिव्यँशुमती। तामन्ववस्थितः संवत्सरो दिवं

च। नैवं विदुषाऽऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्।
 यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गाल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलानि।
 सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं सन्निर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषिमान्
 विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना
 अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरुं न
 जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।
 इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त
 साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
 कश्यपाज्ज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति।
 भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
 शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त
 सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न
हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्।
एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त
इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त
दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून्
करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः।
तस्यैषा भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः।
उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥ २५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायः संवत्सुरो मिथः। काहः केयं
देव रात्री। क मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासां मुहूर्ताः।
निमेषास्तुटिभिः सह। केमा आपो निविशन्ते। यदीतो
यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये
समाहिताः॥ २६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्।
येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे

दशस्यै॥२७॥

व्य॑ष्टभ्रा॒द्रोद॑सी॒ विष्ण॑वे॒ते। दा॒ध॒र्था॑ पृथि॒वीम॒भितो॑
म॒यू॒रखैः॑। किं॑ तद्विष्णोर्ब॑लमा॒हुः। का॒ दी॒प्तिः॑ किं॑
प॒राय॑णम्। ए॒को य॒द्धार॑यद्दे॒वः। रे॒ज॒ती रोद॑सी उ॒भे।
वा॒ताद्वि॑ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। अ॒क्षरा॑दी॒प्तिरु॒च्यते॑। त्रि॒पदा॒द्धार॑यद्दे॒वः।
यद्वि॑ष्णोरे॒कमु॒त्तम॑म्॥२८॥

अ॒ग्नयो॑ वा॒यव॑श्चै॒व। ए॒तद॑स्य प॒राय॑णम्। पृ॒च्छामि॑ त्वा प॑रं
मृ॒त्युम्। अ॒वमं॑ म॒ध्यम॑श्च॒तुम्। लो॒कं च॒ पु॒ण्य॑पा॒पाना॑म्।
ए॒तत्पृ॑च्छामि॒ सम्प्र॑ति। अ॒मुमा॑हुः प॑रं मृ॒त्युम्। प॒वमा॑नं तु
म॒ध्यम॑म्। अ॒ग्निरे॒वाव॑मो मृ॒त्युः। च॒न्द्रमा॑श्चतु॒रुच्य॑ते॥२९॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॑रं मृ॒त्युम्। पा॒पाः सं॑य॒न्ति॒ सर्व॑दा।
आ॒भो॒गास्त्वे॒व सं॑य॒न्ति। य॒त्र पु॑ण्यकृ॒तो ज॑नाः। ततो॑
म॒ध्यम॑माय॒न्ति। च॒तुम॑ग्निं च॒ सम्प्र॑ति। पृ॒च्छामि॑ त्वा
पा॒पकृ॑तः। य॒त्र या॑तय॒ते य॑मः। त्वं न॑स्तद्व॒ह्मन् प्र॑ब्रूहि। य॒दि
वै॒त्थाऽस॒तो गृ॑हान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्व्या रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥ ३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥ ३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥ ३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवा गरगिरः॥ ३६॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी

बभूवुषीं॑। सहस्राक्षरा परमे व्योम॑न्निति। वाचो॑ विशेषणम्।
अथ निगद॑व्याख्याताः। ताननुक्र॑मिष्यामः। व॒राह॑वः
स्वत॒पसः॑॥ ३७ ॥

विद्युन्म॑हसो धूप॑यः। श्वापयो गृहमेधा॑श्चेत्येते। ये
चेमेऽशि॑मिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिव॑र्षन्ति।
वृष्टि॑भिरिति। एतयैव विभक्तिवि॑परीताः। सप्तभि॑र्वा
तैरुदी॑रिताः। अमूँल्लोकानभिव॑र्षन्ति। तेषां॑मेषा भव॑न्ति।
स॒मा॒नमे॒तदु॑दकम्॥ ३८ ॥

उच्चैत्य॑वचाह॑भिः। भूमिं॑ पर्जन्या जिन्व॑न्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्र॑य इति। यदक्षरं॑ भूतकृतम्। विश्वे॑ देवा
उपा॑सन्ते। म॒हर्षि॑मस्य गो॒प्तारम्॑। ज॒मद॑ग्निमकुर्वत।
ज॒मद॑ग्निराप्या॑यते। छन्दो॑भिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः॑ सोम॑स्य
तृप्ता॑सः॥ ३९ ॥

ब्रह्म॑णा वी॒र्या॑वता। शि॒वा नः॑ प्र॒दिशो॑ दिशः। तच्छुं
योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑

स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिव्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सुरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ। भद्रा वा
पूषणाविह रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ।
द्यावाभूमी चरथः स२ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा
हवं मे। शुभस्पती आगत२ सूर्यया सह। त्युग्रोह
भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः।
तमूहथुनौभिरात्मन्वतीभिः। अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

ति॒स्रः, क्ष॒प॒स्त्रि॒हा॒ति॒व्रज॑द्भिः। ना॒स॒त्या भु॒ज्युमू॑हथुः
 प॒तङ्गैः। स॒मु॒द्रस्य॑ ध॒न्व॑न्ना॒र्द्रस्य॑ पा॒रे। त्रि॒भी॒रथैः॑ श॒तप॑द्भिः
 षड॑श्वैः। स॒वि॒तारं॑ वि॒तन्व॑न्तम्। अ॒नु॒ब॒ध्राति॑ शा॒म्ब॒रः।
 आ॒प॒पूर॑ष॒म्ब॒रश्चै॒व। स॒वि॒ता॒रे॒प॒सोऽभ॑वत्। त्य॑ सु॒तृप्तं
 वि॒दि॒त्वै॒व। ब॒हु॒सोम॑ गि॒रं व॑शी॥४३॥

अ॒न्वे॒ति तु॒ग्रो व॑क्रि॒यान्त॑म्। आ॒य॒सू॒यान्त॑सोम॒तृप्सु॑षु। स
 स॒ङ्गाम॑स्तमो॒द्योऽत्यो॑तः। वा॒चो गाः पि॑पा॒ति तत्। स
 तद्गो॑भिः स्तवा॑ऽत्येत्य॒न्ये। र॒क्ष॒सा॒नन्वि॑ताश्च॒ ये। अ॒न्वे॒ति
 परि॑वृ॒त्याऽस्तः॑। ए॒वमे॒तौ स्थौ॑ अ॒श्वि॒ना। ते ए॒ते द्युः
 पृ॒थि॒व्योः। अ॒ह॒र॒ह॒र्गर्भं॑ दधा॒थे॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒त्सा॑व॒होरा॒त्रे। पृ॒थि॒व्या अ॒हः। दि॒वो
 रा॒त्रिः। ता अ॒वि॑सृ॒ष्टौ। द॒म्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
 व॒त्सौ। अ॒ग्नि॒श्चादि॒त्यश्च॑। रा॒त्रेर्व॑त्सः। श्वे॒त आ॑दि॒त्यः।
 अ॒होऽग्निः॥४५॥

ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॒वि॑सृ॒ष्टौ। द॒म्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ

व॒त्सौ। वृ॒त्रश्च॑ वैद्यु॒तश्च॑। अ॒ग्नेर्वृ॒त्रः। वैद्यु॒त आ॒दि॒त्यस्य॑। ता
अवि॑सृष्टौ। दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ॥४६॥

उ॒ष्मा च॑ नी॒हारश्च॑। वृ॒त्रस्यो॒ष्मा। वैद्यु॒तस्य॑ नी॒हारः। तौ
तावे॒व प्र॒तिप॑द्येते। सेय॑ꣳ रा॒त्री ग॒र्भिणी॑ पु॒त्रेण॑ सं॒वस॑ति।
तस्या॒ वा ए॒तदु॒ल्बण॑म्। यद्रा॒त्रौ र॒श्मयः॑। यथा॒ गोर्ग॒र्भिण्या॑
उ॒ल्बण॑म्। ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्बण॑म्। प्र॒जयि॑ष्णुः प्र॒जया च॑
पशु॑भिश्च भ॒वति। य ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्यन्त॑मपि॒यन्तं चे॒ति।
आ॒दि॒त्यः पु॒ण्य॑स्य व॒त्सः। अथ प॒वि॒त्राङ्गि॑रसः॥४७॥

[१०]

प॒वि॒त्रव॑न्तः प॒रि॒वाज॑मा॒सते। पि॒त॑ेषां प्र॒त्नो अ॒भि॒रक्ष॑ति व्र॒तम्।
म॒हः सं॒मु॒द्रं वरु॑णस्ति॒रोद॑धे। धी॒रा इ॒च्छे॒कु॒र्धरु॑णेष्वार॒भम्।
प॒वि॒त्रं ते॒ वि॒त॑तं ब्र॒ह्म॑ण॒स्पते॑। प्र॒भु॒र्गात्रा॑णि॒ पर्य॑षि॒वि॒श्वतः॑।
अ॒त॑स॒तनू॑र्न तदा॒मो अ॑श्रुते। शृ॒तास॑ इ॒द्वह॑न्त॒स्तत्स॑मा॒शत॑।
ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्। अ॒स॒तः स॒द्ये त॑त॒क्षुः॥४८॥

ऋष॑यः स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत्। स॒र्वेऽत्र॑यो अ॒गस्त्य॑श्च। नक्ष॑त्रैः

शङ्कुतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
 अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः।
 अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
 तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्सवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य
 भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भर्गस्य धीमहि।
 अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं
 तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यस्त्रा सम्भविष्यामः। नाम नामैव
 नाम मे॥५०॥

नपुंसकं पुमांस्त्र्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः।
 यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम
 भूतानि। अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे
 पुंस आहुः। पश्यदक्षणात्रविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स
 इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानात्सवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्।

तमनङ्गुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असञ्चत।
ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु
जनः श्रद्धयात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितः रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि
स्तेव विद्धि तत्। अतृष्यः स्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता मे
मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च चेतनः।
स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवंस्य व्रतम्।
आतमग्रे रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।
वातघ्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहिताश्चाग्नेः।
रथे युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते।

द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च।
नियुद्धिर्वायविह तां विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमऽऽधमं सन्धम। आदित्ये
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमार्धेहि यः पुमान्। इतः सिक्तं
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः।
मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि।
मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा मा
केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि।
अणुभिश्च महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्रऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।

संवत्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसो-
ऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः।
ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादग्दतः। इतो रुद्राः
पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति
तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा
भवति। वाश्रेवं विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि।
ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण

उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममू
दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।
अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पूव्यं
युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदितिः।

ताननु॑क्र॒मिष्या॑मः। मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॑र्य॒मा च॑।
अ॒श्वश्च॒ भग॑श्च। इन्द्र॑श्च वि॒वस्वा॑श्चेत्ये॒ते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒सः शु॑चिषत्। ब्रह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः
प्रा॒जाप॑त्यः। अथ॒ पुरु॑षः स॒प्त पुरु॑षः॥६३॥

[य॒था॒स्थानं॑ ग॒र्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ त॒प॒न्नुदे॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायो॒देति॑। मा
मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायोद॒गाः। अ॒सौ
योऽस्त॑मेति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायाऽस्तमेति। मा
मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायाऽस्त॒ङ्गाः।
अ॒सौ य आ॒पूर्य॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥
मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
अ॒सौ योऽप॑क्षीयति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति।
मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒
नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च।

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत्
मोत्सृ॑पत्॥६५॥

इ॒मे मासा॑श्चार्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒ताना॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत्। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒ताना॑
प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत्। अ॒य॒ः स॑वत्स॒रः। सर्वे॑षां
भू॒ताना॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒ताना॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति चोत्स॑र्पति च। मा
मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
इ॒य॒ः रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒ताना॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति चोत्स॑र्पति
च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒
मोत्सृ॑प। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः॑। एत॒द्वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुन॑
री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा
भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां
स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा
नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा
नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा
भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा
 नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस
 उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस
 उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण
 उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः।
 दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
 वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
 पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
 त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।

आ॒दि॒त्यः॑ स॒र्वोऽग्निः॑ पृ॒थि॒व्याम्। वा॒युर॒न्तरि॑क्षे। सूर्यो॑ दि॒वि।
च॒न्द्रमा॑ दि॒क्षु। नक्ष॑त्राणि॒ स्वलो॑के। ए॒वा ह्ये॒वा। ए॒वा ह्य॑ग्ने।
ए॒वा हि वा॑यो। ए॒वा ही॑न्द्र। ए॒वा हि पू॑षन्। ए॒वा हि
दे॒वाः॥ ७४॥

[२०]

आप॑मापाम॒पः स॒र्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च
सूर्य॑श्च। स॒ह सं॒ञ्चस्कर॑र्द्धि॒या। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः।
मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे
सुत। म॒हाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः स्वः॥ ७५॥

दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अ॒पा॒घ्रा॒मप॑चाव॒र्तिम्॑।
अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताश्च॑। भु॒वनं॑ दे॒वसू॑व॒रीः।
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दी॒षत॥ ७६॥

भ॒द्रं क॑र्णेभिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
 केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाꣳ शतधा
 हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
 दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
 सन्दृशि॥ ७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
 अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं
 वेद॥ ७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
 भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान्
 भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो

वा॒योरा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॥७९॥

आपो॒ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। अ॒सौ वै तप॑न्न॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो॑ऽमुष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वा अ॒मुष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॥८१॥

य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। नक्ष॑त्राणि॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑॥८२॥ यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। पु॒र्जन्यो॒ वा

अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः पु॒र्जन्य॑स्य ऽऽय॒तनं॑ वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै पु॒र्जन्य॑स्य ऽऽय॒तनम्॑। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। यो॑ ऽपामा॒यत॑नं वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। सं॒वत्स॒रो वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः सं॒वत्स॒रस्य॑ ऽऽय॒तनं॑ वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै सं॒वत्स॒रस्य॑ ऽऽय॒तनम्॑। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। यो॑ ऽप्सु नावं॒ प्रति॑ष्ठितां वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्रति॑ष्ठिताः। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। अ॒पां रस॑मुद॒यं स॒न्। सूर्ये॑ शु॒क्रं स॒माभृ॑तम्। अ॒पां रस॑स्य॒ यो रसः॑। तं वो॑ गृ॒ह्णाम्यु॒त्तम॑मिति॑। इ॒मे वै लो॒का अ॒पां रसः॑। ते॒ऽमुष्मि॑न्नादि॒त्ये स॒माभृ॑ताः। जा॒नुद॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॑रयित्वा गु॒ल्फद॒घ्नम्॥८५॥

पुष्कर॑पर्णेः पुष्कर॑दण्डैः पुष्करै॑श्च स॒ंस्ती॒र्य। तस्मि॑न्वि॒हाय॑से। अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति।

कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं
चीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता
अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा
आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः।
संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा

अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो
मनीषेति। उपैन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय
उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।
मम वैत्वङ्मांसम्। समभूत्॥९२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।
स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्।
भूत्वोदतिष्ठत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वः समंभूः।
त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायापः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य
उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत
उपादधात्। एवाह्यग्न इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा
दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि
वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत
उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची
दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्। एवा हि पूषन्निति।
ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति।
ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा

दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि
पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्गो हि ते
समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्वहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जूनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमाप्त्वा।
सर्वमवरुद्धं। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपा रूपाणि।

मेघो विद्युत्। स्तनयिबुवृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपंति
वर्ष्या गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या
आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो
ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै
तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।
तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः
पश्चादुपदधाति। प्रतितिष्ठता वै स्थावराः। पश्चादेव
प्रतितिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्धतीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति।

दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते।
यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो
वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठा५ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपा५
सर्वत्वाय। पुष्करपर्ण५ रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो
वै पुष्करपर्णम्। सत्य५ रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे।
अथो स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः।
अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह

संश्रस्करद्धिया इति। वाय्वश्वा रश्मिपतयः। लोकं
पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्त्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति।
पञ्चचितय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं
चिनुते। लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै
विराट्। तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः।
दिशः पादः। पुरोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य
एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका
उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं
मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥
सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं

चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं
चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः।
वृषाणौ सङ्स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।
सोत्तरवेदिषु ऋतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याङ् ह्यग्निश्चीयते।
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्
पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति।
य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरङ्श्चिन्वीत।
वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चस्कामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनन्तिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं
वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनन्भ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याघातुकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुका आपः।
य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं
च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।
आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यंकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्मं तीरिषत्। उत्तिष्ठत् मा
स्वत्। अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण
सयुजोषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनऽऽवृतां
पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः।
विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसा सम्प्रीवृताम्। पुरं
हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराङ्मुख्यं जयामयी। पराङ्मुख्यं नाशकी।
इह चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी
मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।
अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतासः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च
ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।

अ॒स्माल्लो॒काद॑मुष्मा॒च्च। ऋ॒षिभि॑रदात्पृ॒श्निभिः॑। अपे॑त॒ वीत॒
वि च॑ सर्प॒तातः॑। येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः।
अहो॑भि॒रद्वि॒रक्तु॑भिर्व्य॒क्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दात्वव॒सान॑मस्मै। नृ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृष्टा॑ ये
च॒ कृष्ट॑जाः। कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॑ताः।
रेतः॑ पीता॒ आण्ड॑पीताः। अङ्गा॑रेषु च॒ ये हु॑ताः। उ॒भया॑न्
पुत्र॑पौत्र॒कान्। युवे॒ऽहं य॒मराज॑गान्। श॒तमि॑न्नु श॒रदः॑॥११९॥

अदो॒ यद्व॒ह्म विल॑बम्। पि॒तृणां॑ च॒ यम॑स्य॒ च।
वरु॑ण॒स्याश्वि॑नो॒रग्रेः॑। म॒रुतां॑ च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॒णं
मे अ॑स्तु। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ नाको ब्र॒ह्मिश्र॑वो
रायो॒ धन॑म्। पु॒त्राना॑पो दे॒वीरि॒हऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शी॒र्ष्णीं च। अपे॑तो निर्ऋ॒तिः ह॑थः। परि॑बाधः
श्वे॒तकु॑क्षम्। नि॒जङ्घ॑ः श॒बलो॑दरम्। स॒ तान् वा॒च्याय॑या स॒ह।
अग्रे॒ नाश॑य स॒न्दृशः॑। ई॒र्ष्या॑सूये बु॒भुक्षा॑म्। म॒न्युं कृ॑त्यां च॒

दीधिरे। रथेन किं शुकावन्ता। अग्रे नाशय सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पुर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो
यवसमिच्छतु। इदं वचः पुर्जन्याय स्वराजे। हृदो
अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।
सुपिप्पला ओषधीर्देवगौपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां
कृणोत्यर्वताम्। पुर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय
वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन
माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्भ्यस्तिरोऽधाऽजायत। तव वैश्रवणः संदा। तिरोऽधेहि

सपत्नान्नः। ये अपोऽश्नन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।
रथः सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रः सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं
विराजम्। सुदर्शने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ।
शतद्वाद्वारंगमन्ता। सः हार्यं नगरं तव। इति मन्त्राः।
कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिः हरेत्। हिरण्यनाभये
वितुदये कौबेरायायं बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हत्वोपतिष्ठेत्।
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयः स्मः। नमस्ते
अस्तु मा मां हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ
तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत।

यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा॥ तिरोऽधा
भुवः स्वाहा॥ तिरोऽधाः स्वः स्वाहा॥ तिरोऽधा भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥ यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरहुता
भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विधातुको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि
स्वाहा॥ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने॥ नमो वयं वैश्रवणाय
कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो
ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो
अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि।
सुमाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम

सुन्दरि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्ममैत्विन्द्रियमि-
त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं सङ्स्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा-
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
यथाशक्ति वा। एवङ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।

तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्ष॒भिर्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा विश्व॑वे॒दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे
 बृहते करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
 वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः
 सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
 अमुह्यस्ते न प्राजान्स्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
 लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
 प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
 यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
 यजंत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत याजयेद्यजंत वा
 यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
 बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
 प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षा॑सि॒ ह वा॑ पुरोऽनुवा॒के तपो॑ग्र॒मतिष्ठन्त॑ तान्
 प्र॒जाप॑तिर्वरेणो॒पाम॑न्नयत् तानि॒ वर॑मवृणीतऽऽदित्यो
 नो॒ योद्धा॑ इति॒ तान् प्र॒जाप॑तिरब्रवीद्योध॒यध्वमि॑ति
 तस्मा॑दुत्तिष्ठन्त॑ ह वा॒ तानि॒ रक्षा॑स्य॒दित्यं॑ योधयन्ति
 याव॑दस्त॒मन्व॑गा॒त्तानि॑ ह वा ए॒तानि॒ रक्षा॑सि गायत्रिया-
 ऽभि॑मन्त्रितेनाम्भ॑सा शाम्यन्ति॒ तदु॑ ह वा ए॒ते ब्र॑ह्मवा॒दिनः॑
 पूर्वा॑भि॒मुखाः॑ स॒न्ध्याया॑ गायत्रियाऽभि॑मन्त्रिता॒ आप॑
 ऊ॒र्ध्वं वि॑क्षिपन्ति॒ ता ए॒ता आपो॑ व॒ज्रीभू॑त्वा तानि॒
 रक्षा॑सि म॒न्देहा॑रुणे द्वी॒पे प्र॑क्षिपन्ति॒ यत्प्र॑दक्षिणं
 प्र॒क्रम॑न्ति तेन॑ पा॒प्मान॑म् अव॑धून्वन्त्युद्यन्त॑मस्तं॒ यन्त॑म्
 आदित्यम॑भिध्यायन् कुर्वन् ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्वान्त॑स॒कलं॑
 भ॒द्रम॑श्रुतेऽसावा॑दित्यो ब्र॒ह्मेति॑ ब्रह्मैव सन् ब्रह्मा॒प्येति॑ य
 एवं वेद॥ २॥

[२]

यद्वैवा देव॒हेळ॑नं देवा॑सश्चकृ॒मा व॒यम्। आदित्या॑स्तस्मा॑न्मा

मुञ्चत॒र्तस्य॒र्तेन॒ मामि॒त। दे॒वां जी॒वनका॒म्या यद्वा॒चाऽनृ॒त-
मू॒दिम। तस्मा॑न्न इ॒ह मुञ्चत॒ विश्वे॑ दे॒वाः स॒जोष॑सः।
ऋ॒तेन॑ द्या॒वापृ॒थिवी ऋ॒तेन॒ त्व॑ सं॒रस्व॑ति। कृ॒तान्नः॑
पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं॑ चानृ॒तमू॒दिम। इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑
धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः। ते नो॑ मुञ्च॒न्त्वेन॑सो॒ यदन्य॑कृतमा॒रिम।
स॒जा॒तश॑सा॒दुत जा॑मि॒शसा॒ज्याय॑सः श॑सा॒दुत
वा॒ कनी॑यसः। अना॑धृष्टं दे॒वकृ॑तं यदे॒नस्तस्मा॑त्
त्वम॒स्माञ्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि॥३॥

यद्वा॒चा यन्मन॑सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॒ज्ज्या॑ सं शि॒श्रैर्यद॑नृ॒तं
चकृ॑मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्यः प्रमुञ्चतु
चकृ॑म या॒नि दुष्कृ॑ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अ॑ज॒हाद॑रा॒तीस्तेना॑हं
ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान॑ आ॒क्षि। यत्कु॑सी॒दम॑प्र॒तीत्तं॑ मये॒ह
येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्ने अ॒नृणो॑ भ॒वामि॑
जीव॑न्ने॒व प्रति॒ तत्तं॑ दधामि। यन्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष्ट
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑श॒साति॑क्रामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॑ता

यदापं इमं मे वरुण तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो
अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यन्नृणमहं बभूवादित्सन्वा सञ्जगर जनेभ्यः।
अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां
चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वग्नुमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या
च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये
राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव
इत्समानो यमस्य लोके अधिरञ्जुराय। अव ते हेळ
उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं
नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निर्ऋथो यश्च निस्वनः।
तेऽ(१)स्मद्यक्षममनांगसो दूरादूरमचीचतम्। निर्यक्षममचीचते
कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै
प्रसुवामसि। दुःशः५सानुशः५साभ्यां घणेनानुघणेन च।
तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा

पयंसा सन्तनूभिर्गन्महि मनसा स॥ शिवेन। त्वष्टा नो
अत्र विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधद्यमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति
परायक्ष्म॥ सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो
घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं
पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि
तिग्ममोजो वरुण स॥ शिशाधि। मातेवास्मा अदिते शर्म
यच्छ विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्न आयू॥ षि
पवस आ सुवोर्जमिषं च नः। आरे बाधस्व दुच्छुनाम्।
अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्। दधद्रयिं मयि
पोषम्॥६॥

अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः। तमीमहे
महागयम्। अग्ने जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो
नुदस्व। अस्मे दीदिहि सुमना अहेळच्छर्मन्ते

स्याम त्रिवरूथ उद्भौ। सहसा जातान्प्रणुदा नः
 सपत्नान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो नुदस्व। अधि नो ब्रूहि
 सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान्। अग्ने
 यो नोऽभितो जनो वृको वारो जिघांसति। तांस्त्वं
 वृत्रहं जहि वस्वस्मभ्युमाभर। अग्ने यो नोऽभिदासति
 समानो यश्च निष्पतः। तं वयं समिधं कृत्वा तुभ्यमग्नेऽपि
 दध्मसि॥७॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च
 तस्मै निमृक् सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो
 यो रणो मर्तोऽभिदासति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा
 तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि
 यश्च माम्। सर्वांस्तान् अग्ने सन्दह यांश्चाहं द्वेष्मि ये च
 माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो
 अस्मान्दिप्सां च सर्वांस्तान्मष्मषा कुरु। सशितं मे
 ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्। सशितं क्षत्रं मे जिष्णु
 यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो

बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
 प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद् स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
 वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
 अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
 यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
 पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं
 तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

तत् तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत्।

अ॒ब॒न्ध्वे॒के द॒द॒तः प्र॒यच्छा॒दातुं॑ चेच्छ॒क्रवा॒ंसः स्व॒र्ग ए॒षाम्।
 आर॑भे॒थाम॒नु स॒र॒भे॒था॒ं स॒मा॒नं प॒न्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्व॑
 पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गोत्रा॒येह॑ जा॒याप॑ती स॒र॒भे॒थाम्।
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्यां॑ यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॒ंसि॒म।
 अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒र्हप॑त्य॒ उन्नो॑ नेषद्वुरि॒ता या॒नि
 च॒कृ॒म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑ति॒र्नो ज॒नि॒त्रं भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भि॒श॒स्त
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॒तृया॑च्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
 वि॒वित्सि॑ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हा॒र्दः सु॒कृ॒तो म॒द॒न्ते वि॒हाय॑ रोगं
 त॒न्वा(१)॑ स्वा॒याम्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्येम
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्यन्तेन दे॒वा दा॒स्यन्न॑दा॒स्यन्नु॒त
 वा॑ करि॒ष्यन्। यद्वे॒वानां॑ चक्षु॒ष्या॒गो अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑
 च॑ प्रतिज॒ग्रा॒हम॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यद॒न्नम॑द्वि
 बहु॒धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॒र॒ण्यमु॒त गा॒म॒जा॒मवि॑म। यद्वे॒वानां॑
 चक्षु॒ष्या॒गो अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॑ प्रतिज॒ग्रा॒हम॒ग्नि॒र्मा
 तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। य॒न्मया॑ म॒नसा॑ वा॒चा कृ॒तमे॑नः

कदाचन। सर्वस्मात्तस्मान्मेळितो मोग्धि त्वं हि वेत्थ
यथातथम्॥१०॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो
बभूवुस्तानृषयोऽर्थमायुस्ते निलायमचरुस्तेऽनुप्रविशुः
कूश्माण्डानि तास्तेष्वन्वविन्दञ्छ्रद्धया च तपसा च
तानृषयोऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो
वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि केन वः सपर्यामेति
तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनारेपसः स्यामेति त
एतानि सूक्तान्यपश्यन् यद्वैवा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहं
बभूवऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय
प्रतिवेदयाम इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्याया-
स्तस्मान्मोक्ष्यध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-
ऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुह्यात्पूतो देवलोकान्त्समंश्नुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॒हुया॒द्योऽपू॒त इ॒व म॒न्ये॒त यथा॑ स्ते॒नो
 यथा॑ भ्रू॒णहै॒वमे॒ष भ॑वति॒ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑
 यद॑र्वा॒चीन॒मेनो॑ भ्रू॒णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्यते॒ याव॑दे॒नो
 दी॒क्षामु॑पैति दी॒क्षित॑ ए॒तैः सं॒तति॑ जु॒होति॑ सं॒वत्स॒रं दी॑क्षितो
 भ॑वति॒ सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑नं पु॒नीते॒ मासं॑ दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒
 यो मा॒सः स सं॑वत्स॒रः सं॑वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑नं पु॒नीते॒
 चतु॑र्विंश॒तिः रा॒त्रीर्दी॑क्षितो भ॑वति॒ चतु॑र्विंश॒तिर॒र्धमा॒साः
 सं॑वत्स॒रः सं॑वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑नं पु॒नीते॒ द्वा॒दश॑ रा॒त्रीर्दी॑क्षितो
 भ॑वति॒ द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॑वत्स॒रः सं॑वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑नं
 पु॒नीते॒ ष॒ड्रा॒त्रीर्दी॑क्षितो भ॑वति॒ ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑ सं॑वत्स॒रः
 सं॑वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑नं पु॒नीते॒ ति॒स्रो रा॒त्रीर्दी॑क्षितो भ॑वति॒
 त्रि॒पदा॑ गा॒यत्री॑ गा॒यत्रि॒या ए॒वऽऽत्मा॑नं पु॒नीते॒ न
 मा॒ऽसम॑श्री॒यान्न॑ स्त्रि॒यमु॑पे॒यान्नो॑प॒र्यासी॑त जु॒गुप्से॑तानृ॒तात्प॒यो
 ब्रा॒ह्म॒णस्य॑ व्र॒तं य॑वा॒गू रा॑ज॒न्य॑स्या॒मिक्षा॑ वै॒श्यस्या॑थो
 सौ॒म्ये॒प्यध्व॑र ए॒तद्व्र॑तं ब्रू॒याद्य॑दि म॒न्ये॒तोप॑दस्या॒मीत्यो॑दनं

धानाः सक्तूँ घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्त
ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त
यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
यदृचोऽध्यगीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन्
यद्यजूंषि घृताहुतयो यत्सामानि सोमाहुतयो
यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि
कल्पान्गाथा नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः
क्षुधं पाप्मानमपाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन्
ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः संतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते
देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति
यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः

स्वधा करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्धूतेभ्यो बलिः
 हरति तद्धूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति
 तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
 यजुः सामं वा तद्ध्वयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयसः
 कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य
 कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो
 मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति
 यदृचोऽधीते पय आहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन
 च तर्पयन्ति॥१४॥

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श उदीच्यां
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीर्योपविश्य
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य
 शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति
 तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि
 यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं पादौ
 प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
 तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
 प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो
 यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुंस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
 वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाभ्युक्तमृचो अक्षरं परमे व्योमन्
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्तथ

सावित्रीं गा॒यत्रीं त्रिर॒न्वा॑ह प॒च्छो॑ऽर्ध॒र्च॑शोऽन॒वान॑ ५ स॒वि॒ता
श्रि॒यः प्र॑स॒वि॒ता श्रि॒यमे॒वऽऽप्रो॑त्यथो॑ प्र॒ज्ञात॑यै॒व प्र॑ति॒पदा॑
छ॒न्दा॑ऽसि॒ प्रति॑पद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे॒ मन॑सा स्वा॒ध्याय॑मधी॒यीत॒ दि॒वा न॑क्तं वे॒ति हं
स्मा॒ऽऽह शौ॒च आ॑ह्वे॒य उ॒ता॒र॒ण्येऽब॑लं उ॒त वा॑चो॒त तिष्ठ॑न्नु॒त
ब्रज॑न्नु॒ताऽऽसी॑न उ॒त श॑या॒नोऽधी॑र्यी॒तै॒व स्वा॑ध्या॒यं तप॑स्वी॒
पु॒ण्यो भ॑वति॒ य ए॒वं वि॒द्वान्त्स्वा॑ध्या॒यमधी॑ते॒ नमो॑ ब्रह्म॑णे
नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्नये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑ ओष॑धी॒भ्यः। नमो॑ वा॒चे
नमो॑ वा॒च॒स्पत॑ये॒ नमो॑ वि॒ष्णवे॒ बृ॒हते॑ क॒रोमि॑॥१६॥

[१२]

म॒ध्य॒न्दि॒ने प्र॒बल॑मधी॒यीता॒सौ ख॒लु वा॒वैष आ॑दि॒त्यो
यद्वा॑ह्म॒णस्त॒स्मात्त॑र्हि तेऽक्षि॑णं॒ तप॑ति॒ तद्दे॒षाऽभ्यु॑क्ता।
चि॒त्रं दे॒वाना॒मुद॑गा॒दनी॑कं॒ चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्या॒ग्नेः। आऽप्रा॒
द्या॒वापृथि॑वी अ॒न्तरि॑क्ष॒ ५ सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्चेति॒

स वा ए॒ष य॒ज्ञः स॒द्यः प्रता॑यते स॒द्यः सन्ति॑ष्ठते तस्य॒
 प्राक् सा॒यम॑वभृ॒थो नमो॑ ब्रह्म॑ण॒ इति॑ परि॒धानी॑यां
 त्रिर॑न्वाहाप उ॒पस्पृ॑श्य गृ॒हाने॑ति॒ ततो॑ यत्किं च॒ ददा॑ति॒ सा
 दक्षि॑णा॥१७॥

[१३]

तस्य॒ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॒ मेघो॑ हवि॒र्धानं॑ वि॒द्युद॒ग्निर्व॑र्षः
 ह॒विः स्त॑नयि॒तुर्व॑ष॒द्धारो॑ यद॒वस्फूर्ज॑ति॒ सोऽनु॑वष॒द्धारो॑
 वा॒युरा॒त्माऽमा॑वा॒स्यां स्वि॑ष्ट॒कृद्य॒ एवं वि॒द्वान्मे॒घे
 व॑र्षति॒ वि॒द्योत॑माने स्त॒नय॑त्यव॒स्फूर्ज॑ति॒ पव॑माने
 वा॒याव॑मावा॒स्याया॑ः स्वा॒ध्याय॑मधी॒ते तप॑ ए॒व तत्त॑प्यते
 तपो॑ हि स्वा॒ध्याय॑ इत्यु॒त्तमं॑ नाकः॑ रोह॒त्युत्त॑मः स॒माना॑नां
 भव॑ति याव॑न्तः॑ ह॒ वा इ॒मां वि॒त्तस्य॑ पूर्णां दद॑त्स्वर्गं लो॒कं
 ज॑यति॒ ताव॑न्तं लो॒कं ज॑यति॒ भूया॑ः सं चाक्ष॒य्यं चाप॑
 पुन॑र्मृत्युं ज॑यति॒ ब्रह्म॑णः सायु॑ज्यं गच्छ॑ति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 ब्रजः॑ स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये॑ ग्रामे वा यावत्तरसः॑
 स्वाध्यायमधीते॑ सर्वा॑ल्लोकाञ्जयति॑ सर्वा॑ल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति॑ तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्-
 स्तृतीये॑ लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः
 सर्वान्प॒थो अनृणा आक्षीये॒मेत्यग्निं॑ वै जातं पाप्मा
 ज॒ग्राह॑ तं देवा आहु॑तीभिः पाप्मानमपा॑घ्नन्नाहु॑तीनां
 य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॑ दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्म॒णेन॑ ब्राह्म॒णस्य॑
 छन्दो॑भिश्छन्दसा॑ स्वाध्यायेनाप॑हतपाप्मा स्वाध्यायौ
 देवप॑वित्रं वा एतत्तं योऽनू॑त्सृजत्यभा॒गो वाचि॑ भवत्यभा॒गो
 ना॒के तदेषा॑ऽभ्युक्ता। यस्तित्याजं सखि॒विदुः॑ सखायं न
 तस्य॑ वाच्यपि भा॒गो अस्ति॑। यदी॑ शृणोत्य॒लकः॑ शृणोति
 न हि प्र॒वेद॑ सुकृतस्य पन्था॒मिति॑ तस्मा॑त्स्वाध्यायोऽध्यैत॒व्यो
 यं यं क्र॒तुमधी॑ते तेन॑ तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरा॑दित्यस्य
 सायु॑ज्यं गच्छति॑ तदेषाऽभ्युक्ता। ये अ॒र्वाङ्मु॒त वा पुरा॑णे

वेदं विद्वाँसमभितो वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे
 अग्निं द्वितीयं तृतीयं च हँसमिति यावन्तीर्वे देवतास्ताः
 सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो
 दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः
 प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्यंत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति वा गृह्णाति
 याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्नन्निः स्वाध्यायं वेदमधीयीत
 त्रिरात्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो दक्षिणा
 वरेणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स
 येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ
 देशे स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा
 स्थानमुपसद आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धृतिर्ध्रुवा

प्रा॒णो ह॒विः सा॒मा॑ध्व॒र्युः स वा ए॒ष य॒ज्ञः प्रा॒णदक्षि॑णोऽन॑न्त॒
दक्षि॑णः स॒मृद्ध॑तरः॥ २१॥

[१७]

क॒तिधा॑व॒कीर्णो॑ प्रवि॒शति॑ चतु॒र्धेत्या॑हुर्ब्रह्मवा॒दिनो॑ म॒रुतः॑
प्रा॒णैरिन्द्रं॑ बले॑न॒ बृह॒स्पतिं॑ ब्रह्मवर्च॒सेना॑ग्निमे॒वेत॑रेण॒ सर्वे॑ण॒
तस्यै॒तां प्राय॑श्चित्तिं वि॒दां च॑कार सुदे॒वः का॑श्य॒पो यो
ब्र॑ह्मचा॒र्यव॑किरे॒दमा॑वा॒स्याया॑ ५ रात्र्या॑म॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑
द्विरा॒ज्य॑स्योप॒घातं॑ जुहोति॒ कामा॑व॒कीर्णो॑ऽस्म्यव॒कीर्णो॑ऽस्मि॒
काम॑ कामा॒य स्वा॑हा कामाभि॒द्रुग्धो॑ऽस्म्यभि॒द्रुग्धो॑ऽस्मि॒
काम॑ कामा॒य स्वा॑हेत्य॒मृतं॑ वा आ॒ज्यम॑मृतमेवऽऽत्मन्ध॑त्ते
हु॒त्वा प्र॑य॒ताञ्जलिः॑ कवा॑तिर्य॒ङ्मुग्नि॑म॒भिम॑न्त्रयेत् सं
मा॑ऽऽसिश्चन्तु म॒रुतः॑ समिन्द्रः॒ सं बृह॒स्पतिः॑। सं
मा॑ऽऽयम॒ग्निः सि॑ञ्च॒त्वायु॑षा च॒ बले॑न॒ चऽऽयु॑ष्मन्तं करोत॒
मेति॑ प्रति॒ हास्मै॑ म॒रुतः॑ प्रा॒णान्द॑धति॒ प्रतीन्द्रो॑ बलं॒
प्रति॑ बृह॒स्पतिं॑ ब्रह्मवर्च॒सं प्रत्य॑ग्निरि॒तर॑त्सर्व॒ ५ सर्व॑तनुर्भू॒त्वा

सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
 इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
 स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
 प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा
 कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा
 हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहृदयं संवत्सरः प्रजननमश्विनौ
 पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं
 काण्डं तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष
 दिव्यः शांकरः शिशुमारस्तं ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं
 जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु

प्रमी॑यते॒ नाग्नौ॑ प्रमी॑यते॒ नान॒पत्यः॑ प्रमी॑यते॒ ल॒घ्वान्नो॑ भवति
 ध्रु॒वस्त्वम॑सि ध्रु॒वस्य॑ क्षि॒तम॑सि॒ त्वं भू॒ताना॑मधि॒पति॑रसि॒ त्वं
 भू॒ताना॑ः॒ श्रेष्ठो॑ऽसि॒ त्वां भू॒तान्युप॑ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ नम॑स्ते॒ नमः॑
 सर्वं॑ ते॒ नमो॑ नमः॑ शिशु॒कुमाराय॑ नमः॑ ॥ २३ ॥

[१९]

नमः॑ प्रा॒च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च
 नमो॑ नमो॑ दक्षि॑णायै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑
 प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च नमो॑ नमः॑ प्रती॑च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑
 ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च नमो॑ नमः॑ उदी॑च्यै दि॒शे याश्च॑
 दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च नमो॑ नमः॑ ऊ॒र्ध्वायै॑
 दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च नमो॑
 नमो॑ऽध॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च
 नमो॑ नमो॑ऽवा॒न्तरा॑यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑
 प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च नमो॑ नमो॑ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मध्ये ये
 वस॑न्ति॒ ते मे॑ प्रसन्ना॒त्मान॑श्चिरं जी॒वितं॑ वर्धय॑न्ति॒ नमो॑
 गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॑ नमो॑ नमो॑ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॑

नमः॥२४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नमः
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे
बृहते करोमि॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बरुहिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम्।
विधेस्त्वमस्माकं नाम्। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृम्णन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दशं॥ [२]

अ॒ग्निर्होता॑। अ॒श्विनो॑ऽध्व॒र्यू। त्वष्टा॑ऽग्नी॒त्। मि॒त्र उ॑पव॒क्ता।
सोमः॑ सोम॑स्य पुरो॒गाः। शु॒क्रः शु॒क्रस्य॑ पुरो॒गाः। श्रा॒तास्त॑
इन्द्र॒ सोमो॑ः। वा॒तापे॑र्हवन्श्रु॒तः स्वाहा॑॥ ३॥

अ॒ग्निर्होता॑ऽष्टौ॥ [३]

सूर्य॑ ते चक्षुः॑। वा॒तं प्रा॒णः। द्यां पृ॒ष्ठम्। अ॒न्तरि॑क्षमा॒त्मा।
अ॒ङ्गैर्य॑ज्ञम्। पृथि॒वी२ शरी॑रैः। वाच॑स्प॒तेऽच्छि॑द्रया
वा॒चा। अ॒च्छि॑द्रया जु॒हो॑। दि॒वि दै॒वावृ॑ध॒२ हो॒त्रा मे॑रयस्व
स्वाहा॑॥ ४॥

सूर्य॑ ते नव॑॥ [४]

म॒हाह॑वि॒र्होता॑। स॒त्यह॑वि॒रध्व॑र्यूः। अच्यु॑तपा॒जा
अ॒ग्नी॒त्। अच्यु॑तमना उपव॒क्ता। अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॑प्रतिधृष्यश्च
य॒ज्ञस्या॑भिग॒रौ। अ॒यास्य॑ उद्गा॒ता। वाच॑स्प॒ते ह॒द्विधे॑ नामन्।
वि॒धेम॑ ते॒ नाम॑। वि॒धेस्त्वम॒स्माकं॑ नाम॑। वा॒चस्प॑तिः
सोम॑मपात्। मा दै॒व्यस्त॑न्तुश्छेदि॒ मा म॑नुष्यः॑। नमो॑ दि॒वे।
नमः॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑॥ ५॥

अपात्रीणि च॥ _____ [५]

वाग्धोता॑। दी॒क्षा पत्नी॑। वातो॑ऽध्व॒र्युः। आपो॑ऽभि॒ग॒रः। मनो॑
ह॒विः। तप॑सि जुहोमि। भूर्भुवः॑ सुवः॑। ब्रह्म॑ स्वय॒म्भु। ब्रह्म॑णे
स्वय॒म्भुवे॒ स्वाहा॑॥६॥

वाग्धोता नव॥ _____ [६]

ब्रा॒ह्म॒ण एक॑होता। स य॒ज्ञः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः॑। य॒ज्ञश्च॑ मे भूयात्। अ॒ग्निर्द्वि॑होता। स भ॒र्ता। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। भ॒र्ता च॑ मे भूयात्। पृ॒थि॒वी
त्रि॑होता। स प्र॑तिष्ठा॥७॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्र॑तिष्ठा च॑ मे भूयात्।
अ॒न्तरि॑क्षं चतु॑र्होता। स वि॒ष्टाः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः॑। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः पञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः षड्द्वो॑ता। स ऋ॒तून्क॑ल्पयाति। स मे॑ ददातु प्र॒जां
प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ सप्त॑होता।
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑।

प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सोऽनाधृष्यः॥९॥
 स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्।
 आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
 यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं
 सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे
 भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः।
 मित्रावरुणावाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णियैरग्निभिः। मरुतः
 सदोहविर्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बर्हिषा।
 अदितिर्वेद्या। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्टेधमेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसंव आज्येन। आदित्या
 दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण।
 बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण।
 वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥ _____ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतैः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा
सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः।
मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः।
चन्द्रमसो रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्।
चतस्रो दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च।
कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क्
सूनृता च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुग्दिशः षट्॥ _____ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पृष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः

कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय
गाम्। वरुणायश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या
अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः
स्रगलं करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्।
ब्रह्मण ओदनम्। समुद्रायापः॥१७॥

उत्तानायङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रलथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्रनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इ॒दं कस्मा॑ अ॒दात्। कामः॑ का॒माय॑। का॒मो दा॒ता।
 का॒मः प्र॒तिग्र॑ही॒ता। का॒मः॑ स॒मुद्र॑मा वि॒श। का॒मेन॑
 त्वा प्र॒तिगृ॑ह्णामि। का॒मैत॑त्तै॒। ए॒षा ते॑ का॒म द॒क्षिणा॑।
 उ॒त्ता॒नस्त्वाङ्गी॑र॒सः प्र॒तिगृ॑ह्णातु॥१९॥

दा॒ता पु॒रुष॑म॒पः प्र॒तिग्र॑ही॒त्रे न॒वं च॥ [१०]

सु॒वर्णं॑ घ॒र्मं प॒रिवे॑द वे॒नम्। इन्द्र॑स्या॒त्मानं॑ द॒श॒धा च॑र॒न्तम्।
 अ॒न्तः स॑मु॒द्रे म॒नसा॑ च॒रन्त॑म्। ब्र॒ह्म॒न्ववि॑न्द॒द्दश॑हो॒तार॑म॒र्णं॑।
 अ॒न्तः प्र॑वि॒ष्टः शा॒स्ता ज॒ना॒नाम्। ए॒कः स॒न्ब॑हु॒धा वि॑चारः।
 श॒तः शु॒क्राणि॑ य॒त्रैकं॑ भ॒वन्ति॑। स॒र्वे वे॒दा य॒त्रैकं॑ भ॒वन्ति॑। स॒र्वे
 हो॒ता॒रो य॒त्रैकं॑ भ॒वन्ति॑। स॒मा॒न॒सी॒न आ॒त्मा ज॒ना॒नाम्॥२०॥

अ॒न्तः प्र॑वि॒ष्टः शा॒स्ता ज॒ना॒नाः॑ स॒र्वा॒त्मा। स॒र्वाः प्र॒जा य॒त्रैकं॑
 भ॒वन्ति॑। च॒तुर्हो॑ता॒रो य॒त्र स॑म्प॒दं ग॑च्छ॒न्ति दे॒वैः। स॒मा॒न॒सी॒न
 आ॒त्मा ज॒ना॒नाम्। ब्र॒ह्मेन्द्र॑म॒ग्निं ज॑ग॒तः प्र॒तिष्ठा॑म्। दि॒व
 आ॒त्मानः॑ स॒वि॒तारं॑ बृ॒हस्प॑तिम्। च॒तुर्हो॑तारं प्र॒दिशो॑ऽनु
 क्लृ॒प्तम्। वा॒चो वी॒र्यं॑ तप॒साऽन्व॑विन्दत्। अ॒न्तः प्र॑वि॒ष्टं

कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं
कवयो निचिक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
निचिक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य
पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशं
शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं
कोशं रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामु कलां विचक्षते। पादं षड्भौतुर्न
किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा

मनु॒सोत॑ क्लृ॒प्ताः। त॑ षड्भौ॒तार॑मृ॒तुभिः॑ कल्प॑मानम्।
 ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्।
 अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि॒ मन॑सा चर॑न्तम्। स॒हैव स॑न्तं न वि॒जान॑न्ति
 दे॒वाः। इन्द्र॑स्या॒त्मान॑श्च शत॒धा चर॑न्तम्॥२४॥

इन्द्रो॒ राजा॒ जग॑तो॒ य ईशे॑। स॒प्तहो॑ता स॒प्तधा॒ विक्लृ॑प्तः।
 पे॒रेण॑ तन्तुं परि॒षिच्य॑मानम्। अ॒न्तरा॑दित्ये मन॑सा चर॑न्तम्।
 दे॒वाना॑श्च हृद॑यं ब्रह्मा॒न्ववि॑न्दत्। ब्रह्मै॒तद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कश्च
 श्रो॒तान्त॑श्च स॒रिर॑स्य म॒ध्यै। आ यस्मि॑न्स॒प्त पे॒रवः॑। मेह॑न्ति
 बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र गोम॑तीम्॥२५॥

अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। स हरि॑र्वसु॒वित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य
 पि॒न्वते॑। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्।
 म॒ह्यमिन्द्रो॑ निय॑च्छतु। श॒तश्च॑ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता हरी॑णाम्।
 अ॒र्वाडा॑ या॒तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्रम॑ह॒माणो॑ बहु॒लाश्च॑
 श्रियम्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ स॒विता॒ मे निय॑च्छतु॥२६॥

घृ॒तं तेजो॒ मधु॑मदिन्द्रि॒यम्। मय्य॑यम॒ग्निर्द॑धातु। हरिः॑ पत॒ङ्गः

पट॒री सु॒पर्णः। दि॒वि॒क्षयो॒ नभ॑सा॒ य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑
काम॒वरं॑ द॒दातु। प॒ञ्चोरं॑ च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु। हिर॑ण्यज्योतिः
सरि॒रस्य॑ मध्ये॑। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑
काम॒वरं॑ द॒दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मेकचक्रम्॥ २७ ॥

एको॒ अश्वो॑ वहति सप्तना॒मा। त्रि॒नाभिं॑ च॒क्रम॑ज॒रम॑न॒र्वम्।
येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदुरग्रै॑। तपो॑
दी॒क्षामृष॑यः सुव॒र्विदः॑। ततः॑ क्ष॒त्रं बल॑मोर्जश्च जा॒तम्। तद॒स्मै
दे॒वा अ॒भि सन्न॑मन्तु। श्वे॒तः र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॒नम्। अ॒पां
ने॒तारं॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः पर॒मे व्यो॑मन्॥ २८ ॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः।
श॒तः स॒हस्रा॑णि प्र॒युता॑नि॒ नाव्या॑नाम्। अ॒यं यः श्वे॒तो र॒श्मिः।
परि॒ सर्व॑मि॒दं जग॑त्। प्र॒जां प॒शून्धना॑नि। अ॒स्माकं॑ द॒दातु।
श्वे॒तो र॒श्मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव। सुव॒न्मह्यं॑ प॒शून् वि॒श्वरू॑पान्।
प॒तङ्ग॑म॒क्तम॑सुरस्य मा॒यया॑॥ २९ ॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मुद्रे॑ अ॒न्तः क॒वयो॑

विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं
 मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्भे अन्तः। तां द्योतमानाः
 स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः
 पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः।
 अग्निस्ताः अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥ ३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके।
 युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्रं यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
 पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
 सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय
 सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
 बहुधैकरूपाः। वायुस्ताः अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः
 प्रजयां संविदानः। इडाये सृष्टं घृतवच्चराचरम्। देवा
 अन्वविन्दन्गुहा हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।
 विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह
 रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥ ३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानीं विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकचक्रं
व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं
विश्वतो वृत्वा। अत्यंतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदः सर्वम्।
यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नैनातिरोहति।
एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायाश्च पूरुषः॥ ३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मकामत्।
साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥ ३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो
अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परि-
धयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं
जातमग्रतः॥ ३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।
 सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
 यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभ्यादतः। गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥ ३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्यां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
 अकल्पयन्॥ ३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु

पा॒रे। सर्वा॑णि रू॒पाणि वि॒चित्य॑ धी॒रः। नामा॑नि
 कृ॒त्वाऽभि॒वदन्॑ यदास्ते॑। धा॒ता पु॒रस्ता॒द्यमु॑दाज॒हारं। श॒क्रः
 प्रवि॒द्वान्प्रदि॑श॒श्चत॑स्रः। तमे॒वं वि॒द्वान्मृ॑तं इ॒ह भ॑वति। नान्यः
 पन्था॑ अय॒नाय॑ विद्यते। य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑यजन्त दे॒वाः। तानि॑
 धर्मा॑णि प्रथ॒मान्या॑सन्। ते ह॒ नाकं॑ महि॒मानः॑ सचन्ते। यत्र॑
 पूर्वे॑ सा॒ध्याः सन्ति॑ दे॒वाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र
 पूरुषः॥)॥

[१२]

अ॒द्भ्यः सम्भू॑तः पृथि॒व्यै रसा॑च्च। वि॒श्वक॑र्मणः स॒मव॑र्तताधि॑।
 तस्य॑ त्वष्टा॑ वि॒दध॑द्रूपमे॑ति। तत्पु॒रुष॑स्य वि॒श्वमाजा॑न्म॒ग्रे।
 वेदा॒हमे॑तं पु॒रुषं॑ म॒हान्त॑म्। आ॒दि॒त्यव॑र्णं तम॑सः पर॑स्तात्।
 तमे॒वं वि॒द्वान्मृ॑तं इ॒ह भ॑वति। नान्यः पन्था॑ विद्यतेऽय॒नाय॑।
 प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः। अ॒जाय॑मानो बहु॒धा
 विजा॑यते॥३९॥

तस्य॑ धी॒राः परि॑जानन्ति॒ योनि॑म्। मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति

वे॒धसः॑। यो दे॒वेभ्य॑ आत॑पति। यो दे॒वानां॑ पु॒रोहि॑तः।
 पूर्॒वो यो दे॒वेभ्यो॑ जा॒तः। नमो॑ रु॒चाय॑ ब्रा॒ह्म॒ये। रुचं॑ ब्रा॒ह्मं
 ज॒नय॑न्तः। दे॒वा अ॒ग्रे तद॑ब्रुवन्। यस्त्वै॒वं ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्यात्।
 तस्य॑ दे॒वा अस॑न्वशे॑। ह्रीश्च॑ ते ल॒क्ष्मीश्च॑ प॒त्न्यौ। अ॒होरा॒त्रे
 पा॒र्श्वे। नक्ष॑त्राणि रू॒पम्। अ॒श्विनौ॑ व्या॒त्तम्। इ॒ष्टं म॑निषाण।
 अ॒मुं म॑निषाण। सर्वं॑ म॒निषा॑ण॥४०॥

जा॒य॒ते व॒शे स॒प्त च॑॥ [१३]

भ॒र्ता स॒न्ध्रि॒यमा॑णो बिभ॑र्ति। ए॒को दे॒वो ब॑हु॒धा नि॒विष्टः॑।
 य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भ॑र्तुम्। नि॒धाय॑ भा॒रं पु॒नर॑स्त॒मेति॑।
 तमे॒व मृ॒त्युम॑मृ॒तं तमा॑हुः। तं भ॑र्ता॒रं तमु॑ गो॒प्तार॑माहुः। स
 भृ॒तो भ्रि॒यमा॑णो बिभ॑र्ति। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भ॑र्तुम्। स॒द्यो
 जा॒तमु॒त ज॑हात्ये॒षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्ये॒कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॑कम॒हर्ज॑हार। अत॑न्द्रो दे॒वः स॒दमे॒व प्रा॑र्थः।
 यस्त॑द्वेद॒ यत॑ आब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॒ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॒णैषः॑।
 रम॑ते तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑याने। नैनं॑ जहा॒त्यहः॑ सु पू॒र्व्येषु॑।

त्वामापो अनु सर्वाश्चरन्ति जानतीः। वत्सं पर्यसा पुनानाः।
 त्वमग्निं हव्यवाहं समिन्त्से। त्वं भर्ता मातरिश्वा
 प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वे।
 त्वमेकोऽसि बहून्ननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि।
 नमो वामस्तु शृणुत हवं मे। प्राणापानावजिरं सञ्चरन्तौ।
 ह्वयामि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं
 युवाना। प्राणापानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा
 सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमहं हनामि।
 असंज्ञजान सत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।
 यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। परास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै
 त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।
 यद्देवान्प्राणयो नव॥४४॥

एकं प्रजानाङ्गसाथं नव॥ [१४]

हरि॒ः हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्व॒स्येशा॑नं वृ॒षभं॑ म॒तीनाम्॑।
 ब्र॒ह्म स॒रूप॑म॒नुमे॒दमा॑गात्। अय॑नं॒ मा वि॒व॒धीर्वि॑क्रम॒स्व। मा
 छि॒दो मृ॒त्यो मा व॑धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॒हो मा प्र॑मो॒षीः।
 प्र॒जां मा मे॑ री॒रिष॑ आ॒यु॒रु॒ग्र। नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ वि॒धेम।
 स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृ॒त्यवै॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॒शा अ॑शृ॒ण्वन्। का॒मे॒ना॒ज॒न॒य॒न्पु॒नः। का॒मे॒न
 मे॒ का॒म आ॑गात्। हृ॒द॒या॒द्धृ॒द॒यं मृ॒त्योः। य॒द्मी॒षा॒म॒दः
 प्रि॒यम्। त॒दै॒तू॒प॒मा॒म॒भि। परं॑ मृ॒त्यो अ॒नु परे॑हि
 प॒न्था॑म्। य॒स्ते स्व॒ इ॒त॒रो दे॒व॒या॒ना॑त्। चक्षु॑ष्म॒ते
 शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि। मा नः॑ प्र॒जा॒ः री॑रि॒षो मो॒त
 वी॒रा॒न्। प्र पू॒र्व्यं म॒न॒सा व॑न्द॒मानः॑। ना॒ध॒मा॒नो वृ॒षभं॑
 च॒र्ष॒णी॒नाम्। यः प्र॒जा॒ना॒मे॒क॒रा॒ण्मा॒नु॒षी॒णाम्। मृ॒त्युं य॒जे
 प्र॒थ॒म॒जा॒मृ॒त॒स्य॑॥४६॥

मृ॒त्य॒वै वी॒रा॒ः श्र॒त्वा॒रि च॑॥ ————— [१५]

त॒र॒णिर्वि॒श्व॒द॑र॒श॒तो ज्यो॒ति॒ष्कृ॒द॑सि सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि
 रो॒च॒नम्। उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तोऽ॒सि सूर्या॑य त्वा॒ भ्रा॒ज॑स्व॒त ए॒ष ते॒

योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा
 संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे
 स्वाहा शोकाय स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा
 ब्रह्महृत्यायै स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्त्वं संतानेन भवं यक्रा रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिः
 स्थूलहृदयेनाग्निः हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मर्तस्त्राभ्यां
 महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनः शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
 शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास९ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म
 वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण
 उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां
 भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं
 मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
 मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यास९ शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा
 देवा अंवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
 वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पति॒भ्यो
 मा॒ मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्मा॒हमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
 मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्व॑देवीं वाच॑मुद्यास॒ शि॒वामद॑स्तां जुष्टां॑
 दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
 शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं
 वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑
 वदिष्ये स॒त्यं वदिष्ये॑ तस्मा॑ अ॒हमिद॑मुप॒स्तर॑णमुप॒स्तृण॑
 उप॒स्तर॑णं मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां
 भूया॑सं प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं
 मधु॑ मनिष्ये मधु॑ जनिष्ये मधु॑ वक्ष्यामि मधु॑ वदिष्यामि
 मधु॑मतीं दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॒ शुश्रू॑षेण्यां मनु॒ष्यैभ्य॑स्तं मा॑
 दे॒वा अ॑वन्तु शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु॥१॥

[१]

यु॒ञ्जते॒ मनं॑ उ॒त यु॒ञ्जते॒ धियः॑। वि॒प्रा वि॒प्रस्य॑ बृ॒हतो॑

विप॒श्चितः॑। वि हो॒त्रा दधे॑ वयुना॒विदे॒क इत्। म॒ही
 दे॒वस्य॑ सवि॒तुः परि॑ष्टुतिः। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑माददे। अ॒ग्नि॑रसि
 ना॒रि॑रसि। अ॒ध्व॒र॒कृ॒द्दे॒वेभ्यः॑। उ॒त्तिष्ठ॑ ब्रह्मणस्पते॥ २॥

दे॒व॒यन्त॑स्त्वेमहे। उप॒ प्रय॑न्तु म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः। इन्द्र॑ प्रा॒शूर्भ॑वा
 सचा॑। प्रैतु ब्रह्मण॒स्पतिः॑। प्र दे॒व्यै॑तु स॒नृता॑। अ॒च्छा वी॑रं
 नर्य॑ प॒ङ्क्ति॑राधसम्। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु नः। दे॒वी द्या॑वापृथि॒वी
 अनु॑ मे म॒सा॒थाम्। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑॥ ३॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒य॒त्य॒ग्रं आ॑सीः।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑
 त्वा शी॒र्ष्णे। दे॒वीर्व॑ग्नीर॒स्य भू॑तस्य॒ प्रथ॑मजा ऋ॒ताव॑रीः।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑॥ ४॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इन्द्र॑स्यौजो॑ऽसि।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा
 शी॒र्ष्णे। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य।

मुखस्य शिरः॥५॥

मखायं त्वा। मुखस्यं त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि
धेहि। मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि।
मुखस्य रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन
छन्दसा। सूर्यस्य हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीर्ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रतं आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युमं

चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै॑ त्वा। देवस्त्वा॑ सवितोद्वपतु।
 सुपा॒णिः स्व॑ङ्गुरिः। सुबा॒हुरु॒त शक्त्या॑। अप॑द्यमानः
 पृथि॒व्याम्। आशा॒ दिश॒ आ पृ॑ण। उत्तिष्ठ बृहन्भ॑व॥९॥

ऊ॒र्ध्वस्तिष्ठ॑द्भुवस्त्वम्। सूर्य॑स्य त्वा चक्षुषाऽन्वी॑क्षे।
 ऋज॑वे॑ त्वा। साध॑वे॑ त्वा। सु॒क्षित्यै॑ त्वा भूत्यै॑
 त्वा। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मुष्याय॒णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॒
 पर्य॑हामि। गा॒यत्रेण॑ त्वा छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि। त्रैष्टु॑भेन त्वा
 छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि। जा॒गतेन॑ त्वा छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि।
 छृण॑त्तु त्वा वाक्। छृण॑त्तु त्वोर्क्। छृण॑त्तु त्वा ह॒विः। छृन्धि॑
 वाच॑म्। छृन्ध्यूर्ज॑म्। छृन्धि॑ ह॒विः। दे॒वं पु॒रश्चर॑ स॒गध्यास॑
 त्वा॥१०॥

पृथि॒वी भ॑व॒ वाख्य॑द्भ॥ [३]

ब्रह्म॑न् प्रव॒र्ग्येण॒ प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्घर्मम॒भिष्टु॑हि।
 अग्नी॒द्रौहि॑णौ पु॒रोडा॑शावधि॒श्रय। प्रति॑प्रस्थात॒र्विहर॑।
 प्रस्तो॑तः सा॒मानि॑ गा॒य। यजु॑र्युक्त॒ः सा॒मभिरा॑क्त॒खन्त्वा।

विश्वेदैवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्।
स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥—————[४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्घर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा मखाय
त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय
स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा।
मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहा। दक्षाय स्वाहा क्रतवे
स्वाहा। ओजसे स्वाहा बलाय स्वाहा। देवस्त्वा सविता
मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्त्रायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि
तपोऽसि। स२सीदस्व महा२ असि। शोचस्व देववीतमः।
विधूममग्ने अरुषं मियेध्य। सृज प्रशस्तदर्शतम्। अञ्जन्ति
यं प्रथयन्तो न विप्राः। वपावन्तं नाग्निना तपन्तः। पितुर्न
पुत्र उपसि प्रेष्ठः। आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑न्ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्त॒रतः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। वि॒धृतिरु॑परि॒ष्टात्।
बृ॒हस्प॑ते॒राधि॑पत्ये। ब्र॒ह्म मे॑ दाः। क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे
धा॒ वर्चो॑ मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः।
मनो॑रश्वा॑ऽसि भूरि॑पुत्रा। वि॒श्वो॒भ्यो मा॑ ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या मा॑ मा॒ हि॒ंसीः। तपो॑ष्व॒ग्ने अन्त॑रा॒ं
अ॒मि॒त्रान्। तपा॒श॒संम॑रु॒षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒किता॒नो
अ॒चित्तान्। वि॒ ते तिष्ठ॑न्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रयस्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धि-
र॑सि। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॒र्भिर्य॑दतो॑ न ऊ॒नम्।
आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॑तृ॒भ्यो महि॑ गो॒त्रा

रु॒जासि॑। भू॒यिष्ठ॒भाजो॒ अ॒ध ते॑ स्याम। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे॒ अह॑नी॒ द्यौरि॑वासि। विश्वा॒ हि मा॒या अव॑सि
स्वधावः। भ॒द्रा ते॑ पू॒षन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒र्हन्वि॑भ॒र्षि
साय॑कानि॒ धन्वा॑। अ॒र्हं नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒र्हं
नि॒दन्द॑यसे॒ विश्व॑म॒भुव॑म्। न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति।
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रैष्टु॑भमसि। जा॒ग॒तम॑सि। मधु॒ मधु॒ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्त॒सादी॑दु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॑ति॒मा अ॑सि य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्यज्जा॑ग॒तम॑स्येकं च॥—————[५]

दश॑ प्रा॒चीर्द॑श॒ भासि॑ दक्षि॒णा। दश॑ प्र॒तीची॑र्द॒श भा॒स्युदी॑चीः।
दशो॒र्ध्वा भा॑सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नो॒ रुच॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः।
अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गा॒य॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स
मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रैर्द॑क्षिणतो रो॑चयतु
त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। वरु॑णस्त्वादित्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒ग॒तेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय॥१९॥

द्यु॒ता॒न॒स्त्वा॑ मा॒रु॒तो म॒रु॒द्वि॒रु॒त्तर॑तो रो॒चय॑त्वा॒नुष्टु॒भेन॑
 छ॒न्द॒सा। स मा॑ रु॒चि॒तो रो॒चय॑। बृ॒ह॒स्प॒ति॒स्त्वा॑
 वि॒श्वे॑र्दे॒वैरु॒परि॑ष्ठा॒द्रोच॑यतु पा॒ङ्केन॑ छ॒न्द॒सा। स मा॑ रु॒चि॒तो
 रो॒चय॑। रो॒चि॒त॒स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्वा॑सि। रो॒चि॒षी॒याहं
 म॑नु॒ष्ये॑षु। स॒म्रा॑द्धर्म रु॒चि॒त॒स्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒स्य॑सि। रु॒चि॒तोऽहं॑ म॑नु॒ष्येष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भू॑यासम्। रु॒ग॑सि। रु॒चं म॑यि धेहि॥ २०॥

म॒यि रु॒क्। द॒श पुर॑स्ता॒द्रोच॑से। द॒श दक्षि॑णा। द॒श
 प्र॒त्यङ्ङुः। द॒शोद॑ङ्ङुः। द॒शो॒र्ध्वो भा॑सि सु॒मन॑स्य॒मानः॑। स नः॑
 स॒म्रा॒डिष॑मूर्जं धेहि। वा॒जी वा॒जिने॑ पवस्व। रो॒चि॒तो घ॒र्मो
 रु॒ची॒य॥ २१॥

रोचय धेहि नवं च॥ _____ [६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑नि॒पद्य॑मानम्। आ च॒ परा॑ च प॒थिभि॑श्चर॒न्तम्।
 स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्व॒सानः॑। आ व॑रीव॒र्ति भु॑व॒नेष्व॑न्तः।
 अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॑ मा॒धूची॑भ्याम्। अनु॑ वां

देववी॑तये। सम॒ग्नि॒र॒ग्निना॑ गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण
रोच॑ते॥२२॥

स्वाहा॑ सम॒ग्नि॒स्तप॑सा गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृथि॒व्या
ध॒र्ता। उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्।
अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य
त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॒मम॑ध्व॒रं कृ॑धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा यच्छ॑। वि॒श्वासा॑ं
भुवा॑ं पते। वि॒श्वस्य॑ भुवनस्पते। वि॒श्वस्य॑ मनसस्पते।
वि॒श्वस्य॑ वचसस्पते। वि॒श्वस्य॑ तपसस्पते। वि॒श्वस्य॑
ब्रह्म॑णस्पते। दे॒व॒श्रूस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॑हि। त॒पो॒जां
वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑ दे॒वायु॑वम्॥२४॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नाम्। पतिः॑ प्र॒जाना॑म्। मतिः॑
कवी॒नाम्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा यति॑ष्ट। स॒ सूर्ये॑णारुक्त।
आ॒यु॒र्दास्त्वम॒स्मभ्य॑ घ॑र्म व॒र्चो॒दा अ॑सि। पि॒ता नो॑ऽसि

पिता नो बोध। आयुर्द्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥ २५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः।
त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं
पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यहंसः। समेद्धारं शतं हिमाः।
तन्द्राविणं हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तवं सन्दृशि।
माऽहं रायस्पोषेण वि योषम्॥ २६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥ २७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन
विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वंसुविद्यः सुदत्रः।

सरस्वति॒ तमि॒ह धा॒तवे॒कः। उ॒स्रं घ॒र्मं॑ शि॒ष। उ॒स्रं घ॒र्मं
पा॒हि॥ २८॥

घ॒र्माय॑ शि॒ष। बृ॒ह॒स्पति॒स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒रवः॑।
वि॒ष्व॒ग्वृ॒तो लो॒हि॒तेन॑। अ॒श्विभ्या॑ पि॒न्वस्व। सर॑स्वत्यै
पि॒न्वस्व। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृ॒ह॒स्पत॑ये पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य
पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॥ २९॥

गा॒य॒त्रोऽसि॑। त्रैष्टु॑भोऽसि। जा॒ग॒तम॑सि। सु॒होर्जो॑
भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सार॒घस्य॑। घ॒र्मं
पा॒त व॑सवो॒ यज॑ता॒ वद्। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑
वृष्टि॒वन॑ये जुहोमि। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामि॥ ३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑
भर्तु॑ श॒केय॑म्। तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु॒ प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृङ्गा मा॑
हि॒सीः। अ॒न्तरि॑क्ष॒स्पृङ्गा मा॑ हि॒सीः। पृथि॒वि॒स्पृङ्गा मा॑
हि॒सीः। सु॒व॑रसि॒ सुव॑र्मे यच्छ। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मा॑

पाहि॥ ३१॥

एहिं पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥ _____[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा॥ सुलिलाय त्वा वाताय स्वाहा॥ अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा॥ अप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा॥ अवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा॥ दुवस्वते त्वा वाताय स्वाहा॥ शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा॥ अग्रये त्वा वसुमते स्वाहा॥ सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा॥ वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते स्वाहा॥ ३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा॥ सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा॥ यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत् विश्वा देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना। स्वाहाऽग्रये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरुतिभिः। अनुं वां द्यावापृथिवी मंसाताम्। स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अमंसाताम्।
तं प्राव्यं यथा वट्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥३४॥

दिवि धां इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।
देवान्धर्मपान्गच्छ। पितृन्धर्मपान्गच्छ॥३५॥

आदित्यवन्ते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥—————[९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय
पीपिहि। अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः
पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि।
ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।
द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा
मे न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय।
नेत्त्वा वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सादयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।

योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा।
 ग्रावभ्यः स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्याः
 स्वाहा। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे
 स्वाहा॥ ३८॥

अहर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा।
 रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा।
 अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्।
 तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा
 रात्रिया अहो मा पाहि॥ ३९॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।
 वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो
 ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतः हविः। मधु
 हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥ ४०॥

पिता नोऽसि मा मा हिंसीः। अश्याम ते देवघर्म। मधुमतो
 वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा

मा मां हिंसीः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा॒
नक्ष॑त्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मव॑र्चसाय॑ पी॒पिहि॑ स्कु॒न्दया॑द्बु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहा॑ऽहो मा पा॒ह्यग्नौ॑ स॒प्त च॥—[१०]

घर्म॑ या ते॒ दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छन्द॑सि। या ब्रा॑ह्म॒णे। या
ह॑वि॒र्द्धनि॑। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। घर्म॑ या ते॒ऽन्तरि॑क्षे
शुक्। या त्रैष्टु॑भे॒ छन्द॑सि। या रा॑ज॒न्यै। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्तं॑
ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑॥४२॥

घर्म॑ या ते॒ पृथि॑व्या॒ शुक्। या जा॑ग॒ते छन्द॑सि। या वैश्ये॑।
या स॑द॒सि। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।
अ॒न्विद॑नुमते॒ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य
त॒नुवः॑ पा॒हि। पृथि॑व्यास्त्वा॒ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॑ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑।
क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑ पा॒हि। वि॒शस्त्वा॑ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम
सु॒वि॒ताय॑ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑
पा॒हि। श्रोत्र॑स्य त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॑

नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः
स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप
द्वेषो अपह्वरः। अन्यद्वतस्य सश्विमा घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्।
तेन वर्धस्व चाऽऽ चं प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ
चं प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पृद्वद्धविद्धानम्।
अग्निरध्यक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। स५ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यंसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिंक्रदद्वृषा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स५ सूर्येण रोचते। चिदंसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्तसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसु५ सोम गन्धर्वम्।
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण

आसाम्। परि॒ सूर्यस्य॑ परि॒धीः॑ र॒पश्यत्। वि॒श्वाव॑सु॒रभि॑
तन्नो॑ गृणातु। दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वो रज॑सो वि॒मानः॑। यद्वा॑ घा
स॒त्यमु॑त यन्न वि॒द्म॥४७॥

धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इन्नो॑ अव्यात्। सस्नि॑मवि॒न्दच्च॑र॒णे
न॒दीना॑म्। अपा॑वृ॒णोदु॑रो अश्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गन्ध॒र्वो
अमृ॑ता॒नि वोच॑त्। इन्द्रो॑ दक्षं॑ परि॑जानाद॒हीनम्॑। ए॒तत्त्वं
दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गाः। इ॒दम॒हं म॑नु॒ष्यो म॑नु॒ष्यान्।
सोम॑पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑
न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑। उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। इ॒ममृ॑षुत्यम॒स्मभ्य॑ः
स॒निम्। गा॒य॒त्रं नवी॑या॒सम्। अ॒ग्ने दे॒वेषु॑ प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्ने॑ तान्तं ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॒ धर्म॑णा शं युधा॑याः प्यासिषीमहि॒ पोषे॑ण॒ निष॑त्तो वि॒द्म
स॒न्त्वष्टौ॥

[११]

म॒हीनां॑ पयो॑ऽसि॒ विहि॑तं दे॒वत्रा॑। ज्यो॒तिर्भा॑ अ॒सि॒

वन॒स्पती॑ना॒मोष॑धीना॒ꣳ रसः॑। वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनोऽव॑
नयामः। ऊ॒र्ध्वं मनः॑ सुव॒र्गम्॥५१॥

[१२]

अस्का॒न्ध्यौः पृ॑थि॒वीम्। अस्का॑नृष॒भो यु॒वागाः॑।
स्क॒न्नेमा॑ वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्रज॑नयतु।
अस्का॑नज॒नि प्राज॑नि। आ स्क॒न्नाज्जा॑यते वृषा॑। स्क॒न्नात्
प्रज॑निषीमहि॥५२॥

[१३]

या पु॒रस्ता॑द्वि॒द्युदा॑प॒तत्। तान्तं॑ ए॒तेनाव॑ य॒जे स्वाहा॑। या
दक्षि॑ण॒तः। या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योपरि॑ष्टाद्वि॒द्युदा॑प॒तत्।
तान्तं॑ ए॒तेनाव॑ य॒जे स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑
श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा॑ पूष्णे शर॑से स्वाहा॑। पूष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑
 पूष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहा॑। पूष्णेऽङ्घ्रि॑णये॑ स्वाहा॑ पूष्णे न॒रुणा॑य॑
 स्वाहा॑। पूष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य॒ शुष्मा॑द्भानु॒नार्त॑ बिभ॑र्ति। भा॒रं पृ॑थि॒वी न भू॑मं।
 प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी।
 अ॒र्चन्त॑ ए॒के म॒हि सा॑म॒मन्व॑त। तेन॒ सूर्य॑म॒धारय॑न्। तेन॒
 सूर्य॑म॒रोच॑यन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॒ग्निः। पु॒री॑षम॒सि सं
 प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा सा॑दयतु। तया॑
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॑न॒यो याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑
 अ॒ग्न इ॒न्द्रवो॑ या उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्ने त॒नुव॑ ऊ॒र्जो
 ना॑म। ताभि॒स्त्वमु॑भ॒र्याभिः॑ संवि॒दानः॑। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्र॑वि॒णेह॑
 सी॑द। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा सा॑दयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा

सीद॥५७॥

[१८]

अ॒ग्निर॑सि वै॒श्वान॒रोऽसि॑। सं॒वत्स॒रोऽसि॑ परि॒वत्स॒रोऽसि॑।
 इ॒दा॒वत्स॒रोऽसी॑दु॒वत्स॒रोऽसि॑। इ॒द्वत्स॒रोऽसि॑ वत्स॒रोऽसि॑।
 तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः
 पु॒च्छ॒म्। श॒रदु॒त्तरः॑ प॒क्षः। हे॒मन्तो॑ म॒ध्यम्। पू॒र्वप॒क्षाश्चि॑त॒यः।
 अ॒पर॒पक्षाः॑ पु॒रीष॑म्। अ॒होरा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। तस्य॑ ते
 मा॒साँश्चा॒र्द्धमा॒साश्च॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तव॑स्ते कल्पन्ताम्।
 सं॒वत्स॒रस्ते॑ कल्पताम्। अ॒होरा॒त्राणि॑ ते कल्पन्ताम्। ए॒ति
 प्रे॒ति वी॒ति॒ समि॑त्यु॒दिति॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
 दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवः सीद॥५८॥

चित्तयो नव च॥

[१९]

भूर्भुवः॑ सु॒वः। ऊ॒र्ध्व ऊ॒षुण॑ ऊ॒तये॑। ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य॒हंसः॑।
 वि॒धुन्द॑द्रा॒ण॒ सम॑ने ब॒हूना॑म्। युवा॑न॒ सन्त॑ प॒लितो॑ जंगार।
 दे॒वस्य॑ पश्य॒ काव्यं॑ म॒हित्वा॑द्या म॒मारं॑। स॒ह्यः स॒मान॑। यदृ॒ते

चिदभि॒श्रिषः॑। पु॒रा ज॒र्तुभ्य॑ आ॒तृदः॑। स॒न्धा॒ता स॒न्धिं म॒घवा॑
पु॒रोव॒सुः॑॥५९॥

निष्कर्ता॑ वि॒हुतं॑ पुनः॑। पुन॑रू॒र्जा स॒ह र॒य्या। मा नो॑ घर्म
व्यथि॑तो वि॒व्यथो॑ नः। मा नः॑ पर॒मध॑रं मा रजो॑ऽनैः।
मोष्व॑स्मा॒ऽस्तम॑स्यन्तरा॒ धाः॑। मा रु॒द्रिया॑सो अ॒भिगु॑र्वृ॒धानः॑।
मा नः॑ क्रतु॑भिर्हीडि॒तेभि॑र॒स्मान्। द्विषा॑सुनीते॒ मा परा॑ दाः।
मा नो॑ रु॒द्रो नि॒र॒ऋति॑र्मा नो अस्ता॑। मा द्यावा॑पृथि॒वी
ही॑डिषाताम्॥६०॥

उप॑ नो मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑न्तम्। अ॒न्वादी॑ध्याथामि॒ह नः॑
सखा॑या। आ॒दि॒त्यानां॑ प्रसि॑तिर्हे॒तिः। उ॒ग्रा श॒तापा॑ष्ठा
घ॒विषा॑ परि॑ णो वृणक्तु। इ॒मं मे॑ वरु॒ण तत्त्वा॑ यामि। त्वं नो॑
अ॒ग्ने स त्वं नो॑ अ॒ग्ने। त्वम॑ग्ने अ॒यासि॑। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑।
उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। वयः॑ सु॒पर्णाः॑॥६१॥

पु॒रोव॒सुर्ही॑डिषाता॒ सु॒पर्णाः॑॥ [२०]

भूर्भुवः॑ सुवः॑। मयि॑ त्यदिन्द्रि॒यं म॒हत्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑
क्रतुः॑। मयि॑ धायि सु॒वीर्य॑म्। त्रि॒शु॒ग्ध॒र्मो वि॒भातु॑ मे।

आकूत्या॑ मन॑सा सह॒। वि॒राजा॑ ज्योति॑षा सह॒। य॒ज्ञेन॑
 पय॑सा सह॒। ब्रह्म॑णा तेज॑सा सह॒। क्ष॒त्रेण॑ यश॑सा
 सह॒। स॒त्येन॑ तप॑सा सह॒। तस्य॑ दोह॑मशीमहि॒। तस्य॑
 सु॒म्रम॑शीमहि॒। तस्य॑ भ॒क्षम॑शीमहि॒। तस्य॑ त॒ इन्द्रे॑ण पी॒तस्य॑
 मधु॑मतः। उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि॥६२॥

यश॑सा सह॒ षट्॑॥ [२१]

यास्ते॑ अ॒ग्ने घो॒रास्त॒नुवः॑। क्षु॒च्च॒ तृष्णा॑ च॒। अ॒स्नु॒क्काना॑हुतिश्च॒।
 अ॒श॒न॒या च॑ पिपा॒सा च॑। से॒दिश्चाम॑तिश्च॒। ए॒तास्ते॑ अ॒ग्ने
 घो॒रास्त॒नुवः॑। ताभि॑र॒मुं ग॑च्छ॒। योऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं
 द्वि॒ष्मः॥६३॥

[२२]

स्नि॒क् स्नीहि॑तिश्च॒ स्निहि॑तिश्च॒। उ॒ष्णा च॑ शी॒ता च॑। उ॒ग्रा च॑
 भी॒मा च॑। स॒दाम्नी॑ से॒दिरनि॑रा। ए॒तास्ते॑ अ॒ग्ने घो॒रास्त॒नुवः॑।
 ताभि॑र॒मुं ग॑च्छ॒। योऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः॥६४॥

[२३]

धुनि॑श्च ध्वा॒न्तश्च॑ ध्व॒नश्च॑ ध्व॒नय॑श्च॒। नि॒लि॒म्पश्च॑ वि॒लि॒म्पश्च॑

विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च
सहमानश्च सहस्वाश्च सहीयाश्च। एत्य प्रेत्य
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदीं जयन्तु।
मासांस्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हुन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ।
वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य प्रहर भोजनेभ्यः।

अग्ने॑ अ॒ग्निना॒ सं॒व॒दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॒ सं॒व॒दस्व।
 नम॑स्ते अस्तु भगवः। स॒कृत्ते॑ अग्ने॒ नमः॑। द्विस्ते॒
 नमः॑। त्रिस्ते॒ नमः॑। च॒तुस्ते॒ नमः॑। प॒ञ्चकृ॑त्वंस्ते॒ नमः॑।
 द॒शकृ॑त्वंस्ते॒ नमः॑। श॒तकृ॑त्वंस्ते॒ नमः॑। आ॒स॒ह॒स्रकृ॑त्वंस्ते॒
 नमः॑। अ॒प॒रि॒मि॒तकृ॑त्वंस्ते॒ नमः॑। नम॑स्ते अस्तु मा मा
 हि॒ःसीः॥६९॥

त्रिस्ते॒ नमः॑ स॒प्त च॑॥ _____ [२८]

अ॒सृ॒न्मुखो॑ रु॒धिरे॒णा॒व्य॑क्तः। य॒मस्य॑ दू॒तः श्व॑पा॒द्विधा॑वसि।
 गृ॒ध्रः सु॒पर्णः॑ कु॒णपं॑ निषे॑वसे। य॒मस्य॑ दू॒तः प्र॒हि॒तो भ॒वस्य॑
 चो॒भयोः॑॥७०॥

_____ [२९]

यदे॒तद्वृ॑क॒सो भू॑त्वा। वाग्दे॑व्यभि॒राय॑सि। द्विष॑न्तं मे॒ऽभि॒राय॑।
 तं मृ॒त्यो मृ॒त्यवे॑ नय। स आ॒र्त्या॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑तु॥७१॥

_____ [३०]

यदी॑षि॒तो यदि॑ वा स्वका॒मी। भ॒येडं॑को॒ वद॑ति॒ वाच॑मे॒ताम्।

तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं कृणुतं
गृहेषु॥ ७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥ ७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपतत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥ ७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः
परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमार्च्छन्तु।
अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥ ७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य
चनाममत्॥ ७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना।
 विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
 स्थपतिर्हतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
 क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
 श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहुरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य
 जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्णम्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
 भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
 अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वाऽसौ॥७९॥

[३८]

उत्तु॑द शिमिजावरि। तल्पे॑जे तल्प॒ उत्तु॑द। गि॒री॑ रनु॒
 प्रवे॑शय। मरी॑चीरुप॒ सन्नु॑द। याव॑दि॒तः पु॒रस्ता॑दुदया॒ति॒ सूर्यः॑।
 ताव॑दि॒तोऽमुं॑ नाशय। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः॑ सुवो॒ भूर्भुवः॑ सुवो॒ भूर्भुवः॑ सुवः॑। भुवो॑ऽद्धायि॒
 भुवो॑ऽद्धायि॒ भुवो॑ऽद्धायि। नृ॒म्णायि॑ नृ॒म्णं नृ॒म्णायि॑ नृ॒म्णं
 नृ॒म्णायि॑ नृ॒म्णम्। नि॒धाय्यो॑ वायि नि॒धाय्यो॑ वायि नि॒धाय्यो॑
 वायि। ए अ॒स्मे अ॒स्मे। सुव॒र्न ज्योतीः॑॥८१॥

[४०]

पृ॒थि॒वी स॒मित्। ताम॒ग्निः स॒मिन्धे॑। साऽग्नि॑ र स॒मिन्धे॑।
 ताम॒ह र स॒मिन्धे॑। सा मा॒ स॒मिद्धा॑। आयु॑षा॒ तेज॑सा।
 वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ र
 स्वाहा॑। अ॒न्तरि॑क्ष र स॒मित्॥८२॥

तां वा॒युः स॒मिन्धे॑। सा वा॒यु र स॒मिन्धे॑। ताम॒ह र स॒मिन्धे॑।

सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ता॒ऽस्वाहा॑। द्यौः स॒मित्।
तामा॑दित्यः समि॑न्धे॥८३॥

साऽऽदि॒त्य९ समि॑न्धे। ताम॒ह९ समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा।
आयु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑।
अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ता॒ऽस्वाहा॑। प्रा॒जाप॑त्या मे॒ समि॑द॒सि
सप॑त्नक्षय॑णी। भ्रा॒तृव्य॑हा मे॒ऽसि॒ स्वाहा॑। अ॒ग्ने॑ व्रत॑पते व्र॒तं
च॑रिष्यामि॥८४॥

तच्छ॑केयं॒ तन्मे॑ राध्यताम्। वायो॑ व्रत॑पत॒ आदि॑त्य व्रत॑पते।
व्र॒तानां॑ व्रत॑पते व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं॒ तन्मे॑ राध्यताम्।
द्यौः स॒मित्। तामा॑दित्यः समि॑न्धे। साऽऽदि॒त्य९ समि॑न्धे।
ताम॒ह९ समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा॒ तेज॑सा॥८५॥

वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ता॒ऽस्वाहा॑।
अ॒न्तरि॑क्ष९ स॒मित्। तां वा॒युः समि॑न्धे। सा वा॒यु९
समि॑न्धे। ताम॒ह९ समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा॒

तेजसा॑ । वर्चसा॑ श्रिया॑ ॥८६॥

यशसा॑ ब्रह्मवर्चसेन॑ । अन्नाद्येन॑ समिन्ता॑ः स्वाहा॑ । पृथिवी॑
समित् । तामग्निः॑ समिन्धे । साऽग्निः॑ समिन्धे । तामहः॑
समिन्धे । सा मा॑ समिद्धा । आयुषा॑ तेजसा॑ । वर्चसा॑ श्रिया॑ ।
यशसा॑ ब्रह्मवर्चसेन॑ ॥८७॥

अन्नाद्येन॑ समिन्ता॑ः स्वाहा॑ । प्राजापत्या॑ मे॑ समिदसि॑
सपत्नक्षयणी॑ । भ्रातृव्यहा॑ मे॑ऽसि॑ स्वाहा॑ । आदित्य॑
व्रतपते॑ व्रतमचारिषम् । तदशकं॑ तन्मे॑ऽराधि । वायो॑
व्रतपते॑ऽग्ने॑ व्रतपते । व्रतानां॑ व्रतपते॑ व्रतमचारिषम् । तदशकं॑
तन्मे॑ऽराधि ॥८८॥

समित्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा॑ तेजसा॑ वर्चसा॑ श्रिया॑ यशसा॑ ब्रह्मवर्चसेना॑ष्टौ च ॥ [४१]

शं नो॑ वातः॑ पवतां॑ मातरि॑श्वा शं नस्तपतु॑ सूर्यः॑ । अहानि॑शं
भवन्तु॑ नः॑ शः॑ रात्रिः॑ प्रतिधीयताम् । शमुषा॑ नो॑ व्युच्छतु॑
शमादित्य॑ उदैतु॑ नः॑ । शिवा॑ नः॑ शन्तमा॑ भव सुमृडी॑का
सरस्वति॑ । मा ते॑ व्योम॑ सन्दृशि॑ । इडा॑यै वास्त्वसि॑

वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स
 भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं
 वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो वातते
 गृहेऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो
 नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह वात आवातु
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूँषि तारिषत्।
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
 म उर्वन्तरं बृहदग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या

स्वस्तिमान्तया॑ स्वस्त्या स्वस्तिमान॑सानि। प्राणा॑पानौ
मृत्यो॑र्मा पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मयि॑ मेधां मयि॑
प्रजां मय्य॑ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मेधां मयि॑ प्रजां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मेधां मयि॑ प्रजां मयि॑ सूर्यो॑ भ्राजो॑
दधातु॥१०॥

द्युभि॑र॒क्तुभिः॑ परि॑पातम॒स्मानरि॑ष्टेभिर॒श्विना॒ सौभ॑गेभिः। तन्नो॑
मि॒त्रो वरु॑णो माम॒हन्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी उ॒त द्यौः।
कया॑ नश्चि॒त्र आ भु॑वदूती स॒दावृ॑धः सखा॑। कया॑ शचि॑ष्ठया
वृ॒ता। कस्त्वा॑ स॒त्यो म॒दानां॑ म॒हिष्ठो॑ मत्स॒दन्ध॑सः।
दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॒ वसु॑। अ॒भी षु णः॑ सखा॑नामवि॒ता
ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं भ॑वा॒स्यूति॑भिः। वयः॑ सुप॒र्णा उप॑सेदु॒रिन्द्र॑
प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि पृ॒र्धि
चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑व ब॒द्धान्॥११॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒रभि॒स्रव॑न्तु
नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्च॒र्षणी॑नाम्। अ॒पो या॑चामि

भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
 भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा
 मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो
 वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः।
 तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥९२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना
 शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं
 शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु।
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचं
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या सर्वशान्त्या
 मह्यं द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु

शान्तिः। एह॒ श्रीश्च॒ ह्रीश्च॒ धृतिश्च॒ तपो॑ मे॒धा प्र॑ति॒ष्ठा
 श्रद्धा॑ स॒त्यं धर्म॑श्चै॒तानि॒ मोत्ति॑ष्ठन्त॒मनू॑त्तिष्ठन्तु॒ मा मा॑ꣳ
 श्रीश्च॒ ह्रीश्च॒ धृतिश्च॒ तपो॑ मे॒धा प्र॑ति॒ष्ठा श्रद्धा॑ स॒त्यं
 धर्म॑श्चै॒तानि॒ मा मा॑ हा॒सिषुः। उ॒दायु॑षा स्वा॒युषो॑दोष॒धीना॑ꣳ
 रसे॒नोत्प॑र्जन्य॒स्य शु॒ष्मेणो॑द॒स्थाम॑मृताꣳ अ॒नु। तच्च॑क्षुर्दे॒वहि॑तं
 पु॒रस्ता॑च्छु॒क्रमु॑च्चरत्। पश्ये॑म श॒रदः॑ श॒तं जीवे॑म श॒रदः॑
 श॒तं नन्दा॑म श॒रदः॑ श॒तं मोदा॑म श॒रदः॑ श॒तं भवा॑म
 श॒रदः॑ श॒तꣳ शृ॒णवा॑म श॒रदः॑ श॒तं प्रब्र॑वाम श॒रदः॑
 श॒तमजी॑ताः स्याम श॒रदः॑ श॒तं ज्यो॑क् सूर्यं दृ॒शे।
 य उ॒द॑गान्मह॒तोऽर्णवा॑द्वि॒भ्राज॑मानः स॒रिर॑स्य म॒ध्यात्स
 मा वृ॒षभो॑ लो॒हिता॑क्षः सूर्यो॑ वि॒पश्चि॑न्मन॒सा पु॑नातु।
 ब्रह्म॑णश्चो॒त॑न्यसि ब्रह्म॑ण आ॒णी स्थो॑ ब्रह्म॑ण आ॒वप॑नमसि
 धा॒रि॒तेयं पृ॑थि॒वी ब्रह्म॑णा म॒ही धा॑रि॒तमे॑नेन म॒हद॑न्तरि॒क्षं
 दि॒वं दा॑धार पृथि॒वीꣳ सदे॑वां यद॒हं वेद॑ तद॒हं धा॑रयाणि
 मा म॒द्वेदो॑ऽधि॒विस्त्र॑सत्। मे॒धा॒मनी॑षे मावि॑शताꣳ स॒मीची॑

भू॒तस्य॒ भव्य॒स्याव॑रु॒ध्यै॒ सर्व॒मायु॑रयाणि॒ सर्व॒मायु॑रयाणि।
 आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नमा॑प्यायय हरि॒वो॒ वर्ध॑मानः। य॒दा
 स्तो॒तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॒ अथ॑ ते स्याम।
 ब्र॒ह्म प्रा॒वादि॑ष्म॒ तन्नो॒ मा हा॑सीत्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑ ॥ १३ ॥

प्रा॒वतो॑ दधातु ब॒द्धां जि॒न्वथ॑ दृ॒शे स॒प्त च॑॥—————[४२]

नमो॑ वा॒चे या चो॑दि॒ता या चानु॑दिता॒ तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
 वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नम॒ ऋषि॑भ्यो म॒न्त्रकृ॑द्भ्यो म॒न्त्रप॑तिभ्यो
 मा मा॒मृष॑यो म॒न्त्रकृ॑तो म॒न्त्रप॑तयः॒ परा॑दुर्मा॒हमृषी॑न्म॒न्त्रकृ॑तो
 म॒न्त्रप॑तीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ शि॒वाम॑दस्तां॒ जुष्टां॑
 दे॒वेभ्यः॒ शर्म॑ मे॒ द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
 शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्य॑श्च॒ शर्म॑ ब्र॒ह्मप्र॑जाप॒ती। भू॒तं व॑दिष्ये॒ भुव॑नं
 व॑दिष्ये॒ तेजो॑ व॑दिष्ये॒ यशो॑ व॑दिष्ये॒ तपो॑ व॑दिष्ये॒ ब्र॒ह्म
 व॑दिष्ये॒ स॒त्यं व॑दिष्ये॒ तस्मा॑ अ॒हमि॑दमु॒पस्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण
 उ॒पस्तर॑णं मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादु॒पस्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां

भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं
मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासं शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा
देवा अवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥
 दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परि॒मितं॒ यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रुवन्।
 यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्। सर्वे॑षां न॒स्तत्स॒हास॑दिति। तेषां॑
 कुरु॑क्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णा॒र्द्ध आ॑सीत्।
 तूर्ध॑मुत्तरा॒र्द्धः। प॒री॒णञ्ज॑घना॒र्द्धः। म॒रुवं॑ उत्क॒रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आ॒र्च्छत्। तन्न्य॑कामयत।
 तेनापा॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समा॒नाः।
 तस्या॒न्वाग॑तस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजा॒यत। दक्षि॑णादिष॒वः।
 तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॒ण्य॑जन्म। य॒ज्ञज॑न्मा॒ हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देक॑मिषुध॒न्वि॒नम्।
 ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑
 मा॒ सन्तं॑ ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य॒
 तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑
 अभवन्। स्म॒याका॒ वै ना॑मैते॥३॥

तत्स्मयाकांनाऽ स्मयाकृत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्य
स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता
उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ व इमं रन्धयाम।
यत्र कं च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका
यत्र कं च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारंवृतऽ ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य
धनुर्विप्रवमाणं शिर उदवर्तयत्। तद्वावापृथिवी
अनुप्रावर्तत। यत् प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्वा(४)इत्यपतत्। तदघर्मस्य घर्मत्वम्। महतो
वीर्यमपप्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तत्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तुतं
देवतास्त्रेधा व्यगृह्णत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं
दिनं सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्णा
यज्ञेन यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं
लोकमभ्यजयन्। ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
 तावब्रूतां वरं वृणावहै। ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति।
 ताभ्यामेतमाश्विनमंगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।
 यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषो-
 ऽरुन्धत। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति।
 यज्ञस्यैव तच्छिरः प्रतिदधाति। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन
 यजमानः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
 तस्मादिष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

उत्करो ह्येते तृन्दन्ति महावीरत्वमब्रुवन्नजयन्त्स च॥—————[१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः
 पशवः। पशूनेवावरुन्धे। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति।
 छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन्। न वोऽभागानि हव्यं
 वक्ष्याम इति। तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै
 याज्यायै॥८॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव

तत् प्रीणाति। तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति।
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न
 होतव्या(३)मिति। हविरवै दीक्षितः। यजुहुयात्। हविष्कृतं
 यजमानमग्नौ प्रदध्यात्। यन्न जुहुयात्॥९॥

यज्ञपुरुन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हविष्कृतं
 यजमानमग्नौ प्रदधाति। न यज्ञपुरुन्तरैति। गायत्री
 छन्दाः स्यत्यमन्यत। तस्यै वषट्कारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्।
 तस्यै द्वेधा रसः परापतत्। पृथिवीमर्द्धः प्राविशत्। पशूनर्द्धः।
 यः पृथिवीं प्राविशत्॥१०॥

स खदिरोऽभवत्। यः पशून्। सोऽजाम्। यत्खादिर्यग्भिर्भ-
 वति। छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति।
 यदौदुम्बरी। ऊर्ग्व। उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः
 सम्भरति। यद्वैष्णवी। तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा
 एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यग्निमादत्ते

प्रसूत्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनौ॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। वज्रं॑ इ॒व वा
ए॒षा। यद॑भिः। अ॒भिर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्व॒र॒कृ॒द्दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्व॒रः। य॒ज्ञ॒कृ॒द्दे॒वेभ्य॑
इति॑ वावैतदा॒ह। उत्ति॑ष्ठ॒ ब्र॒ह्म॒णस्प॑त॒ इत्या॑ह। ब्र॒ह्म॒णै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽच्छै॑ति। प्रै॒तु ब्र॒ह्म॒णस्प॑तिरित्या॒ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽच्छै॑ति। प्र॒ दे॒व्यै॒तु स॒नृते॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै
स॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑रा॒धस॑मित्या॒ह॥१३॥

पा॒ङ्क्तो हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह।
दे॒वाने॒व य॑ज्ञ॒नियः॑ कुरुते। दे॒वी द्या॑वापृथि॒वी अ॒नु मे
म॑सा॒थामि॑त्या॒ह। आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
स॒म्भ॑रति। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै
म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॑ शि॒र इति॑ वावैतदा॒ह। म॒खाय॑
त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण इत्या॑ह। नि॒र्दिश्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒र॒ह॑रति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑

शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव
यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खुनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खुनः
करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाछम्बद्वारं
यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या
उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवृषा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं
पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय
वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तुम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत।
सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।
यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः।
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्वाग्याणां

पशूनां चर्मणा सम्भरैत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्।
 कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचार्षयति।
 तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
 सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
 रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
 उद्धृते सिकंतोपोप्ते परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
 सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।
 ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्ग्राम्याणां पात्राणां कपालैः
 सः सृजेत्। ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत्। अर्मकपालैः
 सः सृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव
 शुचार्षयति। शर्कराभिः सः सृजति धृत्यै। अथो शन्त्वाय।
 अजलमैः सः सृजति। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यदजा।
 प्रिययैवैनं तनुवा सः सृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य

लोमभिः स० सृजति। यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव
यज्ञ० स० सृजति॥२०॥

याज्याये न जुहुयादविंशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पराक्रमताविंशत्
प्रजायमानाना० सृजति शन्त्वायाष्टौ च॥ [२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि
प्राण्यात्। यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचार्पयेत्।
अपहाय प्राणिति। प्राणानां गोपीथाय। न प्रवर्ग्य चादित्यं
चान्तरेयात्। यदन्तरेयात्। दुश्चर्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीथाय। वेणुना करोति।
तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति।
मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः।
यत्प्रवर्ग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते
पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह।
छन्दोभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः।

ए॒षां लो॒काना॒मात्यै॑ । छ॒न्दोभिः॑ करोति॥ २३ ॥

वी॒र्यं॑ वै छ॒न्दा॑ँसि । वी॒र्ये॑णै॒वैनं॑ करोति । यजु॑षा॒ बिलं॑ करोति॒
व्यावृ॑त्यै । इ॒यं तं॑ करोति । प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखेन॑ सम्मि॑तम् ।
इ॒यं तं॑ करोति । य॒ज्ञप॒रुषा॑ सम्मि॑तम् । इ॒यं तं॑ करोति ।
ए॒ताव॒द्वै पु॒रुषे॑ वी॒र्यम् । वी॒र्य॑सम्मि॑तम् ॥ २४ ॥

अप॑रिमि॒तं करोति॑ । अप॑रिमि॒तस्याव॑रुद्धौ । प॒रि॒ग्री॒वं
क॑रोति॒ धृत्यै॑ । सूर्य॑स्य॒ हर॑सा श्रा॒येत्या॑ह । य॒था॒य॒जुरे॒वैतत् ।
अ॒श्व॒श॒केन॑ धू॒पय॑ति । प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नित्वा॑य ।
वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सीत्या॑ह । अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो
वृ॒षाऽश्वः॑ । तस्य॑ छ॒न्दा॑ँसि नि॒ष्पत् ॥ २५ ॥

छ॒न्दोभि॑रे॒वैनं॑ धू॒पय॑ति । अ॒र्चिषे॑ त्वा शो॒चिषे॑ त्वेत्या॑ह । तेजं॑
ए॒वास्मि॑न्दधाति । वा॒रु॒णोऽभी॑द्धः । मै॒त्रियो॑पैति॒ शान्त्यै॑ । सि॒द्धौ
त्वेत्या॑ह । य॒था॒य॒जुरे॒वैतत् । दे॒वस्त्वा॑ स॒वितो॑द्व॒पत्वित्या॑ह ।
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैनं॑ ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रुद्व॑पति । अप॑द्य॒मानः
पृ॒थि॒व्यामा॑शा दि॒श आ॑पृ॒णेत्या॑ह ॥ २६ ॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ
 ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः।
 यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह।
 चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा
 भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ
 सुक्षितिः॥ २७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो
 प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमांमुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन
 पर्यहामीत्याह। विशैवेन पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यहति। विशेति
 राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेन पर्यहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।
 पशुभिरेवेन पर्यहति। असुर्य पात्रमनाच्छृणम्॥ २८॥

आच्छृणत्ति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणत्ति। परमं वा
 एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवेन पयसाऽऽच्छृणत्ति।
 यजुषा व्यावृत्यै। छन्दोभिराच्छृणत्ति। छन्दोभिर्वा
 एष क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दांस्याच्छृणत्ति। छन्धि

वाच॑मित्या॒ह। वाच॑मे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्ध्यूर्ज॑मित्या॒ह।
 ऊ॒र्जमे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्धि ह॒विरि॑त्या॒ह। ह॒विरे॒वाकः॑।
 दे॒व पुर॑श्चर स॒ध्यास॒न्त्वेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्॥ २९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह
 सुक्षितिरनाच्छृण्वच्छन्दाः स्याच्छृणत्यष्टौ च॥ [३]

ब्र॒ह्मन्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हीत्या॒ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हि
 बृ॒हस्प॑तिः। यद्वृ॒ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑ति॒प्रोच्य॑ प्रच॑रति।
 आ॒त्मनोऽना॑त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॒ह। ए॒ता वा
 ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वेन॑ सम॑र्द्धयति। म॒दन्ती॑भिः
 प्रोक्ष॑ति। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥ ३०॥

अ॒भिपूर्॑वं प्रोक्ष॑ति। अ॒भिपूर्॑वमे॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। त्रिः
 प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑। होता॑ऽन्वा॒ह।
 रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ स॒न्तत्यै॑। त्रि॒ष्टुभः॑
 स॒तीर्गा॑य॒त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। स॒न्त॑त॒मन्वा॑ह।

प्राणानां मन्त्राद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपंहत्यै।
यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धौ। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥ ३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव
यज्ञस्य शिरः समर्द्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव
यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वा सविता
मध्वाऽनुक्तित्याह॥ ३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति।
अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव
यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति।
एतद्वरहिरह्येषः॥ ३४॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेजं एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसं
दधाति। स०सीदस्व महा० असीत्याह। महान् ह्येषः।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये
 दर्शपूर्णमासयोः। अथ कथा होता यजमानायाऽऽशिषो
 नाशास्त इति। पुरस्तादाशीः खलु वा अन्यो यज्ञः।
 उपरिष्ठादाशीरन्यः॥३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूंष्याह। शीर्षत
 एव यज्ञस्य यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः
 पुरस्तादाह। प्रजां दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः।
 विधृतिमुपरिष्ठात्। प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा
 एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
 भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे
 भूया मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित
 इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
 यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो
 रश्मयः॥३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्यः रश्मिभिः
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भ्रामणीः संजातैः पर्यूढः।
अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्। यद्वैकङ्कताः
परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति
त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याहु
व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि
निदधाति। अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागंतमसीति
धुवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति
धूनीति। प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति।
त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि
यज्ञः॥४०॥

अथो रक्ष॑साम॒प॒हृत्यै। त्रिः पुनः॑ परि॑यन्ति। षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते।
 षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुष्वेव॑ प्रति॑तिष्ठन्ति। यो वै घ॒र्मस्य॑ प्रि॒यां
 त॒नुव॑मा॒क्राम॑ति। दु॒श्चर्मा॑ वै स भ॑वति। ए॒ष ह॒ वा अ॑स्य प्रि॒यां
 त॒नुव॑मा॒क्राम॑ति। यत् त्रिः प॒रीत्य॑ चतु॒र्थं पर्ये॑ति। ए॒तां ह॒
 वा अ॑स्यो॒ग्रदे॒वो राज॑नि॒राच॑क्राम॥४१॥

ततो॒ वै स दु॒श्चर्मा॑ऽभवत्। तस्मा॒त्रिः प॒रीत्य॑ न चतु॒र्थं
 परी॑यात्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। प्रा॒णा वै ध॒वित्रा॑णि।
 अव्य॑तिषङ्गं धू॒न्वन्ति। प्रा॒णाना॒मव्य॑तिषङ्गाय॒ कृ॒ष्यै।
 वि॒निष॑द्य धू॒न्वन्ति। दि॒क्ष्वेव॑ प्रति॑तिष्ठन्ति। ऊ॒र्ध्वं धू॒न्वन्ति।
 सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। स॒र्वतो॑ धू॒न्वन्ति। तस्मा॑द॒यं
 स॒र्वतः॑ पव॑ते॥४२॥

द॒धा॒ती॒वान्वा॑ह॒ य॒ज्ञस्या॑हैष॒ उ॒परि॑ष्ठादाशीर॒न्यो व्या॑स्था॒पर्य॑न्ति॒ र॒श्मयो॑ भवन्ति॒ धन्वे॑त्या॒ह
 य॒ज्ञश्च॑क्राम॒ सम॑ष्ट्यै द्वे च॥

[४]

अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पुर॒स्ता॑द्रोचयतु॒ गाय॑त्रेण॒ छन्द॑सेत्या॒ह।
 अ॒ग्निरे॒वैनं॑ वसु॑भिः पुर॒स्ता॑द्रोचयति॒ गाय॑त्रेण॒ छन्द॑सा।

समारुचि॒तो रोच॑येत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
 रु॒द्रेर्दक्षि॑ण॒तो रोच॑यतु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
 रु॒द्रेर्दक्षि॑ण॒तो रोच॑यति त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। समारुचि॒तो
 रोच॑येत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
 प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सेत्या॒ह। वरु॑ण ए॒वैनमा॑दि॒त्यैः
 प॒श्चाद्रो॑चयति॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सा॥ ४३॥

समारुचि॒तो रोच॑येत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते।
 द्यु॒तान॒स्त्वा मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्त॒रतो॑ रोच॑य॒त्वानु॑ष्टुभेन॒
 छन्द॑सेत्या॒ह। द्यु॒तान॒ ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्त॒रतो॑
 रोच॑य॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा। समारुचि॒तो रोच॑येत्या॒ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते। बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॑वैरु॒परि॑ष्ठा॒
 द्रोच॑यतु पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सेत्या॒ह। बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॑वै॒रु॒
 परि॑ष्ठाद्रोचयति॒ पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा। समारुचि॒तो रोच॑येत्या॒ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते॥ ४४॥

रोचि॒तस्त्वं दे॑व घ॒र्म दे॒वेष्व॑सीत्या॒ह। रोचि॒तो ह्ये॑ष दे॒वेषु॑।

रोचिषीयाहं मनुष्येष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राड्वर्म
 रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।
 रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं
 मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह।
 रुचित एवैष मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी
 भवति। रुगसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह।
 आशिषमेवैतामाशास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा।
 रुचितो घर्म इति प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्।
 अरोचुको यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा।
 रुचितो घर्म इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको
 यजमानः॥ ४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते
 शास्तेऽष्टौ च॥

[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत् प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
 पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः

प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव
लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा
ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः।
अर्द्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्ये प्रवृज्यात्।
प्रजा वै पशव उक्थानि। यदुक्थ्ये प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य
निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ

वा आ॑दि॒त्यो गो॒पाः। स ही॒माः प्र॒जा गो॑पा॒यति॑। तमे॒व
प्र॒जानां॑ गो॒प्तारं॑ कुरुते। अनि॑पद्यमान॒मित्या॑ह॥४९॥

न ह्ये॑ष निपद्यते। आ च॒ परां च॒ प॒थिभि॒श्चर॑न्त॒मित्या॑ह।
आ च॒ ह्ये॑ष परां च॒ प॒थिभि॒श्चर॑ति। स स॒ध्रीचीः॑ स
विषू॑ची॒र्वसान्॑ इत्या॑ह। स॒ध्रीचीं॑श्च ह्ये॑ष विषू॑चीश्च॒ वसानः॑
प्र॒जा अ॒भि वि॒पश्य॑ति। आ॒वरी॑वर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तरि॒त्या॑ह। आ
ह्ये॑ष व॒रीव॑र्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॒
माधू॑चीभ्या॒मित्या॑ह। वास॑न्तिकावे॒वास्मा॑ ऋतू क॑ल्पयति।
सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह॥५०॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मा॑ ऋतू क॑ल्पयति। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह।
अ॒ग्निर्ह्ये॒वैषो॑ऽग्निना॑ स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा
ग॒तेत्या॑ह। पूर्॒वमे॒वादित॑म्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो
विभा॑सि॒ रज॑सः पृथि॒व्या इत्या॑ह। शा॒रदा॑वे॒वास्मा॑ ऋतू
क॑ल्पयति॥५१॥

दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा य॒च्छेत्या॑ह। हो॒त्राभि॑रे॒वेमाँल्लो॒कान्त॑सन्द-

धाति। विश्वासां भुवां पतु इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा
 ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।
 शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे
 नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।
 तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता
 मतीनामित्याह। प्रजा वै मतयः। तासामेष एव पिता। यत्
 प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष
 प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ
 स२ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवादित्यं प्रवर्ग्यं च
 स२शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।
 आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।
 बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः।
 नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो
 दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
 यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः।
 ऋत्विजोऽवैक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य
 शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
 प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो
 वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते।
 रुचितमवैक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो
 भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवैक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवैक्षेत।
 यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।
 न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
 प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।
 सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुक्तघर्निपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति
रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥—————[६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।
देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्। उस्त्रं घर्मः

शि॒ःषो॒स्रं घ॒र्म पा॑हि घ॒र्माय॑ शि॒ःषेत्या॑ह। यथा॑ ब्रूयाद॒मुष्मे॑
दे॒हीति॑। ता॒दृगे॒व तत्। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑ सीद॒त्वित्या॑ह॥६०॥

ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैना॒मुप॑सीदति। दानं॑वः
स्थ॒ पे॒रं॒व इत्या॑ह। मे॒ध्याने॒वैना॑न्करोति। वि॒ष्वग्वृ॑तो
लो॒हि॒ते॒नेत्या॑ह॒ व्यावृ॑त्त्यै। अ॒श्विभ्या॑ पि॒न्वस्व॒ सर॑स्वत्यै
पि॒न्वस्व॒ पू॒ष्णे पि॑न्वस्व॒ बृ॒हस्प॑तये पि॒न्वस्वेत्या॑ह।
ए॒ताभ्यो॒ ह्येषा॑ दे॒वता॑भ्यः पि॒न्वते॑। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्वेन्द्रा॑य
पि॒न्वस्वेत्या॑ह। इन्द्र॑मे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति।
द्वि॒रिन्द्रा॑येत्या॒ह॥६१॥

तस्मा॑दिन्द्रो॑ दे॒वता॑नां भूयिष्ठ॒भाक्त॑मः। गा॒य॒त्रोऽसि॑
त्रैष्टु॑भोऽसि॒ जाग॑तम॒सीति॑ शफोपय॒माना॑दत्ते। छ॒न्दो॑भि॒-
रे॒वैना॑नादत्ते। स॒होर्जो॑ भा॒गेनो॑पमेहीत्या॒ह। ऊ॒र्ज ए॒वैनं॑
भा॒गम॑कः। अ॒श्विनौ॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्रति॒दध॑तावब्रूताम्।
आ॒वाभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑ट्क्रियाता॒ इति॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः
सा॒र॒घस्ये॑त्या॒ह। अ॒श्विभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑ट्करोति। अथो॑

अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वस॒वो यज॑ता॒ वडि॑त्या॒ह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्द्धयति। यद्व॑ष॒ट्कुर्या॑त्। या॒तया॑माऽस्य वष॒ट्कारः॑ स्या॑त्।
यन्न॑ व॑ष॒ट्कुर्या॑त्। रक्षा॑ँसि य॒ज्ञं ह॑न्युः। वडि॑त्या॒ह।
प॒रोक्ष॑मे॒व वष॑ट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वष॒ट्कारो॑ भव॑ति। न
य॒ज्ञं रक्षा॑ँसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॒ह। यो वा
अ॑स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। सूर्य॑स्य तप॑स्त॒पेत्या॑ह।
यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॒ह।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॒ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैन॒मुप॑यच्छति।
न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒र्हति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑
भर्तु॑ँ शके॒यमि॑त्या॒ह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॒मत॒ आद॑त्ते। वि

वा ए॑नमे॒तद॑र्द्धयन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॒वृज्य॑ पुरो जुह्व॑ति। तेजो॑ऽसि॒
तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॑त्या॒ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒वि॒स्पृङ्गा॑
मा॑ हि॒॒सीर॑न्तरि॒क्षस्पृङ्गा॑ मा॑ हि॒॒सीः पृ॑थि॒वि॒स्पृङ्गा॑ मा॑
हि॒॒सीरि॑त्या॒हाहि॑सायै॥ ६५॥

सु॒व॑रसि॒ सु॒व॑र्मे यच्छ॒ दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मा॑ पा॒ही॑त्या॒ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। शिरो॑ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॒ज्ञस्य॑
शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒न॒वान॑म्। प्रा॒णाना॒॑ सन्त॑त्यै।
पश्चा॑ह॥ ६६॥

पा॒ङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। या॒वा॒ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒ग्नये॑
त्वा॒ वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒मान्।
तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य॒ त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्या॒ह।
च॒न्द्रमा॑ वै सोमो॑ रु॒द्रवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय॒
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्या॒ह॥ ६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आ॒दि॒त्यवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै
 देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनं जुहोति। सवित्रे त्वंभुमते
 विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहेत्याह। संवत्सरो वै
 सवितर्भुमान् विभुमान्प्रभुमान् वाजवान्। तस्मां एवैनं
 जुहोति। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेत्याह। प्राणो
 वै यमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मां एवैनं जुहोति। एताभ्यं एवैनं देवताभ्यो जुहोति।
 दश सम्पद्यन्ते। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
 विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। रौहिणाभ्यां वै देवाः सुवर्गं
 लोकमायन्। तद्रौहिण्यो रौहिणत्वम्। यद्रौहिणौ भवतः।
 रौहिणाभ्यामेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अहर्ज्योतिः
 केतुना जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा रात्रिर्ज्योतिः
 केतुना जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहेत्याह।
 आदित्यमेव तदमुष्मिल्लोकेऽह्ना परस्ताद्वाधार। रात्रिया
 अवस्तात्। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां

धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते
स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥ [७]

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्प्रीणाति।
अथो दुरिष्ट्या एवैनं पाति। विश्वां देवानंयाडिहेत्याह।
विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्द्धयति। स्वाहाकृतस्य
घर्मस्य मधोः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन
समर्द्धयति। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरित्याह।
अभ्येवैनं धारयति। अथो हविरेवाकः॥७०॥

अश्विना घर्मं पात९ हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरित्याह।
अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति। अनु वां द्यावापृथिवी
मंसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह।
इन्द्राय हि पुरो हूयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति।
वषट्कृते जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।
घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी
 अमंसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे
 नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
 यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति।
 दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं
 लोकेषु प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्गच्छ पितृन्धर्मपान्गच्छे-
 त्याह। उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः
 पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते।
 तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितॄणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्।
 प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु
 दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि
 पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह।

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
 यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय
 पीपिहीत्याह। आत्मने एवैतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा
 द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
 धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
 यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं
 गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह
 निरर्थं गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता
 हुतभागाः। ताभ्य एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या
 एवान्तरिक्षे वाचः॥७६॥

ताभ्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
 देवाः प्रतिराः। तेभ्य एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां
 स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो
 घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरौ घर्मपाः।

तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति॥ ७७ ॥

रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहेत्या॑ह। रु॒द्रमे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति।
स॒र्वतः॑ स॒मन॑क्ति। स॒र्वत॑ ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। उद॑श्रं
नि॒रस्य॑ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॑व दि॒शि रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। अ॒प उप॑स्पृशति मे॒ध्य॒त्वाय॑। ना॒न्वीक्षे॑त।
यद॒न्वीक्षे॑त॥ ७८ ॥

चक्षु॑रस्य प्र॒मायु॑कः स्यात्। तस्मा॒न्नान्वी॑क्ष्यः।
अपी॑परो माऽहो रात्रि॑यै मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने
स॒मित्तया॑ स॒मिध्य॑स्वायु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽ॒ञ्जीरि॑त्या॑ह।
आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अपी॑परो मा रात्रि॑या अ॒हो
मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मित्तया॑ स॒मिध्य॑स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒
वर्च॑सा माऽऽ॒ञ्जीरि॑त्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति।
अ॒ग्निज्यो॑ति॒ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहा॑ सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑
सूर्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो वद॑न्ति।
होत॒व्यम॑ग्निहोत्रा(३)न्न होत॒व्या(३)मि॑ति॥ ७९ ॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न
जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं
हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति।
पिता नोऽसि मा मा हिःसीरित्याहाहिःसायै। अश्यामं
ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वधाविनोऽशीमहि त्वा मा मा
हिःसीरित्याहाहिःसायै। तेजसा वा एते व्यृध्यन्ते। ये
प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न माः समश्जीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन
पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्सःश्यति।
देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि
सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव
व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय।

तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा
सूर्यस्य रुश्मिभ्य इति प्रातः स० सादयति। स्वाहा त्वा
नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरेवैन०
समर्द्धयति॥८२॥

अक्रश्चिनेत्याह प्रदिशो गच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिन्वयति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य
एवैनं जुहोत्यन्वीक्षंतं होतव्या(३)मित्यग्नावित्याह दधतेऽगोपायत्स च॥—————[८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति।
छन्दोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्ने
जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। अनु
नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया
इत्याह। दिव एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया
इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया
इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं

यद्वक्षिणा प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयेत्। जिह्वं यज्ञस्य शिरो
हरेत्। प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति।
शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं
सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद।
औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।
वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।
साम वै रक्षोहा। रक्षसामपहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं
इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपहन्ति।
पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी।
रक्षसामपहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः
शुचार्षयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु।

वनस्पतीञ्छुचार्पयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै
हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति
त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।
तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्सम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्द्धयति॥८९॥

अनंशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि
दिव्यो गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं
रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह।

आशिषं मे वै तामाशां स्ते। व्यसौ योऽस्मान् द्वेष्टि यं च
 वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः। अचिंक्रदद्वृषा
 हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥१०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्।
 चिदसि समुद्रयो निरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति।
 नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहा हिंसायै। विश्वावंसुः
 सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्यं क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति।
 तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावंसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धियु
 इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां
 गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः।
 प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा
 इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो
 मनुष्या नित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै
 प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं
 पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव
 पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः
 सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै
 भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
 अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते।
 यः प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां
 पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः।
 अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा
 आदित्यः सुवर्गो लोकः। यत्सौरी भवतः। तेनैव
 सुवर्गाल्लोकान्नैति॥ १३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्यै वै हिरण्यमाहावर्धयति ह्येष
 गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥ [१]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदैभ्यो न व्यभवत्।

तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
 यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां
 वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
 देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥९४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
 तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
 तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वे साक्षात्प्रवर्ग्यं
 भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
 येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
 दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
 मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।
 अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
 पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यसते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।

पुरो वा पश्चाद्दोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदैति।
तत्पश्चान्निम्नोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य
उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः
प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां९ शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्ग्व
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र
दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झ्रावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो
वृष्टिं नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥१९॥

गोः परं उत्तरवेदिरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥—————[१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृत्तः।
 महावीर उद्भासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः।
 यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं
 नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयाँसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
 कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
 विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
 वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं
 तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्द्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
 जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत्। तां देवाः
 प्रवर्ग्यैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः
 प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति।
 गायत्रीमाप्नोति। पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति।
 वैश्वदेवः सँसन्नः॥१०२॥

वसवः प्रवृत्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः
 पयस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
 सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
 वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि
 नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
 वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादिषोऽश्नुत
 इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्येव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः।
 यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत।
 अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
 सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स५सन्नो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥—————[११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामा९ एति।
 यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्र-

वृज्यते॑। वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तुर्थेऽह॑न्प्रवृज्यते॑।
आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्चमेऽह॑न्प्रवृज्यते॑। च॒न्द्रमा॑
भू॒त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॑ष्ठेऽह॑न्प्रवृज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒वत्स॒रमे॑ति। यत्स॑प्तमेऽह॑न्प्र-
वृज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा श॒क्र॒रीमे॑ति। यद॑ष्टमेऽह॑न्प्रवृज्यते॑।
बृ॒ह॒स्पति॑र्भू॒त्वा गा॑य॒त्रीमे॑ति। यन्न॑वमेऽह॑न्प्रवृज्यते॑। मि॒त्रो
भू॒त्वा त्रि॒वृ॒त इ॒माँल्लो॒काने॑ति। यद॑शमेऽह॑न्प्रवृज्यते॑। वरु॑णो
भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।
यत्पु॑रस्ता॒दुप॒सदा॑ प्रवृज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मूँल्लो॒काऽ-
स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृज्यते॑। तस्मा॑द॒मुतो॒र्वा-
ङ्मूँल्लो॒काऽस्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒श्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रेयु॒वा॑सं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ बहु॒भ्यः प॒न्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒व॒स्व॒त॑सं स॒ङ्ग॒मनं॑ जना॑नां य॒म॑सं राजा॑नसं ह॒विषा॑
दुवस्यत। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒मन्वा॑ग॒न्नपै॑तदू॒ह॒ यदि॑हाबि॒भः
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य दक्षि॑णां यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
वि॒बन्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नीथा॑य वो॒ढव॑।
याभ्या॑ य॒मस्य॑ सा॒दन॑सं सु॒कृतां॑ चापि॑ गच्छतात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒विद॑त्रेभ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्मा॑सं अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अघृ॑णिः सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।
यत्रा॑सते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः संवि॑ता द॒धातु॑।

भुव॑नस्य पत इ॒द॑ ह॒विः। अ॒ग्रये॑ रयि॒मते॒ स्वाहा॑। पुरु॑षस्य
 सयाव॑र्यपेद॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र॒ नापरः॑ पुरा ज॒रस॒
 आय॑ति। पुरु॑षस्य सयाव॑रि वि ते॑ प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण
 म॒हीमिहि॑ स्व॒धयेहि॑ पि॒तृनुप॑ प्र॒जया॒ऽस्मानि॒हाव॑ह। मैव॑ मा॒ऽ
 स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदैषि॑। वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा
 संव्य॑यन्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ पय॑साऽभ्याव॑वृ॒त्स्व॥ २॥

इ॒यं ना॒री प॑तिलो॒कं वृ॑णा॒ना निप॑द्यत॒ उप॑ त्वा म॒र्त्य
 प्रेत॑म्। वि॒श्वं पुरा॑णमनु॒ पाल॑यन्ती॒ तस्यै॑ प्र॒जां द्रवि॑णं
 चे॒ह धे॑हि। उदी॑र्ष्व ना॒र्यभि॑ जी॒वलो॒कमि॒तासु॑मे॒तमुप॑शेष
 ए॒हि। ह॒स्तग्रा॑भस्य॒ दिधि॑षोस्त्वमे॒तत्पत्यु॑र्जनित्वम॒भि
 सम्ब॑भूव। सु॒वर्ण॑ ह॒स्तादा॑ददा॒ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै ब्र॒ह्मणे॑
 तेज॑से॒ बला॑य। अत्रै॒व त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॒ विश्वाः॒
 स्पृधो॑ अ॒भिमा॑तीर्जयेम। धनु॑र्ह॒स्तादा॑ददा॒ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै
 क्ष॒त्रायौ॑ज॒से बला॑य। अत्रै॒व त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॒ विश्वाः॒
 स्पृधो॑ अ॒भिमा॑तीर्जयेम। मणि॑ ह॒स्तादा॑ददा॒ना मृ॒तस्य॑
 श्रि॒यै वि॒शे पु॒ष्ट्यै बला॑य। अत्रै॒व त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॒

विश्वाः स्पृधो अ॒भिमा॑तीर्जयेम॥३॥

इ॒मम॑ग्ने च॒म॒सं मा वि॒जी॑ह्वरः प्रि॒यो दे॒वाना॑मु॒त सो॒म्याना॑म्।
 ए॒ष यश्च॑म॒सो दे॑व॒पान॒स्तस्मि॑न्दे॒वा अ॒मृता॑ मा॒दय॑न्ताम्।
 अ॒ग्नेर्व॑र्म॒ परि॒ गोभि॑र्व्ययस्व॒ सं प्रो॑र्णुष्व॒ मेद॑सा॒ पीव॑सा
 च। ने॒त्वा धृ॑ष्णु॒र्हर॑सा॒ जर॑हृषा॒णो द॑ध॒द्विध॑क्ष्यन्प॒र्यङ्क्ष॑या॒तै।
 मै॒नम॑ग्ने वि॒द॒हो माऽभि॑शो॒चो माऽस्य॒ त्वच॑ चि॒क्षिपो॑
 मा शरी॑रम्। य॒दा शृ॒तं क॒रवो॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
 प्रहि॑णुतात्पि॒तृभ्यः॑। शृ॒तं य॒दा क॒रसि॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
 परि॑दत्तात्पि॒तृभ्यः॑। य॒दा ग॒च्छा॒त्यसु॑नी॒तिमे॒ताम॑था॒ दे॒वाना॑
 व॒शनी॑र्भ॒वाति॑। सूर्यं॑ ते॒ चक्षु॑र्गच्छ॒तु वा॑त॒मा॒त्मा द्यां च॒
 गच्छ॑ पृथि॒वीं च॒ धर्म॑णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॒ तत्र॑ ते
 हि॒तमोष॑धीषु॒ प्रति॑ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒जो भा॒गस्त॑प॒सा तं
 त॑पस्व॒ तं ते॑ शो॒चिस्त॑प॒तु तं ते॑ अ॒र्चिः। या॒स्ते शि॒वास्त॑नुवो॒
 जा॒तवे॒दस्ताभि॑र्वहे॒म५ सु॒कृता॑ यत्र॒ लो॒काः। अ॒यं वै
 त्वम॒स्मादधि॒ त्वमे॒तद॒यं वै तद॑स्य॒ योनि॑र॒सि। वै॒श्वान॑रः

पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदो वहैम२ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमातीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥—————[१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते
स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्त इध्मं जुभरत्सिष्विदानो मूर्धानं
वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः।
अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥—————[२]

प्र केतुना बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।
दिवश्चिदन्तादुप मामुदानं दुपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं
त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे॥
 नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः५ हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथा पितृन्सुविदत्राः५ अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः५ राजन्परि देह्येनः५ स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावंसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः५ अनु।
 तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम
 एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति
 ताः५श्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधानेषु शूरांसो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताः५श्चिदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्ताः५श्चिदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः
 सः५ रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये

असन्नशैवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
येनापुनादिन्द्रमनोर्तमात्यै तेनाहं मां सर्वतनुं पुनामि। या
राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा
संसृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।
देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता
पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धेह्युत्तरेमाष्टौ च॥ [३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तं शमयामसि
क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया
पुनः। क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा। शीतिके
शीतिकावति ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमं
स्वग्निं शमय। शं ते धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः।
शं ते समुद्रिया आपः शमु ते सन्तु वर्ष्याः। शं ते

स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु कूप्याः। शन्ते नीहारो वर्षतु
शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अव सृज पुनरग्रे पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः।
आयुर्वसान् उप यातु शेषं सङ्गच्छतां तनुवां जातवेदः।
सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे
व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः
सविता दधातु। यत्ते कृष्णः शकुन आतुतोद पिपीलः
सर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु सोमश्च
यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व मेह
गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र
त्वा देवः सविता दधातु। इदं त एकं पुर ऊत एकं
तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्यां संविदानोत्तमं नाकमधि
रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि

जा॒तोऽस्य॒यं त्वदधि॑जायताम्। अ॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑॥१०॥

अव॑शीयता॒ स॒धस्थे॒ पञ्च॑ च॥ [४]

आया॑तु दे॒वः सु॒मना॑भि॒रूति॑भि॒र्यमो॑ ह॒वेह॒ प्रय॑ताभि॒रक्ता॑।
आसी॑दता॒ सुप्र॑यते॒ह ब॒र्हिष्य॑र्जाय जा॒त्यै मम॑ शत्रु॒हत्यै॑।
य॒मे इ॒व यत॑माने॒ यदै॑तं प्रवा॑म्भर॒न्मानु॑षा दे॒वय॑न्तः।
आसी॑दतु॒ः स्वमु॑ लो॒कं विदा॑ने स्वा॒स॒स्थे भ॑वत॒मिन्द॑वे
नः। य॒माय॒ सोम॑ सु॒नुत॒ यमा॑य जु॒हुता॒ ह॒विः। य॒मः
ह॒ यज्ञो॑ गच्छत्य॒ग्निदू॑तो अ॒रङ्क॑तः। य॒माय॑ घृ॒तव॑द्ध॒विर्जु॑होत
प्र च॑ तिष्ठत। स नो॑ दे॒वेष्वाय॑मद्दी॒र्घमा॑युः प्र जी॒वसे॑।
य॒माय॒ मधु॑मत्तम॒ राज्ञे॑ ह॒व्यं जु॑होतन। इ॒दं नम॑ ऋषि॒भ्यः
पूर्व॑जे॒भ्यः पूर्वे॑भ्यः पथि॒कृद्भ्यः॑॥११॥

योऽस्य॒ कौष्ठ्य॒ जग॑तः पा॒र्थिव॑स्यैकं इ॒द्वशी॑। य॒मं
भ॒ङ्गुश्र॑वो गा॒य॒ यो राजा॑नप॒रोध्यः॑। य॒मङ्गाय॑ भ॒ङ्गुश्र॑वो यो
राजा॑नप॒रोध्यः॑। येना॒पो न॒द्यो ध॒न्वा॒नि येन॒ द्यौः पृ॑थि॒वी

दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्।
 अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो दाधार
 पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे यत्
 प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
 यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्वहत्। गायत्री
 त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
 गामश्च पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।
 वैवस्वतो विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
 चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
 विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
 ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते
 यमः। अत्रा नो विश्वपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्ध्यो विजानतेऽनु वेनति॥—————[५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सः शतधारमेतम्।
 तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयं योनिमनु सश्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं संमुद्रं शतधारमुत्सव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
 घृतं दुहानामदितिं जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।
 अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
 नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।
 सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।
 तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
 बध्यन्तां शुनमष्टामुदिङ्गय शुनांसीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
 शुनांसीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप
 सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाची सुभगे भव। यथा
 नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
 शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव।
 विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पा रमस्य।
 ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता॒ वान्ति॑ प॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते॒ पिन्व॑ते
 सुवः॑। इरा॒ विश्व॑स्मै भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वीः
 रेत॒साऽव॑ति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॑प॒न्पञ्च॑ मान॒वाः। ए॒व
 व॑पामि हार्म्यं यथा॑साम जी॒वलो॒के भूर॑यः। चि॒तः स्थ
 परि॒चित॑ ऊ॒र्ध्वचि॑तः श्रय॑ध्वं पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः
 साद॑यतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। आप्या॑यस्व॒ सन्तै॑॥१६॥

अ॒घ्निया अ॑गन्म स॒प्त च॑॥ [६]

उत्ते॑ तन्नोमि पृथि॒वीं त्वत्प॑री॒मं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒हः
 रि॒षम्। ए॒ताः स्थू॑णां पि॒तरो॑ धारयन्तु तेऽत्रा॑ य॒मः
 साद॑नात्ते मि॒नोतु॑। उप॑सर्प मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं
 पृथि॒वीः सु॒शेवा॑म्। ऊ॒र्णम॑दा यु॒वति॑र्दक्षि॒णाव॑त्येषा त्वा
 पातु॒ निर्ऋ॑त्या उ॒पस्थे॑। उ॒द्धश्च॑स्व पृथि॒वि मा वि॒बाधि॑थाः
 सू॒पाय॑नास्मै भव॒ सूप॑वश्च॒ना। मा॒ता पु॒त्रं यथा॑सि॒चाभ्ये॑न
 भूमि॑ वृणु। उ॒द्धश्च॑माना पृथि॒वी हि तिष्ठ॑सि स॒हस्रं॑ मि॒तु
 उप॒ हि श्रय॑न्ताम्। ते गृ॒हासो॑ मधु॒श्रुतो॑ वि॒श्वाहा॑स्मै शर॒णाः

सन्त्वत्र। एणी॑र्धा॒ना हरि॑णी॒रर्जु॑नीः सन्तु धे॒नवः॑। तिल॑वत्सा॒
ऊर्ज॑मस्मै दु॒हा॒ना वि॒श्वाहा॑ सन्त्वनप॑स्फुरन्तीः॥१७॥

ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा निधी॑यते गृ॒हे। अक्षि॑ति॒र्नामं॑ ते
असौ। इ॒दं पि॒तृभ्यः॑ प्रभ॑रेम ब॒र्हिर्दे॒वेभ्यो॑ जीव॑न्त॒ उत्तरं॑
भरेम। तत्त्व॑मारो॒हासो॑ मे॒घ्यो भव॑ य॒मेन॒ त्वं य॒म्या संवि॑दानः।
मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धिष्ठां मा मा॒ता पृथि॑वि॒ त्वम्। पि॒तृन्
हि यत्र॑ गच्छा॒स्येधा॑सं यम॒राज्ये॑। मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धेथां
मा मा॒ता पृथि॑वी म॒ही। वैव॒स्वतः॑ हि गच्छा॑सि यम॒राज्ये॑
वि॒राज॑सि। न॒ळं प्ल॒वमारो॑हैतं न॒ळेन॑ प॒थोऽन्वि॑हि। स त्वं
न॒ळप्ल॑वो भू॒त्वा सन्त॑र॒ प्रत॑रोत्तर॥१८॥

स॒वि॒तैतानि॑ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॑ आद॑धे। तेभ्यः॑
पृथि॒वि शं भ॑व। षड्ढो॑ता॒ सूर्यं॑ ते चक्षु॑र्गच्छतु वात॑मा॒त्मा
द्यां च॑ गच्छ॑ पृथि॒वीं च॑ धर्म॑णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्रं
ते हि॒तमोष॑धीषु॒ प्रतिति॑ष्ठा शरी॑रैः। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑परे॒हि
पन्थां॑ यस्ते॒ स्व इत॑रो देव॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑

ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः
 शः हि ते घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः
 शग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो
 देवतां। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य
 त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा
 विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवतां। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्धृतवाःश्चरुरेह सीदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि।
 योनिःकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां घृतभागा इह स्थ।
 एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा
 ताः रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां
 त्वा मा दभन्पितरो देवतां। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया
 देवतया। अपूपवाञ्छृतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमाःश्चरुरेह
 सीदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिःकृतः पथिकृतः
 सपर्यत ये देवानां शृतभागाः क्षीरभागा दधिभागा

मधुभागा इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते
 गृहेऽसौ। शताक्षरा सहस्राक्षरायुताक्षराऽच्युताक्षरा तां
 रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा
 मा दम्भन्पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया
 देवतया॥ २०॥

अनपस्फुरन्तीरुत्तर देवतया द्वे च॥ [७]

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यत्र।
 तास्ते यमः पितृभिः संविदानोऽत्र धेनूः कामदुघाः करोतु।
 त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां त्वा
 मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां
 प्रियतमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु।
 काशानां स्तम्बमाहर रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः
 पराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तम्बमाहर
 पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो
 फलम्॥ २१॥

लो॒कं पृ॒ण ता अ॒स्य सू॒द॒दो॒हसः। शं वा॒तः शं हि ते
घृ॒णिः श॒मु ते स॒न्त्वोष॑धीः। क॒ल्पन्तां ते दि॒शः सर्वाः॑।
इ॒दमे॒व मेतो॑ऽप॒रा॒मा॒र्ति॒मा॒राम॒ काश्च॑न। तथा॒ तद॒श्वि॒भ्यां कृ॑तं
मि॒त्रेण॒ वरु॑णेन च। व॒रणो वा॑रयादिदं दे॒वो वन॑स्पतिः। आ॒र्त्यै
नि॒र्ऋ॒त्यै द्वे॒षाच्च॑ वन॒स्पतिः॑। वि॒धृति॑रसि वि॒धा॑रया॒स्मद॒घा
द्वे॒षाँसि॑ श॒मि श॒मया॒स्मद॒घा द्वे॒षाँसि॑ य॒व य॒वया॒स्मद॒घा
द्वे॒षाँसि॑। पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं गच्छ॑ दि॒शो
गच्छ॑ सु॒वर्ग॑च्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दि॒शो गच्छ॑ दि॒वं गच्छा॑न्तरि॑क्षं
गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र ते हि॒तमोष॑धीषु
प्रति॑तिष्ठा॒ शरी॑रैः। अ॒श्मन्व॑ती रे॒वती॑र्यद्वै दे॒वस्य॑ स॒वितुः
प॒वित्रं॑ या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥ २२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रो॒हता॑ऽऽयु॑र्ज॒रसं॑ गृणा॒ना अ॑नुपूर्वं यत॑माना॒ यति॑ष्टा।
इ॒ह त्वष्टा॑ सु॒जनि॑मा सु॒रत्नो॑ दी॒र्घमा॑युः करतु जी॒वसे॑ वः।
यथा॑ऽहान्यनुपूर्वं भव॑न्ति॒ यथ॑र्तव॑ ऋ॒तुभि॑र्यन्ति॒ कृ॒ताः। यथा॑

न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्ने तनुवै कूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु
 गौरिवा। अप नः शोशुचदधमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः
 शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्वाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य।
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्ने।
 यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
 मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नत्स्योषधे पृथिव्या

अधि॑। ए॒वमि॒म उ॒द्विन्दन्तु॑ की॒र्त्या यश॑सा ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑।
अ॒जोऽस्य॑जा॒स्मद॒घा द्वे॒षाँसि॑ य॒वोऽसि॑ य॒वया॒स्मद॒घा
द्वे॒षाँसि॑॥ २४ ॥

भव॒ ज॒म्भया॑म॒सि त्रीणि॑ च॥ [९]

अप॑ न॒ः शोशु॑च॒दघ॑म॒ग्ने शुशु॑ध्या र॒यिम्। अप॑ न॒ः
शोशु॑च॒दघ॑म्। सु॒क्षेत्रि॒या सु॑गातु॒या व॑सू॒या च॑ यजामहे।
अप॑ न॒ः शोशु॑च॒दघ॑म्। प्रय॒द्वन्दि॑ष्ठ ए॒षां प्रा॒स्माका॑सश्च
सू॒रयः॑। अप॑ न॒ः शोशु॑च॒दघ॑म्। प्रय॒दग्नेः॑ सह॑स्वतो वि॒श्वतो॑
यन्ति॑ सू॒रयः॑। अप॑ न॒ः शोशु॑च॒दघ॑म्। प्रय॒त्ते अ॒ग्ने सू॒रयो॑
जाये॑महि प्र ते॒ व॒यम्। अप॑ न॒ः शोशु॑च॒दघ॑म्॥ २५ ॥

त्व॑ हि वि॒श्वतो॑मुख वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि। अप॑ न॒ः
शोशु॑च॒दघ॑म्। द्वि॒षो नो॑ वि॒श्वतो॑मु॒खाऽति॑ नावे॒वं
पा॒रय। अप॑ न॒ः शोशु॑च॒दघ॑म्। स न॒ः सि॒न्धुमि॑व
ना॒वया॑ति॒ पर्षा॑ स्व॒स्तये॑। अप॑ न॒ः शोशु॑च॒दघ॑म्।
आपः॑ प्रव॒णादि॑व य॒तीर॑पा॒स्मत्स्य॑न्दताम॒घम्। अप॑ न॒ः
शोशु॑च॒दघ॑म्। उ॒द्वना॑दु॒दकानी॑वापा॒स्मत्स्य॑न्दताम॒घम्।

अपं नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः
 स्वान्गृहान्। अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः
 पुरुषः पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
 शोशुचदधम्॥ २६॥

अधमघं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्टै।
 मयैतां माऽस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं
 यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
 पयसाऽऽवृणीहि। रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं
 त्वा पयसोप सः सदेम। सः रय्या समु वर्चसा सचस्वा
 नः स्वस्तये। ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः।
 तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां
 दुहिता वसूनाः स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं
 चिकितुषे जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट। पिबतूदकं

तृणान्यत्तु। ओमुत्सृजत॥२७॥

वधिष्ट द्वे च॥—————[११]

सन्त्वा॑ सि॒श्रामि॒ यजु॑षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

सु॒म॒ङ्ग॒ली॒रि॒यं व॒धू॒रि॒मा॑ꣳ सं॒मे॒त प॑श्य॒त। सौ॒भा॒ग्य॒म॒स्यै
द॒त्त्वा॒या॒था॒स्तं वि॑ परै॒तन॑। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्राꣳ
सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्रा॒ना धे॑हि पति॒मे॒का॒द॒शं कृ॑धि॥
आ॒व॒ह॑न्ती वि॒त॒न्वा॒ना। कु॒र्वा॒णा ची॑र॒मा॒त्मनः॑। वा॒साꣳसि॑
म॒म गा॑व॒श्च। अ॒न्न॒पा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रि॒य॒मा॑व॒ह।
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒
इन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। शं नो विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑ ब्रह्म॑णे।
नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑
ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं व॑दिष्यामि। स॒त्यं व॑दिष्यामि।
तन्मा॑मवतु। तद्व॒त्कार॑मवतु। अव॑तु मा॒म्। अव॑तु व॒त्कार॑म्।
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं व॑दिष्यामि पञ्च॑ च॥—————[१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः॑। वर्णः॒ स्वरः॑। मात्रा॒ बलम्। सामं॑
सन्ता॒नः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॑॥२॥

शीक्षां पञ्च॑॥—————[२]

स॒ह नो॒ यशः॑। स॒ह नो॒ ब्रह्मव॑र्चसम्। अथातः
स॒ंहि॒ताया॑ उपनिषदं व्याख्यास्यामः॑। पञ्च॑स्वधिकरणेषु।
अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता
महास॒ंहि॒ता इ॒त्याच॑क्षते। अथाधिलो॒कम्। पृथि॒वी
पूर्व॑रूपम्। द्यौरुत्तर॑रूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॑॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः
 पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः
 सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः
 पूर्वरूपम्॥ ४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।
 इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्।
 पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
 इत्यधिप्रजम्॥ ५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
 वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
 महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
 सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
 लोकेन॥ ६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।
 स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्।

शरीरं मे विचरुषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि
विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय।
आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह
स्वाहा॥ आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ वि मांऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ शमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा॥८॥

यशो जनैऽसानि स्वाहा॥ श्रेयान् वस्यंसोऽसानि स्वाहा॥
तं त्वां भगु प्रविशानि स्वाहा॥ स मां भगु प्रविश स्वाहा॥
तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा॥ यथाऽऽपुः
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा॥ प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र
मां पद्यस्व॥९॥

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्त्रिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां
चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स
आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव
इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।
भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।
मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतीरपि
महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
यजूरपि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।
अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।
चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूरपि वेद द्वे च॥_____ [५]

स य ए॒षोऽन्तर॑हृ॒दय आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पु॒रुषो
मनो॑मयः। अमृ॑तो हि॒र॒ण्मयः॑। अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष
स्तन॑ इ॒वाव॑ल॒म्बते॑। सै॒न्द्रयो॑निः। यत्रा॒सौ कै॑शा॒न्तो वि॒वर्त॑ते।
व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भूरि॑त्य॒ग्नौ प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। भुव॒ इति॑
वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रि॒त्यादि॒त्ये। मह॒ इति॑ ब्रह्म॑णि। आ॒प्नोति॑ स्वा॒राज्य॑म्।
आ॒प्नोति॑ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒-
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒का॒शशरी॑रं ब्रह्म॑।
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शान्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।
इति॑ प्राची॑नयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृतमेकं च॥ _____ [६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षं द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्य-
श्च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श
आ॒त्मा। इत्य॑धि॒भूत॑म्। अथा॒ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपा॒न
उ॒दानः॑ संमा॒नः। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो वाक्चक्षुः। चर्म मा॒स॒स॒ङ्

स्नावास्थिं म॒ज्जा। ए॒तदधि॑ वि॒धाय॒र्षिरवो॑चत्। पाङ्क॑ वा
इ॒दं सर्व॑म्। पाङ्के॑ नैव पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्वमेकं च॥ _____ [७]

ओमि॑ति ब्र॒ह्म। ओमि॑ती॒दं सर्व॑म्। ओमि॑त्येत॒दनु॑कृति
ह स्म॒ वा अ॒प्योश्चा॑वयेत्याश्चा॑वयन्ति। ओमि॑ति
सामा॑नि गायन्ति। ओ॒ं शोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒सन्ति।
ओमि॑त्यध्व॒र्युः प्र॑तिग॒रं प्र॑तिगृणाति। ओमि॑ति ब्र॒ह्मा
प्रसौ॑ति। ओमि॑त्यग्नि॒होत्र॑मनु॒जाना॑ति। ओमि॑ति ब्रा॒ह्मणः
प्र॑वक्ष्यन्नाह॒ ब्रह्मो॑पा॒प्रवा॑नीति। ब्रह्मै॒वोपा॑प्रोति॥१६॥

ओन्दशं॥ _____ [८]

ऋ॒तं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। सत्यं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने
च। तपश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। दमश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने
च। शमश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। अ॒ग्नयश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने
च। अ॒ग्निहो॑त्रं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। अति॑थयश्च
स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। मा॒नुषं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च।
प्रजा॑ च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने च। प्र॒जनश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने

च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यमिति सत्यवचा
 राथीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने
 एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ [१]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा ऊर्ध्वपवित्रो
 वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सवर्चसम्। सुमेधा
 अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
 चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
 प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्।
 धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न
 प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
 भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
 कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं

सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु
चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्सु च॥—[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं

न॒ इन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। शं नो॒ विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑
ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वामे॒व
प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑वादिषम्। ऋ॒तम॑वादिषम्। स॒त्यम॑वादिषम्।
तन्मा॑मा॒वीत्। तद्व॒क्तार॑मा॒वीत्। आ॒वीन्मा॑म्। आ॒वीद्व॒क्तार॑म्।
ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥ २३ ॥

स॒त्यम॑वादिषं पञ्च च॥ [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे।
तेज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॑वहे॑। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑
शान्तिः॑॥

ब्रह्म॑विदा॑प्नोति॒ परम्॑। तदेषा॑भ्यु॒क्ता। स॒त्यं ज्ञा॒नम॑न॒न्तं
ब्रह्म॑। यो वेद॑ निहि॒तं गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सोऽश्रु॑ते
सर्वा॑न्कामा॑न्त॒सह॑। ब्रह्म॑णा विप॒श्चिते॑ति। तस्मा॑द्वा
ए॒तस्मा॑दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒का॒शाद्वा॒युः।
वा॒यो र॒ग्निः। अ॒ग्नेरा॑पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॑थि॒व्या

ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा
 एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः
 पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा।
 तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः।
 अथो अन्नैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं
 हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै
 तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासन्ते। अन्नं हि भूतानां
 ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते।
 जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं
 तदुच्येत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
 आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
 तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव
 शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश
 आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्रा॒णं दे॒वा अनु॒ प्राण॑न्ति। म॒नुष्याः॑ प॒शवंश्च॒ ये। प्रा॒णो
 हि भू॒ताना॑मायुः। तस्मा॑त्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमे॒व त
 आयु॑र्यन्ति। ये प्रा॒णं ब्रह्मो॒पास॑न्ते। प्रा॒णो हि भू॒ताना॑मायुः।
 तस्मा॑त्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑त् प्राण॒मया॑त्। अन्योऽन्तर
 आ॒त्मा म॒नोम॑यः। तेनै॒ष पूर्णः॑। स वा ए॒ष पुरु॑षवि॒ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरु॑षवि॒धता॑म्। अन्वयं॑ पुरु॑षवि॒धः। तस्य॑ यजु॑रे॒व
 शि॒रः। ऋ॒ग्दक्षि॑णः प॒क्षः। सा॒मोत्त॑रः प॒क्षः। आ॒देश आ॒त्मा।
 अथ॑र्वाङ्गि॒रसः पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तद॑प्येष श्लो॒को भ॒वति॥३॥

यतो॒ वाचो॒ निर्व॑र्तन्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा स॒ह। आ॒नन्दं॑ ब्रह्म॑णो
 वि॒द्वान्। न बि॒भेति॑ कदा॑चनेति। तस्यैष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑न्मनो॒मया॑त्। अन्योऽन्तर
 आ॒त्मा वि॒ज्ञान॑मयः। तेनै॒ष पूर्णः॑। स वा ए॒ष पुरु॑षवि॒ध
 ए॒व। तस्य॑ पुरु॑षवि॒धता॑म्। अन्वयं॑ पुरु॑षवि॒धः। तस्य॑ श्रद्धे॑व
 शि॒रः। ऋ॒तं दक्षि॑णः प॒क्षः। सत्य॑मुत्त॑रः प॒क्षः। यो॒ग आ॒त्मा।

महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न
प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्समश्नुत
इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः।
तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः
पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं
प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति
चेद्वेदः। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर
आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं
लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुंलोकं
प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सौऽकामयत। बहु स्यां

प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं
 सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्।
 तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
 निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं
 चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते।
 तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत।
 तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै
 तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी
 भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
 आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
 विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव
 भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-

श्रेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य
 मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः।
 आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य
 पूर्णा स्यात्। स एको मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा
 आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स
 एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां
 चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक
 आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां
 देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः।
 स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्यानन्दः।

श्रोत्रियस्य चाकामहत्स्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः।
 स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहत्स्य।
 ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहत्स्य। ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः।
 स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहत्स्य। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति।
 एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष श्लोको
 भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो
 विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाव न तपति।
 किमहं साधु नाकुरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य
 एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं
 स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि
ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहे॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

भृ॒गुर्वै वा॑रु॒णिः। वरु॑णं॒ पि॒त॑र॒मुप॑ससार। अधी॑हि भगवो
ब्र॒ह्मेति॑। तस्मा॑ ए॒तत्प्रो॑वाच। अन्नं॑ प्रा॒णं चक्षुः॑ श्रोत्रं
मनो॑ वाच॒मिति॑। त॒ ५ हो॑वाच। यतो॒ वा इ॒मानि॑
भू॒ता॒नि जा॑यन्ते। येन॒ जा॒ता॒नि जी॑वन्ति। यत्प्रय॑न्त्य॒भि
संवि॑शन्ति। तद्विजि॑ज्ञासस्व। तद्व॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत।
स तप॑स्त॒त्त्वा॥१॥

अन्नं॑ ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जाना॑त्। अ॒न्नाद्धे॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒ता॒नि
जा॑यन्ते। अन्ने॑न॒ जा॒ता॒नि जी॑वन्ति। अन्नं॑ प्रय॑न्त्य॒भि
संवि॑शन्तीति॑। तद्विजि॑ज्ञाय। पुन॑रे॒व वरु॑णं॒ पि॒त॑र॒मुप॑ससार।
अधी॑हि भगवो ब्र॒ह्मेति॑। त॒ ५ हो॑वाच। तप॑सा ब्र॒ह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्र॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स

तप॑स्त॒प्त्वा॥२॥

प्रा॒णो ब्र॒ह्मेति॒ व्य॑जानात्। प्रा॒णाद्धै॑व खल्वि॒मानि॒ भू॒ता॒नि॒
जाय॑न्ते। प्रा॒णेन॒ जा॒ता॒नि॒ जी॒व॑न्ति। प्रा॒णं प्र॑य॒न्त्य॒भि
संवि॑श॒न्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॑मु॒प॑स॒सार।
अर्धा॑हि भगवो ब्र॒ह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्त॒प्त्वा॥३॥

मनो॒ ब्रह्मेति॒ व्य॑जानात्। मन॑सो ह्यै॒व खल्वि॒मानि॒ भू॒ता॒नि॒
जाय॑न्ते। मन॑सा जा॒ता॒नि॒ जी॒व॑न्ति। मनः॒ प्र॑य॒न्त्य॒भि
संवि॑श॒न्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॑मु॒प॑स॒सार।
अर्धा॑हि भगवो ब्र॒ह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्त॒प्त्वा॥४॥

वि॒ज्ञानं॒ ब्रह्मेति॒ व्य॑जानात्। वि॒ज्ञाना॒द्धै॑व खल्वि॒मानि॒
भू॒ता॒नि॒ जाय॑न्ते। वि॒ज्ञाने॑न जा॒ता॒नि॒ जी॒व॑न्ति। वि॒ज्ञानं॒
प्र॑य॒न्त्य॒भि संवि॑श॒न्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं

पितॄ॑मु॒प॑स॒सार। अ॒र्धो॑हि भ॒गवो॑ ब्र॒ह्मेति॑। त॒ ५ हो॑वाच।
तप॑सा ब्र॒ह्म विजि॑ज्ञासस्व। तपो॑ ब्र॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत।
स तप॑स्त॒त्त्वा॥ ५॥

आ॒न॒न्दो ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जानात्। आ॒न॒न्दा॒द्यैव॑ ख॒ल्विमा॑नि
भू॒ता॒नि जा॑यन्ते। आ॒न॒न्देन॑ जा॒ता॒नि जी॑वन्ति। आ॒न॒न्दं
प्र॑यन्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। सैषा भा॑र्ग॒वी वा॑रु॒णी वि॒द्या। प॒र॒मे
व्यो॑म॒न् प्र॑ति॒ष्ठिता॑। य ए॒वं वेद॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑
भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या॥ ६॥

अ॒न्नं न नि॑न्द्यात्। तद्वृ॒तम्। प्रा॒णो वा अ॒न्नम्। शरी॑रम॒न्नाद॑म्।
प्रा॒णे शरी॑रं प्र॒ति॒ष्ठित॑म्। शरी॑रे प्रा॒णः प्र॒ति॒ष्ठितः॑।
तदे॒तद॒न्नम॑न्ने प्र॒ति॒ष्ठित॑म्। स य ए॒तद॒न्नम॑न्ने प्र॒ति॒ष्ठितं॑ वेद॑
प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑
प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥ ७॥

अ॒न्नं न परि॑चक्षीत। तद्वृ॒तम्। आपो॑ वा अ॒न्नम्।
ज्योति॑र॒न्नाद॑म्। अ॒प्सु ज्योतिः॑ प्र॒ति॒ष्ठित॑म्। ज्योति॑ष्यापः

प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।
 आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति

वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पुशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अह३ श्लोककृदह३ श्लोककृदह३ श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य

ना(३) भा॒ङ्। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अ॒हमन्न॒मन्न॑म॒दन्त॒मा(३) द्धि। अ॒हं वि॒श्वं भुव॑न्म॒भ्य॑भ॒वाम्।
 सु॒व॒र्न ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॑प॒निषत्॑॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। तेज॒स्वि
 ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
तेज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भ॑स्य पा॒रे भुव॑नस्य म॒ध्ये नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो
म॒हीया॑न्। शु॒क्रेण॒ ज्योती॑र॒षि स॑मनु॒प्रवि॑ष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति
ग॒र्भे अ॒न्तः॥ यस्मि॑न्नि॒दः सं च॒ विचै॑ति॒ सर्वं॑ यस्मि॑न्दे॒वा
अधि॒ विश्वे॑ निषे॒दुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं
तद॒क्षरे॑ पर॒मे व्यो॑मन्॥ येना॑ऽऽवृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं
च॒ येना॑ऽऽदि॒त्यस्त॑प॒ति तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॒न्तः
संमु॒द्रे क॒वयो॒ वय॑न्ति॒ यद॒क्षरे॑ पर॒मे प्र॒जाः॥ यतः॑
प्रसू॑ता ज॒गतः॒ प्रसू॑ती॒ तोये॑न जी॒वान् व्यस॑स॒र्ज भू॑म्या॑म्।
यदोष॑धीभिः पु॒रुषा॑न्प॒शूश्च॒ विवे॑श भू॒तानि॑ चराच॒राणि॑॥
अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यसः॑ हि॒ परा॑त्परं॒ यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्।

यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात् ॥ १ ॥
 तदेव तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम् । इष्टापूर्तं
 बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः ॥
 तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः । तदेव शुक्रममृतं
 तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः ॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः
 पुरुषादधि । कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः ॥
 अर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम् । स आपः
 प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः ॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं
 न मध्ये परिजग्रभत् । न तस्येशे कश्चन तस्य नाम
 महद्यशः ॥ २ ॥

न सन्दृशेति तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् ।
 हृदा मनीषा मनसाऽभिकृतो य एनं विदुरमृतास्ते
 भवन्ति ॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ ॥ एष हि
 देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वा हि जातः स उ गर्भे अन्तः ।
 स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठति

वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्यां॑ नम॑ति सं पत॑त्रैर्द्यावा॑पृथि॒वी
ज॒नय॑न्दे॒व एकः॥ वे॒नस्त॑त्पश्यन्वि॒श्वा भुव॑नानि वि॒द्वान्
यत्र॑ वि॒श्वं भव॑त्येक॑नीलम्। यस्मि॑न्नि॒दं सं च॑ वि॒चैकं॑
स ओ॒तः प्रो॑तश्च वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु
वि॒द्वान्अ॒ध्वो नाम॑ निहि॑तं गुहा॑सु॥३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वे॒द सवि॑तुः पि॒ताऽस॑त्।
स नो॑ बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि वे॒द भुव॑नानि
वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॑तीये धामा॑न्यभ्यैर॑यन्त।
परि॑ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑ लो॒कान् परि॑
दिशः॑ परि॑ सुवः॑। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वि॒ततं॑ वि॒चृत्य॑
तद॑पश्य॒त्तद॑भवत् प्र॒जासु॑। प॒रीत्य॑ लो॒कान्प॒रीत्य॑ भू॒तानि॑
प॒रीत्य॑ सर्वाः॑ प्र॒दिशो॑ दिशश्च। प्र॒जाप॑तिः प्रथम॒जा
ऋ॒तस्य॑ऽऽत्मन॑ऽऽत्मानं॑म॒भिसम्ब॑भूव। स॒दस॑स्पतिम॒द्भुतं॑
प्रि॒यमिन्द्र॑स्य॒ काम्य॑म्। सनि॑ मे॒धाम॑यासिषम्। उद्दी॑प्यस्व
जा॒तवे॑दोऽप॒घ्नन्नि॑र्ऋ॒तिं मम॑॥४॥

प॒शूँश्च॒ म॒ह्य॒माव॑ह॒ जी॒वनं॑ च॒ दि॒शो दि॒श। मा नो॑
हि॒ंसी॒ज्जा॒तवे॒दो गाम॑श्च॒ पुरु॑षं॒ जग॑त्। अ॒बिभ्र॑द॒ग्न आ॒ग॑हि
श्रि॒या मा॒ परि॑पातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरु॑षस्य वि॒द्म स॒हस्रा॒क्षस्य॑ म॒हादे॒वस्य॑ धीम॒हि। तन्नो॑ रु॒द्रः
प्रचो॒दया॑त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ म॒हादे॒वाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑
रु॒द्रः प्रचो॒दया॑त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ व॒क्रतु॑ण्डाय॑ धीम॒हि।
तन्नो॑ दन्तिः प्रचो॒दया॑त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ च॒क्रतु॑ण्डाय॑
धीम॒हि॥५॥

तन्नो॑ नन्दिः प्रचो॒दया॑त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ म॒हासे॒नाय॑
धीम॒हि। तन्नः॑ षण्मुखः प्रचो॒दया॑त्। तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑
सुव॑र्णप॒क्षाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑ गरुडः प्रचो॒दया॑त्। वे॒दा॒त्म॒नाय॑
वि॒द्महे॑ हि॒र॒ण्यग॒र्भाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑ ब्र॒ह्म प्रचो॒दया॑त्।
ना॒रा॒य॒णाय॑ वि॒द्महे॑ वा॒सुदे॒वाय॑ धीम॒हि। तन्नो॑ विष्णुः
प्रचो॒दया॑त्। व॒ज्र॒न॒खाय॑ वि॒द्महे॑ तीक्ष्ण॑द॒ष्ट्राय॑ धीम॒हि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि।
तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः
परुषः परि॥ ७ ॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन

शंतबाहुना। मृत्तिके हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हृतेन
पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यतं इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मघवन्छुग्धि
तव तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा
विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः
स्वस्तिदा अभयङ्करः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति
नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति
नो बृहस्पतिर्दधातु। आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः
शिमीवाञ्छरुमा९ ऋजीषी। सोमो विश्वान्यतसावनानि
नार्वाग्निन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः।

सबुध्रिया॑ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्ठाः स॒तश्च॒ योनि॒मस॑तश्च॒
 वि॒वैः। स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृक्ष॒रा नि॒वेश॑नी।
 यच्छा॑नः शर्म॑ स॒प्रथाः॑। ग॒न्ध॒द्वारां दुरा॑ध॒रूपां नि॒त्यपु॑ष्टां
 करी॑षिणी॒म्। ई॒श्वरी॑ः सर्व॑भूता॒नां तामि॒होप॑ह्वये श्रियम्।
 श्री॑र्मे भ॒जतु। अल॑क्ष्मी॒र्मे न॒श्यतु। विष्णु॑मुखा॒ वै
 दे॒वाश्छ॑न्दो॒भिरि॒माँल्लो॑कान॑नप॒ज्य्यम॒भ्यज॑यन्। म॒हाः इन्द्रो॑
 वज्र॑बाहुः षोड॒शी शर्म॑ यच्छतु॥१०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॒ योऽस्मा॑न्
 द्वेष्टि॑। सो॒मानः॑ स्व॒रणं कृ॑णुहि ब्र॒ह्मण॑स्पते। क॒क्षीव॑न्तं
 य औ॑शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञ॒शम॒लं कु॑सीदं॒ तस्मि॑न्त्सीदतु॒
 योऽस्मा॑न् द्वेष्टि॑। च॒रणं प॒वित्रं॒ वित॑तं पुरा॒णं येन॑ पू॒तस्तर॑ति
 दुष्कृ॑तानि॑। तेन॑ प॒वित्रे॑ण शु॒द्धेन॑ पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॒मरा॑तिं
 तरे॑म। स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॑ सोमं॑ पिब वृ॒त्रह॑ञ्छूर
 वि॒द्वान्। ज॒हि शत्रू॑ः रप॒ मृधो॑ नुद॒स्वाथा॑भयं कृ॑णुहि
 वि॒श्वतो॑ नः। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै

भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा
मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरङ्ग मामवो यस्य क्षयाय
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा
कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः
सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम
इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।

यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वधमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने
सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या। असिक्रिया
मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च
सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत ततः
समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि
विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता
यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः।
यत्पृथिव्या रजस्व मान्तरिक्षे विरोदसी। इमास्तदापो
वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्।
द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयः सश्चितः सुवः॥१४॥

स नः सुवः सशिशधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माऽहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माऽहमस्मि।
अहमस्मि ब्रह्माऽहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि

स्वाहा॥ अ॒कार्य॒कार्य॒वकी॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रु॒त॒ल्प॒गः।
 वरु॑णोऽपाम॑घम॒र्षण॑स्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मु॒च्य॒ते। र॒जो
 भूमि॑स्त्व॒मा॒ रो॒दय॑स्व॒ प्र॒व॑दन्ति॒ धीराः॑। आक्रा॑न्त्समु॒द्रः
 प्र॒थ॒मे वि॒ध॒र्मं ज॒नय॑न्प्र॒जा भु॑वंस्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे
 अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृ॒हत्सोमो॑ वावृ॒धे सु॒वा॒न इन्द्रः॑॥१५॥

[१]

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑द॒से सु॒न॒वा॒म॒ सोम॑म॒राती॒य॒तो नि॒ज॑हाति॒ वेदः॑। स
 नः॑ प॒र्ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॒ सिन्धुं॑ दु॒रि॒ताऽत्य॒ग्निः।
 ता॒म॒ग्नि॒व॑र्णा॒ तप॑सा॒ ज्वल॑न्तीं॒ वैरो॒चनीं॑ क॒र्म॒फ॒लेषु॑ जुष्टा॑म्।
 दु॒र्गा दे॒वी॒ शर॑ण॒म॒हं प्र॑प॒द्ये सु॒तर॑सि॒ तर॑से॒ नमः॑। अ॒ग्ने
 त्वं पा॑र॒या न॒व्यो अ॒स्मा॒न्त्स्व॒स्तिभि॑रति॒ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑।
 पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी भ॒वा तो॒काय॑ त॒न॒याय॑ शं
 योः। विश्वा॑नि॒ नो दु॒र्ग॒हा जा॒तवे॑दः॒ सिन्धुं॑ न ना॒वा
 दु॒रि॒ताति॑ प॒र्षि। अ॒ग्ने अ॒त्रि॒व॒न्मन॑सा॒ गृणा॑नोऽस्मा॑कं

बोध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पृ॒त॒ना॒जित॑ꣳ स॒ह॒मा॒न॒म॒ग्नि॒मु॒ग्रꣳ हु॒वे॒म
प॒र॒मा॒त्स॒ध॒स्था॑त्। स नः॑ प॒र॒ष॒द॒ति॑ दु॒र्गा॒णि वि॒श्वा॒ क्षा॒म॒द्दे॒वो
अ॒ति॑ दु॒रि॒ता॒ऽत्य॒ग्निः। प्र॒बो॒षि॑ क॒मी॒ड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑
हो॒ता न॒व्यश्च॑ स॒त्सि॑। स्वा॒श्चा॒ग्ने त॒नुव॑ पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्य॑
च सौ॒भ॒ग॒माय॑ज॒स्व। गो॒भि॒र्जु॑ष्ट॒म॒यु॒जो नि॒षि॒क्तं तवे॑न्द्र
वि॒ष्णो॒रनु॑स॒ञ्च॑रे॒म। नाक॑स्य पृ॒ष्ठ॒म॒भि सं॒व॒सा॒नो वै॒ष्णवीं
लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भू॒र॒न्न॑म॒ग्नये॑ पृ॒थि॒व्यै स्वा॒हा भु॒वोऽन्नं॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षा॒य
स्वा॒हा सु॒व॒र॒न्न॑मा॒दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भु॑वः सु॒व॒र॒न्नं
च॒न्द्र॒म॒से दि॒ग्भ्यः॑ स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृ॒भ्यो
भूर्भु॑वः सु॒व॒र॒न्न॒मोम्॥१७॥

[३]

भू॒र॒ग्नये॑ पृ॒थि॒व्यै स्वा॒हा भु॒वो वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षा॒य स्वा॒हा

सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑
 स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑र॒ग्र
 ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्रये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑
 चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॑ स्वाहा॑ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे
 च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॑ नक्ष॑त्रेभ्यश्च
 दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑
 भूर्भुवः॑ सुव॑र्म॒हरो॑म्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒नसे॑ स्वाहा॑। पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑द॒से
 स्वाहा॑। य॒ज्ञं पाहि॑ वि॒भावं॑सो स्वाहा॑। सर्वं॑ पाहि॑ शत॑क्र॒तो
 स्वाहा॑॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒कया॑ । पा॒ह्यु॒त द्वि॒तीय॑या । पा॒ह्यूर्जं॑ तृ॒तीय॑या ।
पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभि॑र्वसो॒ स्वाहा॑ ॥ २१ ॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्द॑सामृष॒भो वि॒श्वरू॑पश्छन्दो॑भ्यश्छन्दा॑ऽस्यावि॒वेश॑ ।
सता॑ः शि॒क्यः पु॒रोवा॑चोपनिषदिन्द्रो॑ ज्येष्ठ इन्द्रि॒याय॑
ऋषि॑भ्यो नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒श्छन्द॑
ओम् ॥ २२ ॥

[८]

नमो॑ ब्रह्म॑णे धा॒रणं मे अ॒स्त्वनि॑राकरणं धा॒रयि॑ता भूयासं॑
कर्ण॑योः श्रुतं मा च्यो॑ढुं ममा॒मुष्य॑ ओम् ॥ २३ ॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋ॒तं तपः॑ स॒त्यं तपः॑ श्रु॒तं तपः॑ शा॒न्तं तपो॑
दम॑स्तपः॒ शम॑स्तपो॒ दानं॑ तपो॒ यज्ञं॑ तपो॒ भूर्भुवः॑

सुव॒र्ब्रह्मै॒तदु॒पा॑स्यै॒तत्तपः॑ ॥ २४ ॥

[१०]

॥ विहि॒ताच॑रणप्रशंसा निषि॒द्धाच॑रणनिन्दा च ॥

यथा॑ वृ॒क्षस्य॑ स॒म्पुष्पि॑तस्य दू॒राद्गन्धो॑ वा॒त्येवं
पु॒ण्यस्य॑ क॒र्मणो॑ दू॒राद्गन्धो॑ वा॒ति यथा॑ऽसि॒धारां
कर्ते॑ऽव॒हिता॑मव॒क्रामे॑ यद्यु॒वे यु॒वे ह वा॑ वि॒ह्वयि॑ष्यामि
कर्त॑ प॒तिष्या॒मीत्ये॒वम॒नृता॑दा॒त्मानं॑ जुगुप्से॑त् ॥ २५ ॥

[११]

॥ द॒हर॑विद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्मह॒तो म॒ही॑याना॒त्मा गु॒हायां॑ निहि॒तोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्रतुं पश्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं॑
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति॒ तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाश॑यां निहि॒ताः स॒प्त सं॒प्त। अतः॑ स॒मुद्रा॑ गि॒रय॑श्च
सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सिन्ध॑वः सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा

ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां
पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्यैति रेभन्।
अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बर्हीं प्रजां जनयन्तीं
सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां
भुक्तभोगामजोऽन्यः॥ २६॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
नृषद्वरसदृतसद्धोमसदजा गोजा ऋतजा अद्रिजा
ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो
घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं
वृषभ वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदुपां शुनां
सममृतत्वमानद। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा
देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्
यज्ञे धारयामा नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः
शृङ्गोऽवमीद्वौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तांसो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति

म॒हो दे॒वो म॒र्त्याः॑ आ॒वि॒वेश॥२७॥

त्रिधा॑ हि॒तं प॒णिभिर्गु॑ह्यमा॒नं ग॒वि दे॒वासो॑ घृ॒तम॒न्ववि॑न्दन्।
 इन्द्र॑ ए॒कः॑ सूर्य॑ ए॒कं ज॒जान॑ वे॒नादे॒कः॑ स्व॒धया॒ निष्ट॑तक्षुः।
 यो दे॒वानां॑ प्रथ॒मं पु॒रस्ता॒द्विश्वा॒धियो॑ रु॒द्रो म॒हर्षिः॑।
 हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भं प॑श्यत॒ जाय॑मानः॒ स नो॑ दे॒वः शु॒भया॒ स्मृत्या॒
 संयु॑नक्तु। यस्मा॒त्परं॑ नाप॑रमस्ति॒ किञ्चि॒द्यस्मा॒न्नाणी॑यो
 न ज्या॒योऽस्ति॒ कश्चित्। वृ॒क्ष इ॒व स्तब्धो॑ दि॒वि
 तिष्ठ॑त्ये॒कस्तेने॒दं पूर्णं॑ पुरु॒षेण॒ सर्वम्॑। न क॒र्मणा॒ न प्र॒जया॒
 धने॑न॒ त्यागे॑नै॒के अमृ॑त॒त्वमा॑न॒शुः। परे॑ण॒ नाकं॑ निहि॑तं गुहा॑यां
 वि॒भ्राज॑ते॒ यद्य॑त॒यो वि॒शन्ति॑। वे॒दान्त॒विज्ञान॑सुनिश्चि॒तार्थाः॑
 स॒न्ध्या॑स॒योगा॒द्यत॑यः शुद्ध॑सत्त्वाः॑। ते ब्र॒ह्मलो॒के तु
 परा॑न्त॒काले॒ परा॑मृ॒तात्परि॑मुच्यन्ति॒ सर्वे॑। द॒हं वि॒पापं॑
 पर॑मे॒श्मभू॑तं॒ यत्पु॑ण्ड॒रीकं॒ पुर॑म॒ध्यसु॑स्थम्। तत्रा॒पि द॒हं
 ग॒गनं॑ वि॒शोक॑स्तस्मिन् यद॒न्तस्तदु॑पा॒सित॒व्यम्। यो वे॒दादौ
 स्वरः॑ प्रो॒क्तो वे॒दान्ते॑ च प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्य॑ प्र॒कृति॑लीन॒स्य

यः परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं
देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं
नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
पतिं विश्वस्यऽऽत्मे श्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
महाज्ञेयं विश्वात्मानं पुरायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः
परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं
व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश
प्रतीकाशः हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा
वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालामालाकुलं

भा॒ती वि॒श्वस्यऽऽय॑त॒नं म॑हत्। सन्त॑त॒ः शि॒लाभि॑स्तु॒-
 लम्ब॑त्याकोश॒सन्नि॑भम्। तस्यान्ते॑ सुषि॒रः सू॒क्ष्मं तस्मि॑न्त्स॒र्वं
 प्रति॑ष्ठितम्। तस्य॒ मध्ये॑ म॒हान॑ग्निर्वि॒श्वार्चि॑र्वि॒श्वतो॑मुखः।
 सोऽग्र॑भु॒ग्विभ॑जन्तिष्ठ॒न्नाहा॑रमज॒रः क॒विः। ति॒र्यग्धू॑र्वम॒धः
 शा॒यी रश्म॑यस्तस्य॒ सन्त॑ता। स॒न्ताप॑यति स्वं दे॒हमापा॑द॒-
 तल॑मस्त॒कः। तस्य॒ मध्ये॑ वह्नि॑शिखा अ॒णीयो॑र्ध्वा
 व्य॒वस्थि॑तः। नी॒लतो॑यदमध्य॒स्थाद्वि॒द्युल्ले॑खेव॒ भास्व॑रा।
 नी॒वार॒शूक॑वत्त॒न्वी पी॒ता भा॑स्वत्य॒णूप॑मा। तस्याः॑ शिखा॒या
 म॒ध्ये पर॑मा॒त्मा व्य॒वस्थि॑तः। स ब्र॒ह्म स शिवः॑ स हरिः॑
 सेन्द्रः॑ सोऽक्षरः॑ पर॒मः स्व॒राट्॥ ३० ॥

ना॒रा॒यणः स्थि॑तो व्य॒वस्थि॑तश्च॒त्वारि॑ च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आ॒दि॒त्यो वा ए॒ष ए॒तन्म॑ण्ड॒लं तप॑ति॒ तत्र॒ ता
 ऋ॒चस्त॑दृ॒चा म॑ण्ड॒लः स ऋ॒चां लो॒कोऽथ॒ य ए॒ष
 ए॒तस्मि॑न्म॒ण्डले॑ऽर्चिर्दी॒प्यते॒ तानि॒ सामा॑नि॒ स साम्ना॑ं
 म॒ण्डलः॑ स साम्ना॑ं लो॒कोऽथ॒ य ए॒ष ए॒तस्मि॑न्म॒ण्डले॑ऽर्चिषि॒

पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां
लोकः सैषा त्रय्येव विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये
हिरण्मयः पुरुषः॥ ३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥ ३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय
नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय

नमः। सुवर्णाय॒ नमः। सुवर्णलिङ्गाय॒ नमः। दिव्याय॒ नमः।
 दिव्यलिङ्गाय॒ नमः। भवाय॒ नमः। भवलिङ्गाय॒ नमः। शर्वाय॒
 नमः। शर्वलिङ्गाय॒ नमः। शिवाय॒ नमः। शिवलिङ्गाय॒
 नमः। ज्वलाय॒ नमः। ज्वललिङ्गाय॒ नमः। आत्माय॒ नमः।
 आत्मलिङ्गाय॒ नमः। परमाय॒ नमः। परमलिङ्गाय॒ नमः।
 एतत्सोमस्य॑ सूर्यस्य॒ सर्वलिङ्गं॑ स्थापयति॒ पाणिमन्त्रं॑
 पवित्रम्॥ ३३ ॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजा॒तं प्र॑पद्यामि॒ सद्योजा॒ताय॒ वै नमो॒ नमः॑। भ॒वे भ॒वे
 नाति॑ भवे भवस्व॒ माम्। भ॒वोद्भ॑वाय॒ नमः॥ ३४ ॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑
 का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विकरणा॒य नमो॑ बल॑विकरणा॒य नमो॑

बलाय॑ नमो॒ बल॑प्रमथनाय॒ नमः॒ सर्व॑भूतदमनाय॒ नमो॑
म॒नोन्म॑नाय॒ नमः॑ ॥ ३५ ॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॑घोरे॒तरे॑भ्यः । सर्वे॑भ्यः सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒
नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः ॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीमहि । तन्नो॑ रुद्रः
प्रचो॑दयात् ॥ ३७ ॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्या॒नामी॒श्वरः॑ सर्व॑भूता॒नां ब्र॒ह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शि॒वो मे॑ अस्तु सदाशि॒वोम् ॥ ३८ ॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये-
ऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो
नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं
च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तमं हृदे।
सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै ॥ ४३ ॥

[२६]

कृणुष्व पाज् इति पञ्च ॥ ४४ ॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां
माता मेदिनी महता मही सावित्री गायत्री जगत्पुर्वी पृथ्वी
बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति
वसिष्ठः ॥ ४५ ॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पशव आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः

स्व॒राडा॒प॒श्छ॒न्दा॑ꣳस्यापो॒ ज्योती॑ꣳष्यापो॒ यजूꣳष्यापः॑
स॒त्यमा॒पः सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॑ भूर्भुवः सुव॒राप॒ ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पृ॒ता पु॑नातु माम्। पुनन्तु
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॑पृ॒ता पु॑नातु माम्। यदुच्छि॑ष्टमभोꣳज्यं यद्वा
दुश्चरि॑तं मम॑। सर्वं पुनन्तु मामापोऽस॒तां च॑ प्रतिग्रहꣳ
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्यु॑कृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्ष॑न्ताम्। यदह्ना पाप॑मका॒रिषम्। मनसा॑ वाचा॑ हस्ता॑भ्याम्।
पञ्चामुदरे॑ण शि॒श्जा। अह॑स्तद॑वलुम्पतु। यत्किं च॑ दुरि॑तं
मयि॑। इदम॑हं माममृतयो॒नौ। सत्ये॑ ज्योतिषि जुहो॑मि
स्वाहा॑॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्जा। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये
ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं
छन्दसां मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदहं त्कुरुते
पापं तदहं त्प्रतिमुच्यते। यद्रात्रिया त्कुरुते पापं
तद्रात्रिया त्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णे महादेवि सन्ध्याविधौ

सरस्वति॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
 नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
 गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
 यामि छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
 गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
 ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्क्षुक्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओं
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्।
 ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
ज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वेदमाता
प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभां वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्। यास्ते
सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह। यास्ते
सोम प्राणांस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय

दद्यात्। ब्रह्महृत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुष्वप्रियं सुव।
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव। यद्भद्रं तन्म आ
सुव। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहृत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्मं मेधवा॑। मधुं मेधवा॑। ब्रह्ममेव मधुं मेधवा॑। ब्रह्मा
 देवानां॑ पद॒वीः क॑वीनामृषिर्विप्रा॑णां महिषो मृगाणा॑म्। श्ये॒नो
 गृध्रा॑णाः॒ स्वधि॑तिर्वनाना॑ः॒ सोमः॑ प॒वित्र॑मत्यैति॒ रेभन्।
 ह॒ः सः शु॑चिषद्वसुरन्तरिक्ष॒सद्धोता॑ वेदिषदतिथिर्दुरोण॒सत्।
 नृष॑द्वर॒सद॑त॒सद्धो॑म॒सद॒जा गो॒जा ऋ॒तजा अ॑द्रिजा ऋ॒तं
 बृ॒हत्। ऋ॒चे त्वा॑ रु॒चे त्वा॑ समित्स्र॑वन्ति स॒रितो॒ न
 धेनाः॑। अ॒न्तर्हृ॒दा मन॑सा पू॒यमा॑नाः। घृ॒तस्य॒ धारा॑
 अ॒भिचा॑कशीमि। हि॒र॒ण्ययो॑ वे॒त॒सो म॒ध्यं आ॑साम्।
 तस्मिन्त्सुप॒र्णो म॑धुकृत्कु॒ला॒यी भज॑न्नास्ते मधु॑देवता॑भ्यः।
 तस्या॑सते ह॒र॑यः स॒प्तती॑रे॒ स्वधां॑ दुहा॑ना अ॒मृत॑स्य॒ धारा॑म्।
 य इ॒दं त्रि॑सु॒पर्ण॑मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑ दद्यात्। वी॒र॒ह॒त्यां
 वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॑ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं प॑ठन्ति। ते सोमं
 प्राप्नु॑वन्ति। आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति। ओम्॥५७॥

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वाची॑ भ॒द्रा सु॑मन॒स्यमा॑ना।
 त्वया॒ जुष्टा॑ जु॒षमा॑णा दुरु॒क्ता नृ॑हृद्व॒देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥
 त्वया॒ जुष्टं ऋ॑षिर्भवति देवि॒ त्वया॒ ब्रह्मा॑ऽऽग॒तश्री॑रु॒त त्वया॑।
 त्वया॒ जुष्टं॑श्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा नो॑ जुषस्व॒ द्रवि॑णो न
 मेधे॑॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
 अ॒श्विना॑वु॒भावा॑ध॒त्तां पु॑ष्कर॒स्रजा॑। अ॒प्सरा॑सु च॒ या मे॒धा
 ग॒न्धर्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दै॒वी मे॒धा सर॑स्वती॒ सा मा॑ मे॒धा
 सु॒रभि॑र्जुषता॒ऽऽ स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती जग॒म्या।
 ऊ॒र्जस्व॑ती॒ पय॑सा॒ पिन्व॑माना॒ सा मा॑ मे॒धा सु॒प्रती॑का
 जुष॑न्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॒ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑
प्र॒जां मयीन्द्र॑ इन्द्रि॒यं दधातु॑ मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑
सूर्यो॑ भ्राजो॑ दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु मृ॒त्युरमृतं॑ न आ॒गन्वैवस्व॒तो नो॒ अभयं॑ कृणोतु।
प॒र्णं वन॑स्पते॒रिवा॒भि॒नः शी॒यता॑ र॒यिः स च॑ ता॒न्नः
श॒ची॒पतिः॑॥६२॥

[४५]

परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परे॒हि पन्थां॑ यस्ते॒ स्व इत॑रो दे॒व॒याना॑त्।
चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑ ब्रवीमि॒ मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑
वी॒रान्॑॥६३॥

[४६]

वातं॑ प्रा॒णं मन॑सा॒ऽन्वा र॑भामहे प्र॒जाप॑तिं यो भुव॑नस्य

गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्व॑हंसो ज्योग्जीवा
जराम॑शीमहि॥६४॥

[४७]

अमु॒त्र भूया॒दध॒ यद्य॒मस्य॒ बृह॑स्पते अ॒भि॒शंस्ते॒रमु॑ञ्चः।
प्रत्यौ॑हताम॒श्विना॑ मृत्यु॒मस्मा॑द्दे॒वाना॑मग्रे भि॒षजा॒
शर्चा॑भिः॥६५॥

[४८]

हरि॑ह॒रन्त॑मनु॒यन्ति॑ दे॒वा वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृष॑भं म॒तीना॑म्।
ब्रह्म॑ स॒रूप॑मनु॒मेद॑मागा॒दय॑नं मा वि॒व॒धीर्वि॑क्रम॒स्व॥६६॥

[४९]

शल॑कैर॒ग्निमि॑न्धा॒न उ॒भौ लो॒कौ सं॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयोर्-
ऋ॒ध्वाऽति॑ मृत्युं त॑राम्य॒हम्॥६७॥

[५०]

मा छि॑दो मृत्यो॒ मा व॑धी॒र्मा मे॒ बलं॑ वि॒वृहो॑ मा प्रमो॑षीः। प्र॒जां
मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रु॒ग्र नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो॑ म॒हान्त॑मु॒त मा नो॑ अ॒र्भकं॑ मा न॒ उक्ष॑न्तमु॒त मा
न॑ उक्षि॒तम्। मा नो॑ऽव॒धीः पि॒तरं॑ मो॒त मा॒तरं॑ प्रि॒या मा
न॑स्त॒नुवो॑ रु॒द्र री॒रिषः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये॒ मा न॒ आयु॑षि॒ मा नो॒ गोषु॑ मा नो॒ अश्वे॑षु
री॒रिषः। वी॒रान्मा नो॑ रु॒द्र भामि॑तोऽव॒धीर्ह॒विष्म॑न्तो॒ नम॑सा
विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑प॒ते न त्वदे॒तान्य॒न्यो वि॒श्वा जा॒तानि॑ परि॒ता ब॑भूव।
यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॒णाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा विमृ॑धो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु
नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः॥ ७२॥

---

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒ग॒न्धिं पु॑ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वा॒रु॒कमि॑व
ब॒न्ध॑नान्मृ॒त्योर्मु॑क्षी॒य मा॑ऽमृता॑त्॥ ७३॥

---

[५६]

ये ते॑ सु॒ह॒स्र॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृ॒त्यो म॑र्त्या॒य ह॑न्त॒वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥ ७४॥

---

[५७]

मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

---

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ म॒नुष्य॑कृ॒तस्यै॑न॒सो-
 ऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ पि॒तृकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒
 स्वाहा॑॥ आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॑न॒सो-
 ऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यद्वि॒वा च॒ नक्तं॑ चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यत्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यत्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यद्वि॒द्वा ऽस॒श्चावि॑द्वा ऽस॒श्चैन॑श्चकृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॒यज॑न॒मसि॒
 स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वाया॑ गु॒रुम॑न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒डन॑म्।
 अ॒रा॒वा यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छु॒नाय॑ते॒ तस्मि॑न्तदे॒नो॑ व॒सवो॑
 नि॒धे॒तन् स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः । तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा । चोरस्यान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः । गोस्तेयः सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा । श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च
कीर्तिं चानृण्यताम् । ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रज्ञा
तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा ॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा । वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा । त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा । शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्रोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा ।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि

ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे
शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥
परमात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥ क्षुधे स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय स्वाहा॥
विविक्त्यै स्वाहा॥ ऋग्विधानाय स्वाहा॥ कृषौत्काय
स्वाहा॥ क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्।
अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्गुद मे पाप्मानं स्वाहा॥

अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे
शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑॥ वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑॥ ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑
स्वाहा॑॥ ध्रु॒वक्षि॑तये॒ स्वाहा॑॥ अ॒च्युत॑क्षि॒तये॒ स्वाहा॑॥ अ॒ग्नये॑
स्वि॒ष्टकृ॑ते॒ स्वाहा॑॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑॥ अ॒ध॒र्माय॑ स्वाहा॑॥ अ॒द्भ्यः
स्वाहा॑॥ ओ॒षधि॑व॒नस्प॑तिभ्यः॒ स्वाहा॑॥८४॥

र॒क्षोदे॒वज॑नेभ्यः॒ स्वाहा॑॥ गृ॒ह्याभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अ॒व॒साने॑भ्यः
स्वाहा॑॥ अ॒व॒सान॑पतिभ्यः॒ स्वाहा॑॥ स॒र्वभू॑तेभ्यः॒ स्वाहा॑॥
का॒माय॑ स्वाहा॑॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑॥ यदे॒जति॑ जग॑ति
यच्च॑ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने॒ स्वाहा॑॥ पृ॒थिव्यै॑ स्वाहा॑॥
अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑॥८५॥

दि॒वे स्वाहा॑॥ सू॒र्याय॑ स्वाहा॑॥ च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॑॥ नक्ष॑त्रेभ्यः

स्वाहा॥ इन्द्राय॑ स्वाहा॥ बृहस्पतये॑ स्वाहा॥ प्रजापतये॑
स्वाहा॥ ब्रह्मणे॑ स्वाहा॥ स्वधा॑ पितृभ्यः॑ स्वाहा॥ नमो॑ रुद्राय॑
पशुपतये॑ स्वाहा॥ ८६॥

देवेभ्यः॑ स्वाहा॥ पितृभ्यः॑ स्वधाऽस्तु॑। भूतेभ्यो॑ नमः॑।
मनुष्येभ्यो॑ हन्ता॥ प्रजापतये॑ स्वाहा॥ परमेष्ठिने॑ स्वाहा॥
यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु
धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनधान्यै॑ स्वाहा॥ ये भूताः
प्रचरन्ति॑ दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो॑ वितुदस्य॑ प्रेष्याः॥
तेभ्यो॑ बलिं पुष्टिकामो॑ हरामि॑ मयि॑ पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु॑
स्वाहा॥ ८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म॑। ओं तद्वायुः॑। ओं तदात्मा॑। ओं तत्सत्यम्॑।
ओं तत्सर्वम्॑। ओं तत्पुरोर्नमः॑॥ अन्तश्चरति॑ भूतेषु॑ गुहायां
विश्वमूर्तिषु॑। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं
विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः॑। त्वं तदाप॑ आपो॑ ज्योती॑

रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां मपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं
जुहोमि। श्रद्धायां मुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां
समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायां मपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय
स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां मुदाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। उदानाय
स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म

आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायामपाने निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायामुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-
 यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
 प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म॑ आ॒सन्। न॒सोः प्रा॒णः। अ॒क्ष्योश्चक्षुः॑। क॒र्णयोः श्रोत्र॑म्।
बा॒हुवोर्बल॑म्। ऊ॒रुवोरोजः॑। अ॒रि॒ष्टा वि॒श्वान्यङ्गानि॑ त॒नूः।
त॒नुवा॑ मे स॒ह नम॑स्ते अस्तु मा मां हिं॑सीः॥९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयं॑ सु॒पर्णा उ॒पं सेदु॑रिन्द्रं प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः।
अ॒पं ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्रा॒णानां॑ ग्रन्थि॒रसि॑ रु॒द्रो मां वि॒शान्त॑कः। तेना॒न्नेना॑प्या॒य॒स्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो॑ रु॒द्राय वि॒ष्णवे॑ मृ॒त्युर्मे॑ पा॒हि॥९४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम॑ग्ने द्युभि॑स्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॑स्त्वम॒द्भ्यस्त्वम॑श्म॒न॒स्परि॑ । त्वं
वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॑णां नृ॒पते जा॑यसे शुचिः॑ ॥ १५ ॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शि॒वने॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व स्यो॒नेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व सुभू॒तेन॑
मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व ब्रह्मव॑र्च॒सेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व य॒ज्ञस्य॑र्धि॒मनु॑
सन्ति॑ष्ठस्वोप॑ ते य॒ज्ञ नम॑ उप॑ ते नम॑ उप॑ ते नमः॑ ॥ १६ ॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ पर॑ स॒त्यं स॒त्येन॑ न सु॒वर्गा॒ल्लो॒काच्च॑वन्ते
क॒दाच॑न स॒तां हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते । तप॑ इति॒
तपो॑ नान॑श॒नात्प॑रं यद्धि परं तप॑स्तद्दु॒र्द्धर्षं॑ तद्दुरा॑ध॒र्षं
तस्मा॑त्तप॑सि रमन्ते । दम॑ इति॒ निय॑तं ब्रह्मचा॒रिण॑स्तस्मा॒द्दमे॑

रमन्ते । शम् इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छ्रमे रमन्ते
 । दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति
 दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते । धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं
 परिगृहीतं धर्मान्नाति दुष्करं तस्माद्धर्मे रमन्ते । प्रजन
 इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः
 प्रजनने रमन्तेऽग्नयः । इत्याहु तस्मादग्नयः आधातव्या
 अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते । यज्ञ इति
 यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते । मानसमिति
 विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते । न्यास इति
 ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि
 परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं वेदेत्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार किं
 भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन वायुरावाति

स॒त्येना॑ऽऽदि॒त्यो रो॑चते दि॒वि स॒त्यं वा॒चः प्र॑ति॒ष्ठा स॒त्ये
 स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्स॒त्यं प॑र॒मं वद॑न्ति । तप॑सा दे॒वा
 दे॒वता॑मग्रं आ॒यन्त॑प॒सर्ष॑यः सु॒व॒र॒न्ववि॑न्दं तप॑सा स॒प॒त्नान्
 प्र॑णु॒दामा॑रा॒तीस्त॑प॒सि स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्तपः प॑र॒मं वद॑न्ति
 । दमे॑न दा॒न्ताः कि॒ल्बिष॑मवधू॒न्वन्ति॑ दमे॑न ब्र॒ह्मचा॑रिणः
 सु॒व॒र॒गच्छ॑न्दमो॑ भू॒ताना॑ दुरा॒ध॒र्षं दमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑
 तस्मा॑द्दमः प॑र॒मं वद॑न्ति । शमे॑न शा॒न्ताः शि॒वमा॑चर॒न्ति
 शमे॑न ना॒कं मु॒नयो॑ऽन्ववि॑न्द॒ञ्छमो॑ भू॒ताना॑ दुरा॒ध॒र्षञ्छमे॑
 स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑च्छमः प॑र॒मं वद॑न्ति । दानं॑ य॒ज्ञाना॑
 व॒रूथं॑ दक्षि॑णा लो॒के दा॑ता॒रश्च॑ स॒र्वभू॑तान्यु॒पजी॑वन्ति
 दा॒नेना॑रा॒तीर॑पा॒नुद॑न्त दा॒नेन॑ द्विष॒न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति
 दा॒ने स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दानं प॑र॒मं वद॑न्ति । ध॒र्मो
 वि॒श्वस्य॑ जग॑तः प्र॒ति॒ष्ठा लो॒के ध॒र्मिष्ठं॑ प्र॒जा उ॑पस॒र्पन्ति॑
 ध॒र्मेण॑ पा॒पम॑प॒नुद॑ति ध॒र्मे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्धर्मं प॑र॒मं
 वद॑न्ति । प्र॒जन॑नं वै प्र॒ति॒ष्ठा लो॒के सा॒धु प्र॑जाया॑स्त॒न्तु
 त॒न्वानः॑ पि॒तृणा॑म॒नृणो॑ भव॑ति तदे॒व त॒स्यानृ॑णं तस्मा॑त्

प्र॒जन॑नं पर॒मं वद॑न्त्य॒ग्रयो॒ वै त्रयी॑ वि॒द्या । दे॒व्यान्ः
 पन्था॑ गार्हप॒त्य ऋ॒क्पृ॒थिवी॑ र॒थन्त॒रम॑न्वाहार्य॒पच॑नं
 यजु॑रन्तरि॒क्षं वाम॑दे॒व्यमा॑हव॒नीयः॑ साम॑ सुव॒र्गो लो॒को
 बृ॒हत्त॑स्मा॒दग्नी॑न्प॒रमं॑ वद॑न्त्यग्नि॒होत्र॑ ५ सा॒यं प्रा॑तर्गृहाणां
 निष्कृ॑तिः स्वि॒ष्टः सु॒हुतं॑ य॒ज्ञक्र॑तूनां प्राय॑णः सुव॒र्गस्य॑
 लो॒कस्य॑ ज्योति॒स्तस्मा॑दग्नि॒होत्रं॑ प॒रमं॑ वद॑न्ति । य॒ज्ञ इति॑
 य॒ज्ञेन॑ हि दे॒वा दि॒वं ग॒ता य॒ज्ञेना॑सु॒रान॑पा॒नुद॑न्त य॒ज्ञेन॑
 द्विष॑न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति य॒ज्ञे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्य॒ज्ञं
 प॒रमं॑ वद॑न्ति । मान॒सं वै प्रा॑जाप॒त्य प॒वित्रं॑ मान॒सेन॑
 मन॑सा सा॒धु प॑श्यति मान॒सा ऋ॒षयः॑ प्र॒जा अ॑सृजन्त
 मान॒से स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑न्मान॒सं प॒रमं॑ वद॑न्ति । न्या॒स
 इ॒त्याहु॑र्मनी॒षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः क॒तमः॑ स्व॒यम्भुः॑
 प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒र इति॑ संवत्स॒रोऽसा॑वा॒दित्यो॑ य ए॒ष
 आ॑दि॒त्ये पु॑रुषः स प॒रमे॑ष्टी ब्रह्मा॒त्मा । याभि॑रादि॒त्यस्त॑प॒ति
 र॒श्मिभि॑स्ताभिः प॒र्जन्यो॑ वर्ष॒ति प॒र्जन्ये॑नौषधिवनस्प॒तयः॑
 प्र॒जाय॑न्त ओषधिवनस्प॒तिभि॑रन्नं भव॒त्यन्ने॑न प्रा॒णाः प्रा॒णैर्ब॒लं

बलेन॑ तप॒स्तप॑सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा
 मनी॒षया॑ मनो॒ मन॑सा॒ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चित्तं चित्तेन॑ स्मृतिः॑
 स्मृत्या॑ स्मारः॑ स्मारेण॑ वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नात्मानं॑ वेदयति॑
 तस्मा॑दन्नं ददन्त्सर्वा॑ण्येतानि॑ ददा॒त्यन्ना॑त् प्रा॒णा भ॑वन्ति ।
 भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्म॑नो॒ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयो॒निः
 स वा ए॒ष पुरु॑षः पञ्च॒धा पञ्चा॒त्मा येन॑ सर्वमिदं प्रोतं॑ पृथि॒वी
 चान्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॑ दि॒शश्चा॑वान्तरदि॒शाश्च॑ स वै सर्वमिदं
 जग॑त्स च॒ भूत॑ः स भ॒व्यं जि॒ज्ञास॑कृ॒त ऋ॒तजा॑ रयि॒ष्ठा
 । श्र॒द्धा स॒त्यो मह॑स्वान्त॒पसो॑ वरि॒ष्ठाङ्गा॑त्वा॒ तमे॒वं मन॑सा
 हृ॒दा च॒ भूयो॑ न मृ॒त्युमु॑पयाहि वि॒द्वान्तस्मा॑न्त्र्या॒समे॒षां
 तप॑सामतिरि॒क्तमाहु॑र्वसुर॒ण्वो वि॒भूर॑सि प्रा॒णे त्वम॑सि
 सन्धा॒ता । ब्र॒ह्मन् त्वम॑सि वि॒श्वधृ॑त्ते॒जोदा॑स्त्वम॒स्यग्नि॑र॒सि
 वर्चो॑दास्त्वम॒सि सूर्य॑स्य द्यु॒म्नोदा॑स्त्वम॒सि च॒न्द्रम॑स
 उपया॑मगृहीतोऽसि ब्र॒ह्मणे॑ त्वा । मह॑स॒ ओमि॒त्यात्मा॑नं
 यु॒ञ्जीतै॒तद्वै महो॑प॒निष॑दं दे॒वानां॑ गु॒ह्यं य ए॒वं वेद॑ ब्र॒ह्मणो॑

महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा
 पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा
 हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः
 शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
 ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्नाति
 तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं
 च तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ
 येऽर्द्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते
 पशुबन्धा ये संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः

सर्ववेदसं वा । एतत्सुत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै
 जरामर्यमग्निहोत्रं सुत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते
 देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ
 । यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा
 चन्द्रमसः सायुज्यं गच्छत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ
 ब्राह्मणो विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति
 तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहे ।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे । ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ हरिः ओम् ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपक्लृप्तं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्सम्भान्।
ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपस्त्वपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा
दर्शता विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना
प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा
पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥५॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः संशान्तः शान्तः। अभवन्प्र-
भवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं संस्तुतं
कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः
समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता

तप॑न्वितप॑न्त्स॒न्तप॑न्। रो॒च॒नो रोच॑मानः शु॒म्भूः शु॒म्भ॑मानो
वा॒मः। सु॒ता सु॑न्व॒ती प्रसु॑ता सू॒यमा॑नाऽभिषू॒यमा॑णा। पी॒ती
प्र॒पा स॒म्पा तृप्ति॑स्त॒र्पय॑न्ती॥ २॥

का॒न्ता का॒म्या का॒मजा॒ताऽऽयु॑ष्मती का॒मदु॒घा।
अ॒भि॒शा॒स्ताऽनु॑म॒न्ताऽऽन॑न्दो मोदः प्रमोदः। आ॒सा॒दय॑न्निषा॒-
दय॑न्त्स॒साद॑नः स॒सन्नः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः प्र॒भूः
श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॑वयिष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑
यश॑स्वाना॒युरमृ॑तः। जी॒वो जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः।
सह॑स्वान्त॒सही॑यानो ज॒स्वान्त॑सह॒मानः। जय॑न्नभिजय॑न्त्सु॒-
द्रवि॑णो द्रवि॒णोदाः॑। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॑केशो मोदः प्रमोदः॥ ३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्। आ॒र्द्रः
पि॒न्व॑मानोऽन्न॒वान्न॑स॒वानि॑र॒वान्। स॒र्वौष॑धः स॒म्भरो॑
मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जो॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पिविष्ट॒काः।
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानी॑
त॒दानी॑मे॒तर्हि॑ क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः॑ फ॒णो

द्रवन्त्रतिद्रवन्। त्वर॑स्त्वर॑माण आ॒शुरा॒शीयाञ्ज॒वः।
 अ॒ग्नि॒ष्टोम उ॒क्थ्योऽति॒रात्रो द्वि॒रात्र॑स्त्रि॒रात्र॑श्च॒तूरात्रः॑।
 अ॒ग्नि॒र॒ऋतुः सूर्य॑ ऋ॒तुश्च॒न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒रो
 म॒हान्कः॥ ४॥

[१]

भूर॑ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑श्च॒ लो॒कान्त्संवत्स॑रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॑द।
 भुवो॑ वा॒युं चा॒न्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑श्च॒ लो॒कान्त्संवत्स॑रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॑द।
 स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑श्च॒ लो॒कान्त्संवत्स॑रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॑द।
 भूर्भुवः॑ स्व॑श्च॒न्द्रम॑सं च॑ दि॒शश्च॑ मां च॑। त्री॑श्च॒ लो॒कान्त्संवत्स॑रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॑द॥ ५॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॒ सोऽसि॑ । त्वमे॒व त्वाम॑चैषीः ।
 चि॒तश्चा॒सि स॒ञ्चित॑श्चास्य॒ग्रे । ए॒तावा॒ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्य॒ग्रे ।
 यत्ते॑ अ॒ग्रे न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम् । आ॒दि॒त्यास्तदङ्गि॑रस-
 श्चिन्वन्तु । वि॒श्वे ते दे॒वाश्चि॑ति॒मापू॑रयन्तु । चि॒तश्चा॒सि
 स॒ञ्चित॑श्चास्य॒ग्रे । ए॒तावा॒ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्य॒ग्रे । मा ते॑
 अ॒ग्रे च॒ येन॒ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृ॒क्षि । सर्व॑ेषां॒ ज्योति॑षां
 ज्योति॑र्यद॒दावु॑देति । तप॑सो जा॒तमनि॑भृष्ट॒मोजः॑ । तत्ते॑
 ज्योति॑रिष्टके । तेन॑ मे तप । तेन॑ मे ज्वल । तेन॑ मे दीदिहि ।
 याव॑द्दे॒वाः । याव॑दसा॒ति सूर्यः॑ । याव॑दु॒तापि॒ ब्रह्म॑ ॥ ६ ॥

[३]

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ परि॒वत्स॒रोऽसि॑ । इ॒दाव॑त्स॒रोऽसीदु॑वत्स॒रो-
 ऽसि॑ । इ॒द्वत्स॒रोऽसि॑ वत्स॒रोऽसि॑ । तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः ।
 ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः । व॒रु॒षाः पुच्छ॑म् । श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः ।
 हे॒मन्तो॑ मध्य॑म् । पू॒र्वप॒क्षाश्चि॑तयः । अ॒पर॒पक्षाः॑ पु॒रीष॑म् ॥ ७ ॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः । ऋ॒षभो॑ऽसि स्व॒र्गो लो॒कः । यस्यां॑ दि॒शि

म॒हीय॑से। ततो॑ नो॒ मह॑ आव॑ह। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॒ दिश॑
 आवा॑हि। सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒विवा॑हि। सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒संवा॑हि।
 चित्त्वा॒ चिति॑मापृ॑ण। अचि॑त्त्वा॒ चिति॑मापृ॑ण। चिद॑सि
 समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॑तावा॑। हि॒र॑ण्यपक्षः शकु॒नो भु॑र॒ण्युः।
 म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॑निष॑त्तः। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑
 हि॒ःसीः। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति स॑मित्यु॒दिति॑। दि॒वं मे॑ यच्छ।
 अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ।
 अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। दि॒वं मे॑ यच्छ। अ॒ह्ना प्र॑सा॒रय। रा॒त्र्या
 सम॑च। रा॒त्र्या प्र॑सा॒रय। अ॒ह्ना सम॑च। का॒मं प्र॑सा॒रय।
 का॒मं॑ सम॑च॥९॥

[४]

भूर्भु॒वः स्वः॑। ओ॒जो ब॑लम्। ब्र॒ह्म क्ष॑त्रम्। यशो॑ म॒हत्।
 स॒त्यं तपो॑ नाम॑। रू॒पम॒मृत॑म्। चक्षुः॑ श्रोत्र॑म्। मन॒ आयुः॑।
 वि॒श्वं यशो॑ म॒हः। स॒मं तपो॑ हरो॒ भाः। जा॒तवै॑दा॒ यदि॑ वा

पाव॒कोऽसि॑। वै॒श्वान॒रो यदि॑ वा वैद्यु॒तोऽसि॑। शं प्र॒जाभ्यो॒
यज॑मानाय लो॒कम्। ऊर्जं॑ पुष्टिं दद॑द्भ्याव॑वृत्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञी॑ वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒
भाः। अ॒ग्निरिन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। वि॒श्वे दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते
मा॒ सर्वे॑ यश॑सा॒ सꣳसृ॑जन्तु॥११॥

[६]

अस॑वे स्वाहा॒ वस॑वे स्वाहा॑। वि॒भुवे॒ स्वाहा॒ विव॑स्वते
स्वाहा॑। अ॒भि॒भुवे॒ स्वाहा॑ऽधि॑पतये स्वाहा॑। दि॒वां पत॑ये
स्वाहा॑ऽꣳह॒स्पत्याय॑ स्वाहा॑। चा॒क्षुष्म॒त्याय॑ स्वाहा॑
ज्योति॑ष्मत्याय स्वाहा॑। राज्ञे॑ स्वाहा॑ वि॒राज्ञे॑ स्वाहा॑। स॒म्राज्ञे॑
स्वाहा॑ स्व॒राज्ञे॑ स्वाहा॑। शू॒षाय॑ स्वाहा॑ सू॒र्याय॑ स्वाहा॑।
च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ ज्योति॑षे स्वाहा॑। सꣳस॒र्पाय॑ स्वाहा॑
क॒ल्याणाय॑ स्वाहा॑। अ॒र्जुनाय॑ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

विप॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो अ॑र्षति।
अहि॑र॒ह जी॒र्णामति॑सर्पति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न क्रीड॑न्नसर॒द्वृषा॒
हरिः॑। उ॒पया॑मगृहीतोऽसि मृत्यवे॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि। ए॒ष ते॒
योनि॑र्मृत्यवे॑ त्वा। अप॑मृत्युमप॒क्षुध॑म्। अपे॒तः श॑पथं जहि।
अधा॑ नो अ॒ग्र आव॑ह। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्रिण॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः॑। मृत्यो॒ मर्त्या॑य॒ हन्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॒नव॑यजामहे। भ॒क्षोऽस्य॑मृतभ॒क्षः।
तस्य॑ ते मृत्युपी॑तस्यामृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य॒ मधु॑मतः।
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॑ज्ञानां
वाक्। असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर आ॑क्रन्दयितरपान।
असा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॒ मनः॑।
असा॒वेहि॑। क॒वे वि॑प्रचि॒त्ते श्रो॑त्र। असा॒वेहि॑॥१५॥

सु॒ह॒स्तः सु॑वा॒साः। शू॒षो ना॑मा॒स्य॒मृतो॒ मर्त्ये॑षु। तं त्वाऽहं
तथा॒ वेद॑। असा॒वेहि॑। अ॒ग्नि॑र्मे वा॒चि श्रि॑तः। वा॒ग्य॒दये॑। हृद॑यं

मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। वा॒युर्मे॑ प्रा॒णे श्रि॒तः॥१६॥

प्रा॒णो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। सू॒र्यो
मे चक्षु॑षि श्रि॒तः। चक्षु॑र्हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒
ब्रह्म॑णि। च॒न्द्रमा॑ मे म॒नसि॑ श्रि॒तः॥१७॥

म॒नो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। दि॒शो
मे श्रो॒त्रे श्रि॒ताः। श्रो॒त्रं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।
अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। आ॒पो मे॑ रे॒तसि॑ श्रि॒ताः॥१८॥

रे॒तो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। पृ॒थि॒वी
मे शरी॑रे श्रि॒ता। शरी॑रं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।
अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। ओ॒षधि॑व॒नस्प॑तयो॑ मे लो॒मसु॑ श्रि॒ताः॥१९॥

लो॒मा॒नि हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि।
इन्द्रो॑ मे ब॒ले श्रि॒तः। ब॒लं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।
अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। प॒र्जन्यो॑ मे मूर्ध्नि॑ श्रि॒तः॥२०॥

मूर्धा॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। ई॒शानो॑
मे म॒न्यौ श्रि॒तः। म॒न्युर्हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒

ब्रह्मणि। आत्मा मं आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये।
हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा
पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो
रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो
आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्।
विद्युदसि विद्य मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्।
वृष्टिरसि वृश्च मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि
च हैवास्यैते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य

प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति। माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयांन्भविष्यामि। यो मां सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे

संवदते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ
तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो
बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं। संज्ञानं
विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव
तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः
केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति।
एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाहं। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणो-
ऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः।
एष मासाः। अथ यदाहं। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः
प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते
यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥३०॥

एष संवत्सरः। अथ यदाहं। इदानीं तदानीमिति। एष एव
तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको ह वैदेहः।

अ॒हो॒रा॒त्रैः स॒माज॑गाम। त॒५ हो॑चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥ ३१॥

सर्व॑मायुरेति। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒के-
ऽन्नं॑ क्षीय॑तु इति। वि॒जह॑द्ध वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायुरेति।
अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीय॑ते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥ ३२॥

स ह॑ ह॒५ सो हि॒र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒५ सो ह॒ वै हि॒र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॑गो ह॑ श्रौत॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒५ ह॒
वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३॥

सर्व॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कैषा
वाग॑सीति। अ॒यम॒ह॒५ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह गौत॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो
निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥ ३४॥

स होवाच। मा भैषीर्गौतम। जितो वै ते लोक इति।
तस्माद्ये के च सावित्रं विदुः। सर्वे ते जितलोकाः। स यो
ह वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तं वेदं। श्रिया
हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति त्रीणि।
आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं
वेदं। श्रिया हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे
परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद
किमृचा करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति। न
ह वा एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं
वेदं॥३६॥

तदेतत्परि यद्वैवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।
विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः।
स्वर्गे लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य
एवं वेदं। शूषो ह वै वार्ष्णेयः। आदित्येन समाजंगाम।

त० होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः
 पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष वाव स सावित्रः। य एष
 तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
 पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते
 मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद।
 कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूरतं धयन्ति। अथ यो
 न वेद॥३८॥

न हास्येता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूरतम्। यो ह
 वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।
 संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्या-
 होरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति।
 एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि।
 नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनु-
मन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न
मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेद।
नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवयिष्यन्त्सह-
स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह
वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद।
न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका
यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥
न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। य एवं

वेदं। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेदं। न मुहूर्तानां
 मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै
 मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य
 एवं वेदं। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।
 एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव
 संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं
 वेदं॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेदं।
 अयमहमस्मीति। कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति।
 अग्निमुग्धो हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति।
 अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेदं। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य।
 आत्मानं वेदं। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवैनं तत्सावित्रः।
 स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः

क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपांगुरिति।
तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतः
हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निः सावित्रं
वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।
अधीतः हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह
त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः ह जीर्णिः स्थविरः
शयानम्। इन्द्र उपव्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते
चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनैन
चरेयमिति होवाच॥४५॥

तः ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां
हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य।
वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-
वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै
सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो
भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य
एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तः ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव
सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि
नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं
वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद।
बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यः
सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि
नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति।
य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण
एव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। स वा
एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः

शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति।
तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः
समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितो-
ऽस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपंसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
 विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
 जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
 यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
 जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
 इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
 विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
 कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं

य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम् । वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॒त्री । तां त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षिता॑म् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सा॒दय॑तु । तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द ॥ ६ ॥

अ॒ग्नि॒र॒सि पृ॒थि॒व्याऽश्रि॑तः । अ॒न्तरि॑क्षस्य प्र॒तिष्ठा॑ ।
त्वयी॑द॒मन्तः । वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम् । वि॒श्वस्य॑
भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता । तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षिता॑म् ।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु । तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द ॥ ७ ॥

अ॒न्तरि॑क्षमस्य॒ग्नौ श्रि॑तम् । वा॒योः प्र॒तिष्ठा॑ । त्वयी॑द॒मन्तः ।
वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम् । वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॒तु । तत्त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षिता॑म् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सा॒दय॑तु । तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द ॥ ८ ॥

वा॒युर॑स्य॒न्तरि॑क्षे श्रि॑तः । दि॒वः प्र॒तिष्ठा॑ । त्वयी॑द॒मन्तः । वि॒श्वं
य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम् । वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॒ता । तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षिता॑म् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा

सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुधामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमंसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।

विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे
कामदुधान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तुषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे

कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य
प्रतिष्ठे। युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते
वामुपदधे कामदुघे अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्यौ। अन्नादाः स्थान्नदुघौ युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे

कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्खयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि

नु त्मना॥ देवां दे॒वेषु॑ श्रयध्वम्। प्रथ॑मा द्विती॒येषु॑ श्रयध्वम्।
द्विती॒यास्तृती॒येषु॑ श्रयध्वम्। तृती॒याश्चतु॑र्थेषु॑ श्रयध्वम्।
चतु॒र्थाः पञ्च॒मेषु॑ श्रयध्वम्। पञ्च॒माः षष्ठे॑षु॑ श्रयध्वम्॥ २२ ॥

षष्ठाः सप्त॒मेषु॑ श्रयध्वम्। सप्त॒मा अष्ट॑मेषु॑ श्रयध्वम्।
अष्ट॒मा नव॑मेषु॑ श्रयध्वम्। नव॒मा दश॑मेषु॑ श्रयध्वम्।
दश॒मा एका॑दशेषु॑ श्रयध्वम्। एका॒दशा द्वा॑दशेषु॑ श्रयध्वम्।
द्वा॒दशास्त्रयो॑दशेषु॑ श्रयध्वम्। त्रयो॒दशाश्चतु॑र्दशेषु॑ श्रयध्वम्।
चतु॒र्दशाः पञ्च॒दशेषु॑ श्रयध्वम्। पञ्च॒दशाः षोड॑शेषु॑
श्रयध्वम्॥ २३ ॥

षोड॒शाः सप्त॑दशेषु॑ श्रयध्वम्। सप्त॑द॒शा अष्टा॑दशेषु॑ श्रयध्वम्।
अष्टा॑द॒शा एका॑त्रविंशेषु॑ श्रयध्वम्। एका॑त्रविं॒शा विं॒शेषु॑
श्रयध्वम्। विं॒शा एक॑विंशेषु॑ श्रयध्वम्। एक॑विं॒शा
द्वा॑विंशेषु॑ श्रयध्वम्। द्वा॒विंशास्त्रयो॑विंशेषु॑ श्रयध्वम्।
त्रयो॑विं॒शाश्चतु॑र्विंशेषु॑ श्रयध्वम्। चतु॑र्विं॒शाः पञ्च॑विंशेषु॑
श्रयध्वम्। पञ्च॑विं॒शाः षड्विं॑शेषु॑ श्रयध्वम्॥ २४ ॥

षड्विं॒शाः सप्त॑विंशेषु॑ श्रयध्वम्। सप्त॑विं॒शा अष्टा॑विंशेषु॑

श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्।
 एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा एकत्रिंशेषु
 श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रय-
 स्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंशस्त्रिंशाः। उत्तरे
 भवता। उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि।
 तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
 स्वः स्वाहा॥ २५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः।
 द्युमैर्वाजैभिरागतम्। राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी।
 अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः।
 विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे
 प्रावता वचः। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः
 स्वाहा॥ २६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं

तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।
सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।
मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा
रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ
प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त धाम
प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा
दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै

दि॒शोऽभि॒दास॑न्ति। प्र॒तीची॒ दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोम॑ꣳ स
दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑न्ति।
उ॒दीची॒ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां
दे॒वौ दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑न्ति॥३०॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वता॑। बृ॒हस्प॑तिꣳ स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑न्ति। इ॒यं दिक्।
अ॒दि॒तिर्दे॒वता॑। अ॒दि॒तिꣳ स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑न्ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे
का॒मान्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्धो जा॒गृ॒विः प्रा॒ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर॑ आ॒क्रन्द॑यितरपान।
असा॒वेहि॑। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हम॑सो॒ ज्योति॑रशीय।
अ॒हम॑सो॒ऽपोऽशी॑य। व॒यꣳ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः॑ स्वाहा॑॥३२॥

---

[५]

यत्तेऽचि॑तं॒ यदु॑ चि॒तं ते॑ अग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॑दङ्गि॒रसश्चि॑न्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑ति॒मापू॑रयन्तु।

चित॒श्चासि॒ सञ्चित॑श्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चासि॒ भूया॑ऽश्चास्य॒ग्ने।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद॒ शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॒ग्नी
त्वा॒ बृह॑स्पतिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
सोम॑ऽश्री॒णन्ति॒ पृश्न॑यः। जन्मं॑ दे॒वानां॑ वि॒शः। त्रि॒ष्वा
रो॒च॒ने दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द। अ॒ग्ने दे॒वा
इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषे। अ॒सि हो॒ता न॒ ईड्यः॑।
अ॒ग॒न्म म॒हा म॒न॒सा यवि॑ष्ठम्॥३४॥

यो दी॒दाय॒ समि॑द्ध॒ स्वे दु॑रो॒णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म्। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।
अ॒ग्निः हो॒तारं॑ परि॒भूत॑मं म॒तिम्। त्वा॒मर्भ॑स्य ह॒विषः॑
स॒मा॒न॒मि॒त्। त्वां म॒हो वृ॑णते॒ नरो॑ नान्यं त्वत्। म॒नुष्व॑त्त्वा॒
नि॒धीम॑हि। म॒नुष्व॑त्समि॒धीम॑हि। अ॒ग्ने म॒नुष्व॑दङ्गिरः॥३५॥

दे॒वान्दे॑वाय॒ते य॑ज। अ॒ग्निर्हि वा॒जिनं॑ वि॒शे। ददा॑ति
वि॒श्वच॑र्षणिः। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुव॑म्। स प्री॒तो या॑ति॒

वार्यम्। इषं स्तोतृभ्य आभर। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः
 पृथिव्याम्। पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा
 पृष्टो अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सोऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।
 तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ
 यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो
 सम्पदेवास्य सा। स९ ह वा अस्मै स कामः पद्यते।
 यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
 वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद।
 आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एव
 वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा
 अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति।

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद।
सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो
भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्।
अन्तवन्तः ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति।
योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं
लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा
रथे तिष्ठन्पक्ष्सी पर्यावर्तमाने प्रत्यपैक्षते। एवमहोरात्रे
प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॒सः स॑र्ववे॒दसं॑ द॒दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒
नाम॑ पु॒त्र आ॑स। त॒ ह॑ कुमा॒रः स॑न्तम्। दक्षि॑णासु
नीय॑मानासु श्रद्धाऽऽवि॑वेश। स हो॑वाच। तत् कस्मै॒ मां
दा॑स्य॒सीति॑। द्वितीयं॑ तृतीयम्। त॒ ह॑ परी॑त उवाच। मृत्य॑वे
त्वा ददा॒मीति॑। त॒ ह॑ स्मोत्थि॑तं वा॒ग्भि॒वद॑ति॥४२॥

गौत॑म कुमा॒रमि॑ति। स हो॑वाच। परे॑हि मृत्योर्गृ॒हान्। मृत्य॑वे
वै त्वाऽदा॒मिति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं गु॒न्तासी॑ति होवाच। तस्य॑
स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒हे व॑सतात्। स यदि॑ त्वा पृ॒च्छेत्।
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति। ति॒स्र इति॑ प्रति॒ब्रूता॑त्। किं
प्र॒थमा॑ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मिति। प॒शूँस्त॒ इति॑। किं
तृतीया॑मिति। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।
तस्य॑ ह ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒हे उ॑वास। तमा॒गत्य॑ पप्रच्छ।
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॑वाच॥४४॥
किं प्र॒थमा॑ रा॒त्रिमा॑श्ना इति। प्र॒जां त॒ इति॑। किं
द्वि॒तीया॑मिति। प॒शूँस्त॒ इति॑। किं तृतीया॑मिति।

साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच।
वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं
वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैष्टापूर्ते नाक्षीयेते।
नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपंचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स
हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे

प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। ताः स्वायैव हस्ताय
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।
एतद्ध स्म वै तद्विद्वाः सो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै
दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

---

[८]

तः हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित
एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन
व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये

वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्।
 एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव
 सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं
 लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं
 जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ
 हैनं वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युप्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाध्नोत्। यामिदं
 वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृधोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं
 नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो
 वार्ष्णः पशुकामः। पाङ्क्तमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्यै।
 ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
 प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव

चिक्वे॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः।
एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं
प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता
पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो
ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः
प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स
ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे।
ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं
जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स
यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्या-
दुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु।
तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी
ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्।
भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु
प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाज्यस्य स्वाहेति
स्रुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
पुरीषमुपधाय। चितिक्लृप्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा
इति विश्वप्रीः॥५८॥

[१]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं

सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयांमुपदधाति। अन्तरिक्षलोके
तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयांमुपदधाति। अमुं
तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश।
य एवामी उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव
ताभिरभिजयति॥ कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु
च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः
शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा
वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्सम्पूरयति।
एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः।
 तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः
 पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः।
 अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव
 सौऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा।
 स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥ २॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्रे। आशानां त्वा
 विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
 भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
 रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यं श्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो

दे॒ह्यः। पूर्॒व दे॒वा अप॑रेण प्रा॒णापा॒नौ। ह॒व्य॒वाह॑ꣳ स्वि॑ष्टम्॥१॥

[१]

दे॒वेभ्यो॑ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभ॑वत्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।
प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभू॑त्। तमन्वि॑च्छेति॑।
तं य॑ज्ञ॒क्रतु॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञ॒क्रतु॑भि॒र्नान्वि॑न्दत्।
तमिष्टि॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रन्वि॑न्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टि॒-
त्वम्। एष्ट॑यो ह॒ वै ना॑म। ता इष्ट॑य॒ इत्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण।
प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः॥२॥

तमाशा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पत आ॒शया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑
वा आशा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽऽशा॑
भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑
कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। आशा॑यै च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्यऽऽशा॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽऽशायै॒

स्वाहा॥ अनुमत्यै स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गाय लोकाय
स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्टकृते स्वाहेति॥ ३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु
वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा कामाय
स्वाहा॥ अनुमत्यै स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गाय लोकाय
स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्टकृते स्वाहेति॥ ४॥

तं ब्रह्माब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु
वै ब्रह्मास्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्।

अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ ब्रह्म॒ण्वान् य॒ज्ञोऽभवत्।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॒ण्वान् ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो
 भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते।
 य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहा
 ब्रह्म॑णे स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते य॒ज्ञेन॑ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑
 वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो
 भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑
 का॒माय॑ पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाकं॑पा॒लं निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्।
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभवत्। अनु॑
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहा
 य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु
 वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः
 श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्सर्वे कामा अश्रयन्त।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः
 श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
 स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥ ७ ॥

तमग्निर्बलिमानंब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि
 भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानंस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय
 पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्।

अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मै॒ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिम॑हरन्।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वा॑णि ह॒ वा अ॑स्मै भू॒तानि॑
 ब॒लिं ह॑रन्ति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ ब॒लिम॑ते॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑
 प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑
 स्वाहेति॑॥८॥

तमनु॑वित्तिरब्रवीत्। प्रजा॑पते स्व॒र्गं वै लो॒कमनु॑विवित्ससि।
 अ॒हमु॒ वा अनु॑वित्तिरस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते
 स॒त्याऽनु॑वित्तिर्भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति।
 स ए॒तम॒ग्नये॑ कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्।
 अनु॑वित्त्यै च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
 स॒त्याऽनु॑वित्तिरभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या
 ह॒ वा अ॒स्यानु॑वित्तिर्भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
 अ॒ग्नये॑ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽनु॑वित्त्यै॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑

प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये॥ स्विष्टकृते
स्वाहेति॥ ९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनु-
वित्तयो नाम। आशा प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्।
ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।
अग्निर्बलिमान् षष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु ह
वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके
भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद।
तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरा दद्यात्क्वसं च। स्त्रियै चाऽऽभारं
समृद्ध्यै॥ १०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षभः स्वरन्विन्दन्।
तपसा सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति।
प्रथमजं देवं हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो
यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमं

सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमंश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य
देवी॥११॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा
देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। तां
श्रद्धां हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना
देवी भुवनस्याधिपती। आगात्सत्यं हविरिदं जुषाणम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वे। तस्मै विधेम हविषा
घृतेन॥१२॥

यथा देवैः सधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च सर्वे। तत्सत्यमर्चदुपं यज्ञं
न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।

उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
 येन पृतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पृताः।
 अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
 ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
 दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
 भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
 स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
 यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
 रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।
 एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण।
 परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
 तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाकं॑पा॒लं
 निर॑वपत्। तप॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य
 स॒त्यं तपो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह॒ वा
 अ॒स्य तपो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ तप॑से स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१६॥

त॒ऽ श्र॒द्धाऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते श्रद्धया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑ वै
 श्र॒द्धाऽस्मि॑। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्या श्र॒द्धा भ॑विष्यति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाकं॑पा॒लं
 निर॑वपत्। श्र॒द्धायै॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य
 स॒त्या श्र॒द्धाऽभव॑त्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा
 अ॒स्य श्र॒द्धा भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ श्र॒द्धायै॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१७॥

त॑ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते स॒त्येन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 वै स॒त्यम॑स्मि। मां नु य॑जस्व । अथ॑ ते स॒त्यः
 स॒त्यं भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स
 ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै
 च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्व॒र्गं
 लो॒कम॑विन्दत्। सत्यः॑ ह॒ वा अ॑स्य स॒त्यं भ॑वति। अनु॑
 स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
 वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ स॒त्याय॒ स्वाहा॑।
 अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 मनो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒
 निर॑वपत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
 स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सत्यः॑ ह॒ वा
 अ॑स्य मनो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑

ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒
स्वाहा॑ मन॑से॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१९॥

तं चर॑णमब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
चर॑णमस्मि। मां नु॑ यजस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चर॑णं भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाकं॑पालं
नि॒रव॑पत्। च॒रणा॑य च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं चर॑णमभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह
वा अ॑स्य च॒रणं भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒
स्वाहा॑ च॒रणा॑य॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥२०॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ द्वारः॑। अ॒पा॒घा॒
अनु॑वित्तयो॒ नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्रद्धा॒ द्वितीया॑म्।
स॒त्यं तृतीया॑म्। मन॑श्चतु॒र्थीम्। च॒रणं पञ्च॑मीम्। अनु॑ ह
वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के

भवति। य ए॒ताभि॒रिष्टि॑भि॒र्यज॑ते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑।
तास्व॑न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒९सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र९
समृ॑द्ध्यै॥ २१॥

[४]

ब्रह्म॑ वै चतु॑र्हो॒तारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑य॒ज्ञो निर्मि॑तः।
नैन॑९ श॒प्तम्। नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै
चतु॑र्होतृ॒णां चतु॑र्होतृ॒त्वं वेद॑। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑
हास्मै॒ दिशः॑ कल्पन्ते। वा॒चस्पति॑र्होता॒ दश॑होतृ॒णाम्।
पृथि॒वी होता॑ चतु॑र्होतृ॒णाम्॥ २२॥

अ॒ग्निर्हो॒ता पञ्च॑होतृ॒णाम्। वा॒ग्धोता॑ षड्द्वौतृ॒णाम्।
म॒हाह॑वि॒र्होता॑ स॒प्तहो॑तृ॒णाम्। ए॒तद्वै चतु॑र्होतृ॒णां
चतु॑र्होतृ॒त्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हास्मै॒ दिशः॑
कल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै सं॑र्ववि॒द्या। ए॒तद्वैष॑जम्।
ए॒षा प॒ङ्क्तिः॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्मृतिः॥ २३॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्य॒च्छदि॑र्द॒शे याव॑त्त॒रस॑म्। स्व॒रेति॑। अ॒न॒प॒ब्र॒वः

सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्।
ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।
प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥ २४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥ २५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी
पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदञ्चं
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यंश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहाँल्लोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्यैता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥ २६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्

वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाँल्लोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरः स्पृणोति। आत्मा हि
वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः
स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै
कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि
सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितव्यान् वेद॥ ३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते॥ ३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा एष व्यृध्यते। योऽग्निं चिनुते॥ ३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
 सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।
 य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
 नाचिकेते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः
 कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॒र्षि॑णा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑
 देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॑द। सर्वाः॒ स्त्रियः॑ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं
 न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑ भूमेः॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता देवमा॒यया॑। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
 पृथि॒व्यां पुष्टि॑र्हिताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः सर्वाः॑।
 अ॒प्स्व॑न्तश्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।
 अ॒स्यां पृथि॑व्यामधि॥ ३६॥

सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृथि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑

प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥ ३७ ॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
 यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८ ॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः॥ यावत्कृष्णायसः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सीसः सर्वं त्रपु।
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९ ॥

सर्वास्ताः। सर्वः हिरण्यः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ताः। सर्वः सुवर्णः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघा दधे। तेनर्षिणा
 तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ ४० ॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अन्तरिक्षं च
 केवलम्। यच्चस्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
 याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
 अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
 स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
 सर्वान्ध्वंसान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
 सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्स्तनयित्वान्। ह्यदुनीर्यच्च
 शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं
 च यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत

प्रा॒स॒चीर्याः। सर्वा॒स्ताः। ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑। याश्च
वर्ष॑न्ति वृ॒ष्टयः॑। सर्वा॒स्ताः। तप॒स्तेज॑ आका॒शम्।
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्रति॑ष्ठितम्। सर्वा॒स्ताः। वा॒युं वया॑ऽसि
सर्वा॑णि॥४४॥

अ॒न्तरि॒क्षच॒रं च॒ यत्। सर्वा॒स्ताः। अ॒ग्निः सूर्यं॑ च॒न्द्रम्। मि॒त्रं
वरु॑णं भग॒म्। सर्वा॒स्ताः। स॒त्यः श्रद्धां॑ तपो॒ दम॑म्। नाम॑
रूपं॑ च॒ भूताना॑म्। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुधा॑
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्तर्भू॒तं प्रति॑ष्ठितम्।
सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुधा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
सर्वाः॑। वित॑ता रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॒स्ताः। ऋ॒चो यजू॑ऽपि
सामा॑नि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।
 सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः।
 अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्च ब्रह्म।
 अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाश्च केवलान्।
 सर्वास्ताः। सर्वानृतून्सर्वान्मासान्। संवत्सरं च केवलम्।
 सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुर्घा दधे। तेनर्षिणा
 तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
 अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीचीं महती दिगुच्यते।
 ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः।
 सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः।
 ऋग्भ्यो जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी हैव

शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा
 हैव सृष्टम्। ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं
 क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।
 पूर्वं पूर्वेभ्यो वचं एतदूचुः। आदर्शमग्निं चिन्वानाः।
 पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः
 सत्रमासत॥५०॥

तपं आसीद्ब्रह्मपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह
 होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्।
 सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्।
 भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं
 सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा
 उपगातारः। सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च
 मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशंसद्ब्रह्मणस्तेजः।

अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।
यद्विश्वसृज आसत॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-
द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीध्राद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
डुविः॥५३॥

इध्मं ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः।
ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्

योनि॑यो॒नौ। नावे॑दवि॒न्मनु॑ते तं बृ॒हन्त॑म्। स॒र्वानु॑भुमा॒त्मान॑
सम्प॑रा॒ये। ए॒ष नि॒त्यो म॑हि॒मा ब्रा॑ह्म॒णस्य॑। न क॑र्मणा॒ वर्ध॑ते
नो क॑नी॒यान्॥५५॥

तस्यै॒वाऽऽत्मा॑ प॒दवि॑त्तं वि॒दित्वा॑। न क॑र्मणा॒ लिप्य॑ते
पाप॑केन। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शत॑स्त्रि॒वृत्तः॑ संवत्स॒राः। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शतः॑
प॒ञ्चद॑शाः। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शतः॑ सप्त॒दशाः॑। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शत॑
एक॑वि॒ंशाः। वि॒श्वसृ॑जा॒ सह॑स्रसंवत्सरम्। ए॒तेन॑
वै वि॒श्वसृ॑जं इ॒दं वि॒श्वम॑सृजन्त। यद्वि॒श्वम॑सृजन्त।
तस्मा॑द्वि॒श्वसृ॑जः। वि॒श्वमे॒नान॑नु प्रजा॑यते। ब्रह्म॑णः
सायु॑ज्यं सलो॒कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ं
सायु॑ज्यम्। सा॒ष्टि॒ता॒ समान॑लो॒कता॑ यन्ति। य
ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः
समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥
हरिः ॐ॥

